T.C.

ÇANAKKALE ON SEKİZ MART ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

NUHBETÜ'L-FİKER VE NÜZHETÜ'N-NAZAR ÖZELİNDE İBN HACER'İN HADİS USULÜ ALANINDA YAPTIĞI ÇALIŞMALARIN DEĞERLENDİRİLMESİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan

İbrahim GÖKÇE

Tez Danışmanı

Doç. Dr. Nimetullah AKIN

ÇANAKKALE 2016

TAAHHÜTNAME

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum **"Nuhbetü'l-fiker ve Nüzhetü'n-nazar özelinde İbn Hacer'in Hadis Usulü Alanında Yaptığı Çalışmaların Değerlendirilmesi"** adlı çalışmanın, tarafımdan, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

..../..../.....

İbrahim GÖKÇE

24.06.2016

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'ne

İbrahim GÖKÇE'ye ait **Nuhbetü'l-fiker ve Nüzhetü'n-Nazar Özelinde İbn Hacer'in Hadis Usulü Alanında Yaptığı Çalışmaların Değerlendirilmesi** adlı çalışma, jürimiz tarafından Temel İslam Bilimler Anabilim Dalı,

Hadis Bilim Dalında

YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak oybirliği/oyçokluğu ile kabul edilmiştir.

Doç. Dr. Nimetullah AKIN
(Danışman)

Doç. Dr. Abdullah KARAHAN

Üye Yrd. Doç. Dr. Ahmet YÖNEM

Tez No : 10114838
Tez Savunma Tarihi : 21.06.2016

ONAY

Doç. Dr. Şerif KORKMAZ
Enstitü Müdürü
24/06/2016

ÖZET

NUHBETÜ'L-FİKER VE NÜZHETÜ'N-NAZAR ÖZELİNDE İBN HACER'İN HADİS USULÜ ALANINDA YAPTIĞI ÇALIŞMALARIN DEĞERLENDİRİLMESİ

Hadislerin tespiti ve sıhahtini ele alan Hadis ilmi başlangıçta müstakil eserlerin konusu değildi. Daha sonra "*ulûmu'l-hadis*", bugünkü ifadesiyle "*hadis usulü*" başlığı altında bu konuda müstakil eserler yazıldı ve hadis usulü hadis ilminin bağımsız bir kolu haline geldi. Bu konuda en önemli eser hiç şüphesiz kendinden öncekileri derleyen kendinden sonrakileri de etkileyen muhaddis İbn Salâh'ın "*Mukaddime*" diye meşhur olan "*Ma'rifetü envâi ilmi'l-hadîs*" isimli eseridir. Bu eserden sonra yazılan ve bu eseri asıl kabul eden İbn Hacer el-Askalâni'nin "*Nuhbetü'l-fiker fî mustalahi ehli'l-eser*" isimli çalışması, *müteahhir* dönemin zirve eseri olarak kabul edilmiştir.

"*Nuhbetü'l-fiker ve Nüzhetü'n-nazar özelinde İbn Hacer'in Hadis Usulü Alanında Yaptığı Çalışmaların Değerlendirilmesi*" başlıklı bu tez çalışması İbn Hacer'in "*Nuhbetü'l-fiker fî mustalahi ehli'l-eser*" isimli eserini ve bu eser üzerine yapılan çalışmaları inceleyecektir.

ABSTRACT

EVALUATION OF STUDIES BELONGING TO İBN HAJAR ON THE AREA OF HADITH METHOD SPECIFIC TO NUHBETÜ'L-FIKER AND NÜZHETÜ'N-NAZAR

Hadith discipline addressing the determination and authenticity of the hadiths was not the subject of private work at the beginning. Later, under the head of "Ulumu'l-hadis" as today's statement 'hadith procedure', private works were written on this topic and hadith procedure became an independent sub-section of hadith discipline. The most important work on this Subject was undoubtedly muhaddises İbn Salah's work named "Maʿrifetu envâʿi ilmi'l-hadîs", becoming famous as 'Mukaddime (introduction), compiling its predecessors, affecting its successors. The work named "Nuhbetü'l-fiker fî mustalahi ehli'l-eser" of İbn Hajar el-Askalani, which was written after Mukaddime, has been recognized as the peak work of the following period.

This thesis study which is titled as "Evaluation of Studies belonging to İbn Hajar on the Area of Hadith Method specific to Nuhbetü'l-fiker and Nüzhetü'n-nazar" will analyse the work of İbn Hajar called examines his work named "Nuhbetü'l-fiker fi mustalahi ehli'l-eser" and the studies done on this work.

ÖNSÖZ

Hz. Peygamber'in sünnetini bize aktaran rivayetleri, sonraki nesillere nakledebilmek, rivayetlerin makbulü ile merdudunu birbirinden ayırmak için gerekli kural ve kavramlardan bahseden ilim dalı hadis literatüründe hadis usulü olarak adlandırılır. Bu ilim dalının kuralları Hz. Peygamber döneminden itibaren var olsa da sistematik bir ilim haline gelmesi daha sonraları olmuştur. Genel kabule göre bu sahada ilk müstakil eser hicri dördüncü asırda kaleme alınan er-Ramehurmuzî'nin *el-Muhahaddisu'l-fâsıl* adlı eseri ama en kapsamlı ve çığır açan eser İbn Salâh künyesi ile meşhur Ebû Amr eş-Şehrazûrî'nin "*Ma'rifetü envâ'i ilmi'l-hadîs*" isimli çalışmasıdır. Bunlardan sonra İslam dünyasının her tarafında haklı bir şöhrete sahip olan İbn Hacer el-Askalânî'nin "*Nuhbetü'l-fiker fî mustalahi ehli'l-eser'*ini saymak doğru olur.*"*

Nuhbetü'l-fiker ve Nüzhetü'n-nazar özelinde İbn Hacer'in Hadis Usulü Alanında Yaptığı Çalışmaların Değerlendirilmesi başlıklı bu çalışmada, İbn Hacer'in hadis usulü ilmine büyük katkı sağlayan *Nuhbetü'l-fiker fî mustalahi ehli'l-eser* isimli çalışması ve bu eser üzerine yapılmış olan çalışmalar incelenecektir.

Tez bir kitâbiyât tespit ve değerlendirme çalışması olduğu için öncelikle usul alanındaki eserler bizim için ana kaynak niteliği taşımaktadır. Araştırma özellikle İbn Hacer ekseninde yazılmış eserlerin analiz ve değerlendirmesi çerçevesinde yürüdü. Bu bağlamda bazı eserlerin birden fazla tahkiki varsa gerektiğinde muhakkikin notlarından da istifade için her iki tahkik de kaynak olarak kullanıldı. Bundan dolayı kullanılan tahkikli neşre işaret için dipnotta yayınevi adı da yazıldı.

İbn Hacer'in hadis usûlü alanında yaptığı çalışmaları derli toplu ele alabilmek için onun en önemli iki eseri *en-Nuhbe* ve *en-Nüzhe* eksene alındı ve bu eserler ile ilgili yapılmış çalışmalar incelendi. Böylece hem derli toplu bir bakış açısı getirildi hem sistematik yaklaşım kolaylaştı.

Yazım noktasında benimsenen bazı usuller oldu. Bunlardan bir tanesi de Arapça kelimelerin başında bulunan el- (lâm-ı tarif) takısının daima küçük yazılmasıdır. Kelimenin Cümle başında veya herhangi bir yerinde olması el- takısının küçük yazılmasını etkilememiştir.

Çalışma süresince değerli görüş ve katkıları ile bana yardımcı olan, şevkimin artması için motivasyonumu üst düzeyde tutmamı sağlayan değerli danışman hocam Doç. Dr. Nimetullah AKIN'a, bilgi toplama sürecinde katkılarını esirgemeyen İslam Araştırmaları Merkezinden Fatih KAYA'ya şükranlarımı sunuyorum.

Bu çalışmam esnasında üzerimdeki yükü hafifletmek için her türlü fedakârlığı gösteren eşime teşekkür ediyorum.

İbrahim Gökçe

Çanakkale 2016

İÇİNDEKİLER

ÖZET ..... **İ**

ABSTRACT ..... **İİ**

ÖNSÖZ ..... **İİİ**

İÇİNDEKİLER ..... **V**

KISALTMALAR ..... **Vİİ**

GİRİŞ **1**

BÖLÜM I

İBN HACER EL-ʿASKALÂNÎ'NİN HAYATI VE HADİS İLMİNDEKİ YERİ

1. İbn Hacer el-ʿAskalânî'nin Hayatı **16**
1.1. İlmi Hayatı 18
1.2. Seyahatleri 19
1.3. Hocaları 20
1.4. Talebeleri 20
1.5. Görevleri: 21
1.6. Eserleri: 21

2. İbn Hacer'in Ulûmu'l-Hadise Katkıları: **23**
2.1. Nuhbetü'l-Fiker ve Nüzhetü'n-Nazar 25
2.2. en-Nüzhe Nushalarının Tariflere Etkisi 29
2.3. İbn Hacer'in en-Nüzhe'deki Metodu: 34

BÖLÜM II

İBN HACER'İN HADİS USULÜ ALANINDA YAPTIĞI ÇALIŞMALARIN DEĞERLENDİRİLMESİ

1. Nuhbetü'l-Fiker Üzerine Yapılan Çalışmalar **35**
1.1. Şerhler: 35
1.2. Haşiyeler 38
1.3. Nazım Türü Çalışmalar: 38
1.4. Nazım Türü Çalışmalara Yapılmış Şerhler 40
1.5. Muhtasar Çalışmaları 41
1.6. Muhtasarlar Üzerine Yapılmış Şerhler 42

2. Nüzhetü'n-Nazar Üzerine Yapılan Çalışmalar 42
2.1. Şerh ve Haşiyeler 42
2.1. Muhtasar Çalışması: 45

3. en-Nuhbe Ve en-Nüzhe Üzerine Yapılmış Çalışmaların Tanıtımı 45
3.1. İbn Hacer'in Talebelerinin Çalışmaları 45
3.1.1. el-Bikâʿî'nin Haşiyesi 45
3.1.2. İbn Ebî Şerîf'in Haşiyesi 46
3.1.3. el-Kavlu'l-mübteker 47
3.2. En-Nuhbe Ve En-Nüzhe Üzerine Yapılmış Diğer Çalışmaların Tanıtımı 51
3.2.1. Kadâu'l-vatar fî tevdîhı nuhbeti'l-fiker 51
3.2.2. Behcetü'n-Nazar ʿalâ şerhi nuhbeti'l-fiker 53
3.2.3. Şerhu şerhi nuhbeti'l-fiker fî mustalahâti ehli'l-eser 56
3.2.4. el-Yevâkît ve'd-dürer şehu şerhi nuhbeti'l-fiker 59
3.2.5. İmʿânu'n-Nazar Şerhu Şerhi Nuhbeti'l-Fiker 60
3.2.6. Kafvu'l-Eser fî Safvi Ulûmu'l-Eser 61
3.2.7. el-Ferʿu'l-esis fî usûli'l-hadîs 62
3.2.8. Ikdu'd-dürer fî şerhi muhtasarı nuhbeti'l-fiker 64
3.2.9. el-Gujarâtî Ve Nüzhe Şerhi 65
3.2.10. el-Kûrânî ve Haşiyesi: 67
3.2.11. Netîcetü'n-nazar fî nuhbeti'l-fiker 68

SONUÇ 70

KAYNAKÇA 73

KISALTMALAR

Age.	Adı geçen eser.
Bkz.	Bakınız.
c.	Cilt
dp.	Dipnot.
h.	Hicri
Hz.	Hazreti.
m.	Miladi.
nşr.	Neşreden
s.	Sayfa.
sav.	Sallallahu aleyhi ve sellem
thk.	Tahkik.
İFAV.	İlahiyat fakültesi vakfı
TDV.	Türkiye Diyanet Vakfı
trc.	Tercüme.
ts.	tarih yok
yy.	Yüzyıl

GİRİŞ

KAVRAMSAL ÇERÇEVE VE TARİHİ ARKA PLAN

1. Tarihsel Arka Plan

Yüce Allah Kuran'da "Zikri biz indirdik. Onu biz koruyacağız"[1] demiştir. Bu ifade Kuran'ın korumasının bizzat Allah tarafından tekeffül edildiğini göstermektedir. Buna göre Kuran'ın korunması sünnetin de korunması anlamına gelmektedir. Çünkü Kuran'ın anlaşılması Peygamber Aleyhisselâmın sünnetiyle gerçekleşmektedir. Zira sünnet Kuran ayetlerini açıklar, anlamı kapalı olanlarını anlaşılır hale getirir, umum bildiren lafızlarını tahsis, mutlak ifadelerini takyit eder.[2] Bundan dolayıdır ki Kuran'ın korunması demek sünnetin de korunması anlamına gelir.[3]

Hz. Peygamberin sünneti dinde hüccet ve Kuran'dan sonra ikinci kaynaktır.[4] Bu sebeple İslam âlimleri tarafından önemsenmiştir. Öncelikle, sahabeler birinci asırda hem Kuran'ın hem de sünnetin korunmasına büyük önem vermişlerdir. Hz. Peygamberin sözlerini dinlemişler, fiillerini takip etmişler ve öğrendikleri ile amel edip gelecek nesillere rahatlıkla aktarmışlardır.[5] Hadislere yalan karışmasından, tahrif edilmesinden aşırı derecede bir endişe duymamışlardır.

Bu durum râşid halifeler döneminde de bu şekilde devam etmiş, tabiiler asrının ortalarına kadar durum değişmemiştir. Tabiiler döneminin ortalarında Hz. Peygamberin sünnetinin naklinde hatalar yapılmaya başlanmıştır. Rivayetlerde hataların ortaya çıkmaya başlamasının en önde gelen sebeplerinden bir tanesi İslam topraklarının genişlemesi, çok farklı medeniyetler ile karşılaşılmasıdır. Bu doğal süreç beraberinde ihtilafları getirmiştir.[6] Arap yazısının yeterince gelişmemiş olması da yazılı metinlerde oluşan hataların ortaya çıkmasının etkenlerindendir. Bu hataları azaltmak için sema kıraat gibi metotları ve bunlara

---

[1] Kuran, 15 / 9.

[2] Yücel, Ahmet, *Hadis Usulü*, Marmara Üniversitesi İFAV Yayınları, İstanbul 2012, s. 19-26.

[3] el-Gujaratî, Vecîhu'd-dîn b. Nasri'llâh b. ʿİmâdi'd-dîn el-ʿAlevî, , "Mukaddime,*" Şerhu Nüzhetü'n-nazar,* Dâru Kütübi ʿİlmiyye, Beyrut 2011, s. 6.

[4] es-Sıbâʿî, Mustafa, *es-Sünnetü ve mekânetühâ fi't-teşrî'i'l-İslâmî*, Dâru's-Selâm, Kahire 2012, s. 60.

[5] Çakan, İsmail Lütfi, *Hadis Edebiyatı,* Marmara Üniversitesi İFAV Yayınları, İstanbul 2014, s. 29.

[6] Koçyiğit, Talat, *Hadis Tarihi,* TDV. Yayınları, Ankara 1997, s. 106.

işaret eden rivayet lafızlarıyla ilgili kurallar ravilerin ehliyetlerini denetleyen cerh ve ta'dil prensipleri geliştirildi.[7]

Farklı kültür ve medeniyetlere mensup kimselerin veya bu medeniyetleri terk edip Müslüman olan bazı şahısların, hevalarına uyarak hadis rivayetinde art niyetli davranmaya başlamaları,[8] bazılarının ise herhangi bir art niyet taşımadan hadislerin rivayetlerinde hatalar yapmaları, hadis uydurmaları[9] hadislerin tespiti için kurallar geliştiren usulü hadisin doğmasında önemli bir etkiye sahip olmuştur. Bu kimseler yaptıkları şeylerin doğru ve faydalı olduğunu zannediyorlardı. Bu hatalar tabiin döneminin sonlarına doğru tehlikeli boyutlara ulaşmıştır.

Hicri birinci asrın ortalarına doğru siyasi fırkaların ortaya çıkması, bu fırkaların kendi görüş ve mezheplerini güçlendirmek, parlatmak için rivayetler uydurmaya başlamaları,[10] meselenin İslam âlimlerince ciddi bir tehdit olarak algılanmasına neden olmuştur. Bu sebeple alimeler rivayetlerin sahihi ile sahih olmayanlarını, uydurulmuş rivayetleri tespit edebilmek için hadis usulü ilminin geliştirdiği isnad sistemini temel bir disiplin haline getirmişlerdir.[11] Âlimlerin isnad sisteminde temel aldıkları kıstas kendi zamanlarındaki ravilerin güvenilir ve zabt sahibi olmasıydı. Bu vasıflara sahip ravilerin rivayetin senedinde kendileri gibi adil ve hafızası kuvvetli ravilerden hadis alıp almadıkları incelenmeye başlanmıştır.[12]

Hadislerin tespit ve incelenmesi ile ilgilen bir bilim dalı olan hadis usulünün doğuşuna etki eden diğer sebep, hicri ikinci asırda sahabe ve büyük tabi'îlerin ölümleriyle ravilere güvenin azalmasıdır. Bu nedenle ravilerin takibi gerekmiş ve bu noktada raviler ile ilgili ıstılahlar gelişme seyrine girmiştir.[13]

Hadis âlimlerinin hadislerin güvenilirliğini sağlamak için aldığı tedbirler sadece bunlar ile sınırlı kalmamıştır. Kendisinden hadis alınan raviler hakkında öne sürdükleri birçok şartın yanında, hadislerin yazımı ile ilgili de önemli kriterler de belirlemişlerdir.[14] Hadislerin

---

[7] Yücel, Ahmet, *Hadis Tarihi*, Marmara Üniversitesi İFAV Yayınları, İstanbul 2012, s. 47-49.

[8] Koçyiğit, *Hadis Tarihi*, s. 117.

[9] es-Sehâvî, Şemsü'd-dîn Muhammed ibnu 'Abdi'r-rahmân, *Şerhu't-takrîb ve't-teysîr li ma'rifeti süneni'l-beşîr en-nezîr,* Müessetü Beynûne li'n-neşri ve't-tevzi', Birleşik Arap Emirlikleri 2008, s. 168.

[10] Koçyiğit, *Hadis Tarihi*, s. 109; Yücel, *Hadis Usulü*, s. 192.

[11] Yücel, *Hadis Tarihi*, s. 35-40.

[12] el-Cezâirî, Tâhir, *Tevcîhu'n-nazar ilâ usûli'l-eser*, Mektebetü'l-matbû'âtü'l-İslâmiyye, Halep 1995, c. 1, s. 91.

[13] Yücel, Ahmet, *Hadis Istılahlarının Doğuşu ve Gelişimi*, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul 1996, s. 43.

[14] Yücel, *Hadis Tarihi*, s. 43-46.

metinleri incelemeye tabi tutmaları, sıhhate zarar veren illetleri tespit etmeye çalışmaları da aldıkları tedbirlerden bazılarıdır.

Hadislerin korunması için geliştirilen kurallar Halife Ömer b. Abdulaziz zamanında ilk defa resmi ve sistemli olarak gerçekleştirilen tedvin faaliyetleri esnasında da görülmektedir. Ömer b. Abdulaziz'in emriyle başlayan resmi tedvin faaliyetlerine birçok âlim hizmet etmiştir.[15] Hadislerin toplanma işi ile birlikte hadislerin metin ve senedlerinin incelenmesi için temel kurallar da konulmaya başlanmıştır. Bu çalışmalar hicri ikinci, üçüncü ve dördüncü asırlarda devam etmiştir. Dördüncü asırdan sonra artık sened inceleme faaliyetlerinin dışında hadis tarihine dair eserler, tabakât, vefâyât kitapları, maʿrifetü'l-vuhdân, rivayetü'l-ekâbir ʿani'l-asâğîr başlıklı eserler de yazılmaya başlanmıştır. Müdellis raviler, uydurma rivayetler ile ilgili eserler, ʿilel kitapları, cerh taʿdil ile ilgili ıstılahlar yine hicri dördüncü asır sonrası işlenen konulardan olmuştur.[16]

2. Hadis Usulü Kavramı

Hadis usulü ilmi, kaynaklarda, *usûlu'l-hadîs, ilmu mustalahi'l-hadîs, mustalahu'l-hadîs, 'ulûmu'l-hadîs veya dirâyetü'l-hadîs* gibi farklı isimlerle zikredilmiştir.[17]

el-Hatîb el-Bağdâdi'ye gelinceye kadarki eski âlimlere göre hadis usulü, hadisleri, ravilerinin adalet ve zabt yönlerinden durumları, senetlerinin muttasıl veya munkatıʿ olması bakımından Hz. Peygamber (sav.)'e nasıl nispet edildiklerinden bahseden ilimdir. Daha sonraki âlimlere göre ise kabul ve ret yönünden ravi ile rivayet edilen hadislerin durumlarının bilinmesidir.[18]

Ahmet Yücel ise usulü hadis terimini "*hadisleri sonraki nesillere uygun olarak nakledebilmek ve sahihi ile zayıfını birbirinden ayırmak için ihtiyaç duyulan kurallar ve bunlarla ilgili ıstılahlardan bahseden ilimdir*" şeklinde tarif etmiştir.[19]

Yücel'in tarifindeki "sonraki nesillere aktarmak" ifadesine bir katkı olarak şunu da söylemek doğru olur. Hadis rivayeti sadece bir sonraki nesle değil neslin kendi içindeki aktarımını da içermelidir. Aksi takdirde kendi döneminde dinamik olmayan bir rivayet hareketinden bahsedilmiş olur. Hâlbuki hadis usulü, ravilerin bulundukları dönem içindeki nakillerinin keyfiyetini de kurala bağlayan bir ilimdir.

---

[15] Çakan, *Hadis Edebiyatı,* s. 41.

[16] Yücel, *Hadis Tarihi*, s. 126.

[17] Uğur, Mücteba, *Hadis İlimleri Edebiyatı*, TDV. Yayınları, Ankara1996, s. 132; Yücel, *Hadis Usulü*, s.48.

[18] Uğur, Mücteba, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, s. 114.

[19] Yücel, *Hadis Usulü*, s. 47.

İkinci bir katkı olarak da şu ifade edilebilir. Tarifteki "sahihi ile zayıfını" kaydı hadis usulü ilminin hadislerden sadece zayıf ile sahihini ayırma işlevi yüklüyor gibi gözükmektedir. Belki burada sınırlamayı kaldırıp "*hadis usulü kuralları bundan daha kapsamlı kurallar bütünüdür*" şeklinde daha geniş bir yelpazede ifade etmek uygun olabilir.

Mahmûd et-Tahhân hadis usulü ifadesi yerine *mustalah ilmi* kavramını tercih etmektedir. Et-Tahhân "*ilmi mustalah, kabul ve ret cihetinden senedin ve metnin hallerininin bilinmesini sağlayan usul ve kaideleri bilmektir*" diyerek hadis usulünün bilmek anlamına geldiğine vurgu yapmıştır.[20] Bu tarifte et-Tahhân, ilim (علم) kelimesini isim olarak değil mastar olarak kullanmayı tercih ediyor. Ancak tarifteki "bilmek- علم" kelimesinin mastar anlamında kabul edilmesi problemli olacağından "usul kaideleri/meseleleri" şeklinde anlamlandırmak daha uygun olacaktır. Zira bazen ilim zikredilmekle birlikte bununla üç anlamdan biri kastedilebilmektedir. O anlamlardan ilki kaidelerdir. Bir diğer anlam ise kaideleri idrak etmektir. Üçüncü anlam idraktan hâsıl olan melekedir.[21]

et-Tahhân'ın bu tarifi es-Suyûti'den almış olması muhtemeldir. Çünkü Celâlu'd-dîn es-Suyûtî *Nazmu'd-dürer* isimli eserinde bu tarifi usulü hadis ilminin en güzel tarifi olarak vasıflamış ve bu tarifin ʿIzzu'd-dîn İbn Cemâʿa'ya ait olduğunu söylemiştir.[22] es-Suyûtî tarifteki "bilmek-علم" ifadesinin ilim dalını ifade ettiğini, yoksa vasıf anlamında olmadığını söylemiştir.[23] Celâlu'd-dîn es-Suyûtî *Tedribu'r-râvî*'de ise İbnu Cemâʿa'nın tarifinin yanında İbn Hacer'den de bir tarif nakletmektedir. İbn Hacer bu tarifi İbnu's-Salâh'ın *mukaddime*'sine yazdığı *nüket*'te zikretmektedir. Ona göre ilmi hadisin en uygun tarifi " *kaideleri, ravinin ve mervinin halini bilmektir*."[24] İbn Hacer'in tarifteki "bilmek" kaydının silinebileceğini ifade etmesi, onunda tarifteki kayıttan hoşlanmadığını göstermektedir. İbn Hacer'den nakledilen başka bir tarifte "bilmek" kaydını koymamış, "*ravinin ve mervinin halini bilmeye ulaştıran kaidelere denir*" demiştir.[25]

Abdu'l-mecîd el-Ğavrî mustalahu'l-hadîs ilmini en geniş bir biçimde ele alanlardandır. Onun ifadelerine göre mustalahu'l-hadîs ilmi "isnad veya metin ile alakalı kurallar ve yeni

---

[20] et-Tahhân, Mahmûd, *Teysiru Mustalahi'l-Hadîs*, Riyad 2011, s. 17.

[21] es-Suyûtî, Celâlu'd-dîn, *Tedrîbu'r-râvî fî şerhi takrîbi'n-Nevâvî,* Dâru'l-yüsr ve Dâru'l-minhâc, Cidde/ Medine 2016, c. 2, s. 25; et-Taftazânî, Saʿdu'd-dîn, *Şerhu'l-'akâidi'n-nesefiyye*, Mektebetü'l-büşrâ, Karaçi 2009, s. 16.

[22] el-Âlûsî, Mahmûd Şükrî, ʿ*Ikdu'd-dürer fî şerhi muhtasari nuhbeti'l-fiker*, Dâru ibn Hazm, Beyrut 2008, 1.Baskı, s. 39.

[23] el-Âlûsî, ʿ*Ikdu'd-dürer*, s. 40.

[24] es-Suyûtî, Celâlu'd-dîn, *Tedrîbu'r-râvî fî şerhi takrîbi'n-nevâvî*, Dâru Taybe, Riyad 2006, s. 26.

[25] el-Âlûsî, ʿ*Ikdu'd-dürer*, s. 40.

konular veyahut ta râvî ve mervî ile alakalı konuların, kuralların hepsine denir. Hicri birinci asrın ortalarında ortaya çıkan bu kurallar sayesinde rivayetler kabul veya reddedilir. Bu kurallar manzumesi Hz. Peygamberin hadislerini korumak amacı ile hicri dokuzuncu asır sonlarında olgunlaşıp kemale ermiştir. Bu kurallar hadisin sened ve metininin zabtı, râvînin ve mervînin durumunun açıklanması, makbulü-merdudu, sahihi-zayıfı, nâsih-mensûhu bilmekle alakalıdır."[26]

3. Hadis Usulünün Kısımları:

İbnu'l-ekfânî[27] "*irşâdu'l-kâsıd"* isimli eserinde hadis usulünü ikiye ayırmış ve şöyle tarif etmiştir:

1. *Rivâyetü'l-hadis ilmi*: Hz. Peygamberin sözlerini, fiillerini nakleden, o söz ve fiillerin ravilerini, zabtını[28], tahririni[29] içeren ilimdir.

2. *Dirayetu'l-hadis ilmi*: Kendisi ile rivayetin hakikatinin, şartlarının, nevilerinin, ahkâmının, ravilerin hallerinin ve ravilerde aranan şartların, rivayet edilen şeylerin rivayet şartlarının ve bu şartlarla bağı olan şeylerin bilindiği ilim dalıdır."[30] Bu tarifte "rivayetin hakikati" ile sünnetin nakli, rivayetin kime dayandığı, hangi nakil metodlarının kullanıldığı kastedilmiştir. "Şartlarının" ifadesi ile sema, arz, kıraat, icazet gibi rivayetin tahammül şatlarının neler olduğu kastedilmiştir. "Nevilerinin" denmesi rivayetin muttasıl, munkatı gibi hangi özelliklere sahip olduğunun bilinmesi anlamına gelmektedir. İbnu'l-Ekfânî'nin bu taksimini el-Burhân el-Bikâʿî *en-Nüketü'l-vefiyye* isimli eserinde zikretmiştir. Celâlu'd-dîn es-Suyûtî, el-Bikâʿî'ye tabi olarak bu taksimi *el-Bahru'l-lezî zehar* isimli ʿUlûmu'l-Hadîse dair yazdığı eserde nakletmiştir.[31]

Muhammed Mahmûd Ahmed Bekkâr da bu ifadelere yakın cümleler ile rivayetu'l-hadîs ve dirâyetu'l-hadîs ilimlerini açıklamıştır.[32]

---

[26] el-Ğavrî, Seyyid ʿAbdu'l-Mâcid, *Mevsû'atu 'ulûmi'l-hadîs ve funûnihî*, Dâru İbn Kesîr, Beyrut 2012, 2. Baskı, c. 1, s. 18.

[27] Şemsu'd-dîn Ebû ʿAbdillah Muhammed b. İbrâhîm b. Sâʿid el-Ensârî es-Sincârî hcri 749 yılında vefat etmiştir. Daha fazla bilgi için bkz. İbn Hacer el-ʿAskalânî, e*d-Düreru'l-kâmine fî a'yâni'l-mieti's-sâmine*, Dâru'l-cîl, Beyrut 1993, c.3, s. 280.

[28] Hadisin sarf ve nahiv kurallarına uygun olması.

[29] Ravilerin naklettikleri lafızları kayıt altına alınmasına denir.

[30] el-Âlûsî, ʿ*Ikdu'd-dürer*, s. 40.

[31] es-Suyûtî, *Tedrîbu'r-râvî*, Dâru'l-minhâc, c. 2, s. 10.

[32] Bekkâr, Muhammed Mahmûd Ahmed, *Bulûğu'l-âmâl min mustalahı'l-hadîs ve'r-ricâl*, Dâru's-selâm, Kâhire 2012, 1. Baskı, s. 17, 23.

İbnu'l-Ekfânî'nin hadis usulünü ikiye ayıran taksimini kabul edenler olduğu gibi, kabul etmeyip, itiraz edenler de olmuştur. *Tevcîhu'l-'inâye* isimli eserinde el-Ğumârî ʿulûmu'l-hadîsin dirayet diye bir bölümünün olmasına karşı çıkmıştır. Çünkü ona göre hadislerin dirayeti fıkıhın konusudur. Bundan dolayı hadisin konusu sadece rivayet ile ilgili olmalıdır. el-Hatîb el-Bağdâdî'nin *el-Kifâye fî 'ilmi'r-rivâye* isimli eserinin ismine bakıldığında, İbnu'l-Cezerî'nin *el-Hidâye fî 'ilmi'r-rivâye* isimli eserinin ismine dikkat edildiğinde ʿulumu'l-hadîs sahasında yazılan bu eserlerin başlıklarında rivayete vurgu yapıldığı görülmektedir.[33] Bu sebeple ona göre hadis sadece rivâyetü'l-hadîsten meydana gelmektedir.

Muhammed ʿAvvâme ise, dirayetü'l-hadîs ilminin sadece fıkha hasredilmesinin doğru olmadığını düşünmektedir. Ona göre hadis tarihi içinde dirayeti, ʿulûmu'l-hadîs'in bir kısmı olarak kabul etmeme eğilimi bilinmemektedir. Zira hadiste dirayet, hadislerdeki illet ve illet ile alakalı ızdırab, idrac, cerh ve taʿdîl gibi konuları içine almaktadır. Bu sebeple ʿulûmu'l-hadîs'in dirayet ile ilgilenmesi doğaldır.[34]

Anlatılanlar ışığında hadis usulünün dirayet ve rivayet olmak üzere iki kısma ayrıldığını ifade etmek mümkün görünmektedir. Dirâyetü'l-hadîs ilmi tarih boyunca hadis usulü İlminin bir parçası olarak kabul görmüştür. Yapılan itirazların, hadis usulünün fıkıh usulü'ne karışmaması için yapıldığı açık ve nettir. Fakat bakış açısı değiştirildiğinde bunun bir problem olmadığı, dirâyetü'l-hadîs ilminin sadece fıkha ait bir alan kabul edilmemesi gerektiği net olarak anlaşılmaktadır.

Hadis usulü'nün kısımlarından sonra İbn Hacer'in *Nuhbetü'l-fiker* ve etrafında oluşmuş şerh, haşiye, ihtisar ve nazım çalışmalarının incelenmesinden önce, usul eserlerinin gelişim sürecinden kısaca bahsedilmesi *Nuhbetü'l-fiker*'in daha iyi anlaşılmasına katkı sağlayacaktır.

4. Hadis Usulünün Kaynakları:

4.1. Hadis Kitaplarında Usule Dair Bilgiler

Hadis usulü, müstakil bir ilim olarak telif edilmeden önce âlimlerin ilmi hayatlarında, fikir dünyalarında potansiyel olarak mevcuttu. Bunun aksinin düşünülmesi durumunda hadisleri inceleyen, değerlendiren, onlardan hüküm istinbat eden âlimlerin usulsüz bir şekilde bu işi yaptıkları sonucuna ulaşılır ki bu gerçeğe aykırı bir durumdur. Tarih boyunca hem hadis ile ilgilenen âlimlerin hem de fakihlerin ortaya koydukları hükümler manzumesi çok sistemli

[33] es-Suyûtî, *Tedrîbu'r-râvî*, Dâru'l-yüsr/Dâru'l-minhâc, c. 2, s. 15-16.

[34] es-Suyûtî, Tedrîbu'r-râvî, Dâru'l-yüsr/Dâru'l-minhâc, c. 2, s. 15-16.

ve temelleri olan bir disiplin görünümündedir. Buna dayanarak bugüne ulaşmış mezhep sahiplerinin ve tarih içinde mezhepleri kaybolmuş âlimlerin, dinin ikinci kaynağı olan hadis hakkında usûlî bir bilgiye sahip olduklarını söylemek yanlış olmasa gerek. Ortaya koydukları fetva ve fıkhi mülahazaları, sonradan kitaplaşacak olan hadis usulü bilgilerinden yoksun bir şekilde yaptıklarını düşünmek gerçekçi olmayacaktır. Özellikle Ebû Hanîfe bağlamında meseleye bakılacak olursa, hadis usulü mefhumlarının onun ilmi hayatında bi'l-kuvve olarak var olduğu anlaşılacaktır.[35] Bununla birlikte hadis usulü ilminin kitaplaşma süreci daha sonraları olmuştur.[36]

Hadis usulü konuları ilk dönemlerde farklı ilim dallarının içerisinde parçalar halinde yer almaktaydı. Hadis usulü konularının yer aldığı eserlerin ilk ortaya çıktığı zamanın hicri üçüncü asrın başları olduğu söylenebilir.[37] Müstakil, belirli bir sistematiğe sahip hadis ilimleri ile ilgili kitapların ilk olarak telif edildiği tarih hicri dördüncü asır olarak ifade edilmektedir.[38] Hicri dördüncü asırdan önce ise, hadis usûlü ile alakalı konuların tedvin edilmesine başlanmıştır. Bu asırdan önce ʿulûmu'l-hadis konuları incelenip tartışılmaktaydı. Bazı meseleler ile ilgili özellikle hicri ikinci asrın sonlarına doğru küçük eserler telif edilmişti. Fakat ʿulûmu'l-hadîsin birçok konusunu anlatan müstakil bir eser hicri dördüncü asra kadar yazılmamıştır.[39]

Hadis ilimleri ile ilgili bazı konularda cüz türü eser veren ilk muhaddisin ʿAli ibnu'l-Medînî (234) olduğu ifade edilmektedir.[40]

ʿUlûmu'l-hadîs konularından ilk söz eden ise İmam Şâfiʿî (ö.204/820)'dir.[41] *er-Risâle* isimli eserinde hadis ile ihticac için gerekli şartlardan, ravinin hadisleri muhafazası için lazım şartlardan, mana ile hadis rivayetinden, müdelles rivayetin kabul edilebilmesi için öne sürdüğü şartlardan ve daha başka hadis usulü konularından bahsetmiştir.[42] Yine İmam Şâfiʿî'nin *el-Üm* isimli fıkıh eserinde لا يجمع بين المرأة و عمتها ولا بين المرأة وخالتها hadisini Hz.

[35] et-Türkmânî, ʿAbdu'l-mecîd, *Dırâsât fî usûli'l-hadîs 'alâ menheci'l-Hanefiyye*, Beyrut 2015, 2. Baskı, s. 26.

[36] Sâlih, Muhammed Edîb, *Lemahât fî usûli'l-hadîs,* el-Mektebu'l-İslâmî, Beyrut 1997, s. 21.

[37] Yücel, *Hadis Tarihi*, s. 91.

[38] Yücel, *Hadis Tarihi*, s. 108; el-Ğavrî, *Mevsû'atu 'ulûmi'l-hadîs ve funûnihî*, s. 23.

[39] el-Ğavrî, *Mevsû'atu 'ulûmi'l-hadîs ve funûnihî*, c. 1, s. 23.

[40] Yücel, *Hadis Usûlü,* s. 49; el-Ğavrî, *Mevsû'atu 'ulûmi'l-hadîs ve funûnihî*, c. 1, s. 23.

[41] el-Elbânî, Muhammed Nâsıru'd-dîn, *en-Nüket 'alâ nüzheti'n-nazar fî tevdîhı nuhbeti'l-fiker*, Dâru İbni'l-Cevzî, Suudi Arabistan 2011, s. 46 (2 numaralı dipnot).

[42] el-Ğavrî, *Mevsû'atu 'ulûmi'l-hadîs ve funûnihî*, c.1, s. 24; Yücel, *Hadis Usûlü, s.* 49.

Peygamber (sav.)'den sadece Ebû Hureyre'nin rivayet ettiğini söylemesi, onun ferd hadis ile ilgili bilgi sahibi olduğunu göstermektedir.[43]

el-Buhârî'nin hocası ʿAbdullah ibnu'z-Zübeyr el-Humeydî (ö.219/834) küçük bir eser sayılabilecek çalışmasında mustalahu'l-hadîsin önemli konularına değinmiştir.[44]

Hicri üçüncü asra gelindiğinde bu dönemde cerh ve taʿdîl faaliyetlerinin gerçekleştirildiği görülmektedir. Bu sahada Yahya b. Maʿîn (ö.233/847), Ahmed b. Hanbel (ö.240/854), el-Buhârî (ö.256/869), Ebû Caʿfer el-Muharrimî (ö.242/856) gibi âlimler görüşlerini ifade ederek katkıda bulunmuşlardır.[45]

Yine hicri üçüncü asırda Yaʿkûb b. Şeybe es-Sedûsî'nin (ö.262/875) "*el-Müsnedü'l-kebîru'l-mu'allel*" isimli eserinde hasen, sahih gibi kavramları kullandığı bilinmektedir.[46] Bu dönemde Ebû Muhammed ed-Dârimî (ö.255/868) *süneninde,* el-Buhârî *tarihinde*, ʿulûmu'l-hadîs konularından bazılarına değinmişlerdir.[47] Ziyâdetü's-sika, mütâbeʿât, garîbu'l-hadîs, ihtilâfu'r-rivâyât konuları el-Buhârî'nin *es-Sahih'*inde işlediği hadis usulü ile ilgili konulardandır.[48]

İmam Müslim b. el-Haccâc (ö.261/874) *Sahihinde* ilk olarak ʿulûmu'l-hadîs konularından bahsettiği mukaddimeye yer vermiştir.[49] Burada ravilerin tabakalarından, münker, ziyâdetü's-sika, rivayet adabı, isnad, muanan konularından bahsetmiştir.[50]

İmam Muhammed b. İsâ et-Tirmîzî (ö.279/892) *el-Câmi'* isimli eserinin son kısmında "*el-'İlelü's-sağîr*" diye meşhur olan bir bölüm koymuştur.[51] Bu bölümde tahammül yollarından, lafzen ve manen rivayetten, sika ravilerin ziyadesinin hükmünden bahsetmiştir.[52]

Ebû Dâvûd es-Sicistânî (ö.275/888) Mekkelilere sünneti tanıtan bir mektup yazmıştır. Bu mektubu Mustalahu'l-hadîs konularından bahsetmektedir.[53]

---

[43] Edîb Sâlih, *Lemahât fî usûli'l-hadîs*, s. 20 (1 numaralı dipnot).

[44] el-Ğavrî, *Mevsû'atu 'ulûmi'l-hadîs ve funûnihî*, c.1, s. 28.

[45] Edîb Sâlih, *Lemahât fî usûli'l-hadîs*, s. 21; el-Ğavrî, *Mevsû'atu 'ulûmi'l-hadîs ve funûnihî*, c.1, s. 24; Yücel, *Hadis Usûlü,* s.50.

[46] el-Ğavrî, *Mevsû'atu 'ulûmi'l-hadîs ve funûnihî*, c.1, s. 25.

[47] Edîb Sâlih, *Lemahât fî usûli'l-hadîs*, s. 21; el-Ğavrî, *Mevsû'atu 'ulûmi'l-hadîs ve funûnihî*, c.1, s. 26.

[48] el-Ğavrî, *Mevsû'atu 'ulûmi'l-hadîs ve funûnihî*, c.1, s. 26.

[49] Ebû Ğudde, Abdu'l-fettâh, *Lemahâtu târîhi's-sünne ve 'ulûmi'l-hadîs,* Dâru'l-beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrut 2008, s. 211; Yücel, *Hadis Usûlü,* s. 51.

[50] el-Ğavrî, *Mevsû'atu 'ulûmi'l-hadîs ve funûnihî*, c.1, s. 28.

[51] Edîb Sâlih, *Lemahât fî usûli'l-hadîs*, s. 21; Yücel, *Hadis Usûlü,* s. 51

[52] el-Ğavrî, *Mevsû'atu 'ulûmi'l-hadîs ve funûnihî*, c.1, s. 27

[53] Edîb Sâlih, *Lemahât fî usûli'l-hadîs*, s. 21; Yücel, *Hadis Usûlü,* s. 51; El-Ğavrî, *Mevsû'atu 'ulûmi'l-hadîs ve funûnihî*, c.1, s. 27-28.

Yine Ahmed b. Hanbel'in "*el-'İlel ve ma'rifetü'r-ricâl*" isimli çalışması Hadis Usulü konularından birçoğunu içermektedir.[54]

el-ʿİclî'nin (h.261) *es-Sikât* isimli eserinde, Ebû Zürʿa ed-Dimeşkî'nin (ö.281/894) *Tarihinde,* Yakub b. Süfyân el-Fesevî'nin (ö.277/890) *el-Ma'rife ve't-târîh'inde*, Ebû Bekir el-Bezzâr'ın (ö.290/902) kaleme aldığı *Cüzünde* hadis usulü konularına değinilmiştir.[55]

Mustalahu'l-hadis konularında yazılar kaleme alma hicri üçüncü asırda olduğu gibi, dördüncü asırda da devam etmiştir. Ebû Caʿfer et-Tahâvî'nin (ö.321/933) "*et-Tesviye beyne haddesenâ ve ahberanâ fî mâ sumi'a mine'ş-şeyhi ev kuri'a 'aleyh*" isimli rısalesi, mütekaddim hadis uleması arasında bilinen bir çalışmadır.[56]

4.2. Müstakil Eserler Dönemi

Hicri dördüncü asıra kadar birçok konulu ʿulûmu'l-hadîs çalışması yapılmış olması, bu dönem âlimlerinin bunları bir araya getirip ʿulûmu'l-hadîs sahasında müstakil kitaplar oluşturmasına zemin hazırlamıştır. Müstakil eserler telif edilirken, tedvin çalışmalarının yanı sıra ikmal çalışmaları da yapılmıştır. Önceki dönem âlimlerinin gözden kaçırdığı noktalar ele alınmış, ek bilgiler konulmuş, onların görüşlerinden istinbatlarda bulunulmuştur.[57]

Bu dönemin öne çıkan bazı ulûmu'l-hadîs eserlerinden bazıları şunlardır:

1. *el-Muhaddisu'l-fâsıl beyne'r-râvî ve'l-vâ'î*:

Kâdî Ebû Muhammed el-Hasen b. ʿAbdurrahman b. Hallâd el-Fârisî er-Râmehürmûzî'nin (ö.360/971) المحدث الفاصل بين الراوي و الواعي isimli çalışması, tedvin edilen müstakil çalışmaların ilki sayılır. Tedvin edilen ifadesi ihtirazi kayıt olarak konulmuştur. İfade edildiği gibi er-Râmehürmûzî'den çok önceleri bu sahada çalışmalar yapılmış, eserler içinde usulü hadis konularına değinilmiştir. Fakat müstakil, derli toplu, birçok hadis usûlü konusunu içine alan ilk eser ona aittir.

Müellif eserde daha çok isnad ile ilgili konulardan, lafzen-manen rivayetten, cerhin gerekliliğinden, ravinin ve muhaddisin adabından, tahammül yollarından, muhaddislerin ilmi aktarmadaki gayretlerinden, hadis öğretimi metotları gibi bazı konulardan bahsetmektedir.[58]

---

[54] Yücel, *Hadis Usûlü,* s. 53.

[55] el-Ğavrî, *Mevsû'atu 'ulûmi'l-hadîs ve funûnihî,* c.1, s. 28.

[56] el-Ğavrî, *Mevsû'atu 'ulûmi'l-hadîs ve funûnihî,* c.1, s. 23-31.

[57] el-Ğavrî, *Mevsû'atu 'ulûmi'l-hadîs ve funûnihî,* c.1, s. 33.

[58] Yücel, *Hadis Usulü,* s. 58.

Eserin ismi hakkında detaylı bilgi mevcut değildir. Ekrem es-Sindî "râvî ile vâî hakkında konuşan, aralarındaki farkı ortaya koyan kitap" anlamına geldiğini ifade etmiştir.[59] Eserin ismindeki ravinin anlamı açıktır. "الواعي" kelimesinden neyin kastedildiği ise ilk bakışta anlaşılamamaktadır. Ahmet Yücel buradaki الواعي kelimesinin fakih anlamında olduğunu belirtmiştir.[60] er-Râmehürmüzî'nin eseri incelendiğinde kitabın başlığı ile içeriğinin paralel olduğu anlaşılmaktadır. [61]باب فضل الناقل لسنة رسول الله ve القول في فضل من جمع بين الرواية و الدراية[62] ifadeleri kitap başlığının hangi amaç ile konulduğunu göstermektedir. Müellifin 161. sayfadaki ifadeleri de bunu destekler mahiyettedir.

Bu çalışma için İbn Hacer *en-Nüzhe*'de "فمن أول من صنف في ذلك القاضي أبو محمد الرامَهُرمُزِي" ifadesini kullanmıştır.[63] Buradaki "فمن أول من صنف" ifadesi "ilk eser telif eden kişi" şeklinde anlayanlar olduğu gibi[64] *en-Nüzhe* şarihleri ve muhaşşilerinin çoğu "ilk eser telif edenlerden birisi" şeklinde anlamışlar ve buna işaret etmişlerdir.[65]

İbn Hacer'in bu sözünün "ilk eser telif eden" şeklinde anlaşılmasına sebep olan nüshalar da mevcuttur. Nüshalarda farklı anlamaya sebep olabilecek üç farklı ifade kullanılmaktadır. Nüshaların büyük çoğunluğu "فمن أول من صنف في ذلك" şeklindedir. el-Münâvî'nin asıl aldığı nüsha " فأول من صنّف فيه" ifadesine yer vermektedir.[66] Ekrem es-

[59] es-Sindî, Muhammed Ekrem, *İm'ânu'n-nazar şerhu şerhi nuhbeti'l-fiker*, Haydarâbâd, ts., s. 5.

[60] Yücel, *Hadis Usulü*, s. 58; Yücel, *Hadis Tarihi*, s. 110.

[61] er-Râmehürmüzî, Kâdî Ebû Muhammed el-Hasen b. ʿAbdurrahman b. Hallâd el-Fârisî, *El-muhaddisu'l-fâsıl beyne'r-râvî ve'l-vâ'î*, Dâru'l-fikir, Beyrut 1971, 1. Baskı, s. 163.

[62] er-Râmehürmüzî, *el-Muhaddisu'l-fâsıl*, s. 238.

[63] İbn Hacer el-ʿAskalânî, Ahmed b. ʿAli b. Muhammed b. ʿAli b. Mahmud b. Ahmed b. Ahmed el-Kenânî, *Nüzhetü'n-nazar fî tavdîhi nuhbeti'l-fiker fî mustalahi ehli'l-eser*, Daru'l-basâir,(nşr. Nûru'd-dîn ʿItr) Kahire 2011, 1. Baskı, s. 38.

[64] İbn Hacer, *Hadis Istılahları Hakkında Nuhbeti'l-Fiker Şerhi*, trc. Talat Koçyiğit, Ankara 1971, s. 18; Çakan, *Hadis Edebiyatı*, s. 218; Uğur, *Hadis Edebiyatı*, s. 134.

[65] Nizâr Temîm, Muhammed, "Mukaddime", *Şerhu şerhi nuhbeti'l-fiker fî mustalahâti ehli'l-eser*, Daru'l-Erkam, Beyrut 1994, s. 137; es-Semîn, ʿAbdullah b. Huseyn Hâtır, *Haşiyetü laktı'd-dürer bi şerhi metni nuhbeti'l-fiker*, Mektebetü Mustafa Elbânî el-Halebî ve evlâdihî, Mısır 1938, 1. Baskı, s. 22; el-Lakkânî, Burhânu'd-dîn İbrâhîm b. İbrâhîm, *Kadâu'l-vatar fî nüzheti'n-nazar fî tavdîhi nuhbeti'l-fiker fî mustalahi ehli'l-eser*, ed-Daru'l-eseriyye, ʿAmmân 2010, 1. Baskı, c. 1, s. 395; el-Ğursî, Muhammed Salih İbn Ahmed, *en-Nüketü'l-ğurar 'alâ nüzheti'n-nazar fî tevdîhi nuhbeti'l-fiker fî mustalahi ehli'l-eser*, Dâru'l-kâdirî, Şam 2008, s. 26.

[66] el-Münâvî, Muhammed ʿAbdu'r-Raûf, *el-Yevâkît ve'd-dürer şerhu şerhi nuhbeti'l-fiker*, Mektebetü'r-Rüşd, Riyad, ts., c. 1, s. 92.

Sindî'nin esas aldığı nüsha da ise "فممن صنّف" şeklinde bir ifade geçmektedir.[67] Benzer ifade *Behcetü'n-nazar*'da da mevcuttur.[68]

Nûru'd-dîn ʿItr bu mesele ile ilgili İbn Hacer'in "*ilk eser telif edenlerden birisi" şeklindeki ifadesine düştüğü dipnotta "bu açık ifadeyi gördüğü halde hala 'er-Râmehürmüzî bu sahada ilk eser veren kimsedir' diyen kişiye şaşılır*" demiştir.[69]

İbn Hacer'in *el-Mecma'u'l-müessis*'teki "*her ne kadar kendisinden önce 'ulûmu'l-hadîsin belirli konularını ele alan eserler var olsa da, el-Muhaddisu'l-fâsıl zannı gâlibe göre bu alandaki ilk kitaptır. Zira bu eser zamanının en kapsamlı eseridir*"[70] şeklindeki ifadesinin ʿItr'ı desteklediği anlaşılmaktadır.

Bu anlatılanların ışığında İbn Hacer'in *en-Nüzhe*'deki ifadesini "hadis usulünde ilk eser telif edenlerden" şeklinde anlamak daha doğru olacaktır.

2. *Ma'rifetü 'ulûmi'l-hadîs ve kemmiyyetü ecnâsihî*:

İbn Hacer el-Askalânî, er-Râmehürmûzî'den sonra Muhammed b. ʿAbdullah el-Hâkim en-Neysâbûrî'nin (h.321) bu sahada tertibi güzel olmayan bir eser yazdığını belirtir.[71] Eserin ismini İbn Hacer ve birçok şârih zikretmemiştir. Muhammed el-Ğursî, Nûru'd-dîn ʿItr, Ahmet Yücel ve birçokları bu eserin ismini "*Ma'rifetü 'ulûmi'l-hadîs*" olarak zikretmiştir.[72]Abdu'l-mâcid el-Ğavri ise bu esirin ismini *Ma'rifetü 'ulûmi'l-hadîs ve kemmiyyetü ecnâsihî* olarak zikretmiştir. Eseri tahkik ve şerh eden Ahmed b. Fâris es-Selûm asıl aldığı nüshalarda eserin isminin *Ma'rifetü 'ulûmi'l-hadîs ve kemmiyyetü ecnâsihî* şeklinde geçtiğini belirtmiştir.[73]

3. *el-Müstahrec 'alâ ma'rifeti ulûmi'l-Hadîs*:

El-Hâkim'den sonra Ebû Nuaym el-Esbahânî (ö.430/1039) onun zikri geçen eserine müstahrec yapmıştır.[74] Bu müstahrece verdiği isim "*el-Müstahrec 'alâ ma'rifeti 'ulûmi'l-hadîs*'tir."[75]

---

[67] Ekrem es-Sindî, *İm'ânu'n-nazar şerhu şerhi nuhbeti'l-fiker*, s. 4.

[68] es-Sindî, Ebu'l-Hasen b. Muhammed b. es-Sâdık, *Behcetü'n-nazar 'alâ şerhi nuhbeti'l-fiker*, Mektebetü Nizâr Mustafa el-Bâz, 1. Baskı, Mekke 2013, c. 1, s. 109.

[69] İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar*, 38.

[70] İbn Hacer el-ʿAskalânî, Ahmed b. ʿAli b. Muhammed b. Ali b. Mahmûd b. Ahmed b. Ahmed el-Kenânî, *el-Mecma'u'l-müessis li mu'cemu'l-müfehris*, Dâru'l-maʿrife, Beyrut 1992, 1. Baskı, c. 1, s. 186.

[71] İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar fî tavdîhi nuhbeti'l-fiker fî mustalahi ehli'l-eser*, s. 38.

[72] el-Ğursî, *en-Nüketü'l-ğurar*, s. 27; İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar*, 38; Yücel, *Hadis Usulü*, s. 59.

[73] es-Selûm, Ahmed b. Fâris, "Mukaddime", *Ma'rifetü 'ulûmi'l-hadîs ve kemmiyyetü ecnâsihî*, Mektebetü'l-meʿârif, Riyad 2010, s. 61, 65, 70, 99.

[74] İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar*, s. 38.

[75] Uğur, *Hadis İlimleri Edebiyatı*, s. 135.

Ebû Bekir Ahmed b. ʿAli b. Sâbit el-Hatîb el-Bağdâdî (ö.463/1071) "*el-Kifâye*" ve rivayet adabını anlatan "*el-Câmi' li âdâbi'ş-şeyh ve's-sâmi'* " isimli eserleri telif etmiştir. [76]

4. *el-Kifâye fî ma'rifeti usûli 'ilmi'r-rivâye*:

el-Hatîb el-Kifâye'yi hadis ilmi öğrencilerinin, senedlerin sıhhatini araştıranların ihtiyaç duydukları cerh ve taʿdil ilminin, rivayet çeşitlerinin temelleri üzerine inşa etmiştir. *el-Kifâye*'de önceki hadis âlimlerinin kapalı kalan, açığa çıkmamış ifadelerini açığa çıkartmıştır. Tedlisin hükmü, mürsellerle ihticac etme, rivayet konusunda zabtı olmayan kişiler gibi konulara değinmiştir. Haber-i vâhid ile amelin vacip olduğunu savunmuş, inkârcılara karşı deliller zikretmiştir. Eserinde bunların yanında birçok konuya değinen el-Hatîb kendinden sonraki âlimlerin müracaat kaynağı olmuştur.[77] Fakat bu ve benzeri birçok meziyetinin yanında el-Hatîb *el-Kifâye'*de meseleleri her ne kadar senedleri ile birlikte zikretmiş olsa da birçok aşırı zayıf ve uydurma rivayet ile delillendirmiştir.[78]

5. *el-Câmi' li ahlâkı'r-râvî ve âdâbi's-sâmi'*:

Bu eser el-Hatib el-Bağdâdî'nin önemli eserlerinden bir tanesidir. Talebenin adabı, râvinin adap ve ahlakı hakkında kaleme alınmış ilk eserlerden sayılır. Eser, şeyhten hadis alma yollarından, imla meclislerinden, ilim talebelerinin aralarındaki yardımlaşmadan, nasihat etmeden, eser telifinin faziletinden, cerhten, taʿdilden ve raviler tarihinden bahsetmektedir.[79]

6. *el-İlmâ' fî usûli'r-rivâyeti ve's-semâ'*:

el-Kâdî ʿIyâd b. Mûsâ el-Yahsubî el-Büstî el-Mağribî'nin (ö.544/1149) telif ettiği bu eser, isminden de anlaşılacağı üzere hadis tahammülü ve edâ yolları ile ilgilidir.[80] el-İlmâʿ kelimesi lügatte kılıç veya elbise ile işaret etmek anlamına gelir. el-Kâdî ʿIyâd eserine isim olarak verdiği bu kelime ile mutlak işaret anlamını kastetmiştir.[81] Müellif eserde hadis ilminden ve hadis usûlünden değişik nükteleri bir araya getirmiştir. Bu nüktelerden önce hadis ilmi ve onula uğraşanların şeref ve yüceliğine dair bablar koymuştur.[82]

el-İlmâ' tarih boyunca istifade edilen bir eser olmaya devam etmiştir. el-*İlma'*dan istifade edenlerin başında Ebû ʿAmr İbnu's-Salâh gelir. Fakat İbnu's-Salâh el-Kâdî el-ʿİyâd'ın

[76] İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar,* s. 39.

[77] el-Ğavrî, *Mevsû'atu 'ulûmi'l-hadîs ve funûnihî,* c.1, s. 34-35.

[78] el-Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekir Ahmed b. ʿAli b. Sâbit, *el-Kifâye fî ma'rifeti usûli 'ilmi'r-rivâye,* Dâru İbni'l-Cevzî, Suudî Arabistan 2014, c. 1, s. 35.

[79] el-Ğavrî, *Mevsû'atu 'ulûmi'l-hadîs ve funûnihî,* c.1, s. 35.

[80] Yücel, *Hadis Tarihi,* s. 165.

[81] İbnu'l-Hanbelî, Radiyyu'd-dîn Muhammed b. İbrâhîm el-Halebî el-Hanefî, *el-Fer'u'l-esîs fî usûli'l-hadîs,* Mektebetü İbn ʿAbbâs, Mısır 2008, s. 18.

[82] el-Ğavrî, *Mevsû'atu 'ulûmi'l-hadîs ve funûnihî,* c.1, s. 35.

görüşlerini zikretmekle birlikte çoğu kere ismini zikretmez. İbnu's-Salâh'ın *Mukaddime'si* üzerine çalışma yapan el-ʿIrâkî, ez-Zerkeşî, el-Bikâʿî, İbn Hacer el-ʿAskalânî, es-Sehâvî, es-Suyûtî, el-Bulkûnî, İbnu Cemâʿa gibi birçok alim *el-'İlma*ʿdan istifade etmişlerdir.[83]

7. *Mâ lâ yesa'u muhaddise cehluhû*:

ʿUmer ibn ʿAbdu'l-Mecîd ibn ʿUmer ibnu'l-Huseyn el-Kuraşî el-ʿAbderî Ebû Hafs el-Meyyânici veya el-Meyyânişî (ö. 581/1185)[84] bu çalışmasını küçük bir eser olarak telif etmiştir. Nisbesinin okunuşunda ihtilaf edilmiştir. İbn Ebî Şerif, Ebû Hafs'ın nisbesini "el-Meyânicî" olarak zabt etmiştir. Ona göre bu nisbe Azerbaycan yakınlarındaki "meyâne" diye anılan bir belde için kullanılmaktadır.[85] Yâkût el-Hamevî (ö.626/1229) *Mu'cemu'l-buldân* isimli eserinde Ebû Hafs'ın nisbesinin "el-Meyyânişî" şeklinde okunması gerektiğini yazmıştır. Meyyâniş denilen yer Afrika'da el-Mehdiyye köylerinden küçük bir köyün ismidir.[86] Mekke'de yaşamış ve orada vefat etmiştir.

Yaklaşık yedi sayfadan oluşan, sahih-hasen kavramlarından bahseden kısa bir eserdir. Eserde ilmi hatalar çoktur. Tahrir edilmeden birçok konu nakil edilmiştir. Tertip ve bölümleri düzenli değildir. Bu eserin ilim dünyasında isminin geçiyor olmasının sebebi İbn Hacer el-Askalânî'nin *Nüzhetü'n-nazar*'ın mukaddimesinde bu eserin ismini zikretmiş olmasıdır. Yoksa hadis usul tarihi içinde bu eser zikredilmeye değer görülmemektedir. Hatta Nuru'd-dîn ʿItr bu eser için İbn Hacer'in eserin ismine nazaran onu zikretmiş olabileceğini söylemiş, her muhaddisin bilmemesinin caiz olduğu birçok şeyin eserde mevcut olduğuna dikkat çekmiştir.[87] Abdu'l-fettâh Ebû Ğudde "*Hamsu resâil fî 'ulûmi'l-hadîs*" isimli çalışmasında bu eseri de tahkik etmiştir.[88]

---

[83] el-Ğavrî, *Mevsû'atu 'ulûmi'l-hadîs ve funûnihî,* c.1, s. 36.

[84] İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar*, s. 39.

[85] İbnu Ebî Şerîf, Muhammed b. Muhammed b. Ebî Bekir b. ʿAli b. Mesʿûd b. Rıdvân el-Meriyy Kemâlu'd-dîn el-Makdisî eş-Şâfii Ebu'l-meʿâlî, *Hâşiyetü'l-Kemâl ibnu Ebî Şerîf 'alâ şerhi nuhbeti'l-fiker,* Riyâd 1999, s. 25; İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar fî tevdîhı nuhbeti'l-fiker fî mustalahi ehli'l-eser*, Dâru İbn Kesîr, Beyrut 2015, s. 61.

[86] İbnu'l-Hanbelî, Radiyyu'd-dîn Muhammed b. İbrâhîm el-Halebî el-Hanefî, *Kafvu'l-eser fî safvi 'ulûmi'l-eser*, Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrut 2009, s.36-37.(1 numaralı dipnot)

[87] İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar,* s. 39 (3 numaralı dipnot)

[88] el-Ğavrî, *Mevsû'atu 'ulûmi'l-hadîs ve funûnihî,* c. 1, s. 36.

4.3. Hadis Usulü Eserlerinin Olgunluk Dönemi

H. yedinci yüzyıl ile h. onuncu yy.'lar arasında hadis usulü eserleri ifade güzelliği, detaylı araştırmalar, hadis usulünün konularının hepsini içermede hadis tarihinin en parlak dönemini yaşamıştır.[89] Bu dönem hadis usul tarihinin tehzip ve tertip dönemidir.[90]

Ma'rifetü envâ'i ilmi'l-hadîs:

Bu parlak dönemin ilk zikre değer hadis usulü âlimi ʿUsmân b. ʿAbdurrahman eş-Şehrazûrî (ö.643/1245)'dir. İbnu's-Salâh lakabı ile meşhur olmuştur. Yazdığı *Ma'rifetü envâ'i 'ilmi'l-hadîs, Mukaddimetü ibni's-Salâh* olarak şöhret bulmuştur. Eserin bir diğer ismi *'Ulûmu'l-Hadîs'tir*.[91] İbnu's-Salâh eserini imla metodu ile hazırlamıştır. Bu sebeple eser ilmi bir tertibe sahip değildir.[92] Mukaddime altmış beş neviden oluşmaktadır.[93] İbnu's-Salâh'ın bu eseri yazıldığı dönemden itibaren büyük ilgi görmüş, hadis ilim tarihinde bir dönüm noktası olarak kabul edilmiştir. Eser tarih boyunca ders kitabı olarak okutulmuş, özetlenmiş, manzum hale getirilmiş, şerh edilmiş ve eleştirilmiştir. Bu çalışmalardan bazıları şunlardır:[94]

Mukaddime'nin şerhleri:

*1. el-Cevâhiru'r-sıhâh fî şerhi ulûmi'l-hadîs/*İzzu'd-dîn İbn Cemâʿa (ö.733/1333)

*2. eş-Şeze'l-feyyâh min 'ulûmi İbnu's-Salâh/*Burhânu'd-dîn el-Enbâsî (ö.802/1399)

*3. Mahâsinu'l-ıstılâh ve tadmînu kitâbi İbni's-Salâh/*Sirâcu'd-dîn el-Bulkûnî (ö.805/1403)

Nüket tarzı çalışmalar:

1. en-Nüket 'alâ kitâbi İbni's-Salâh/Bedru'd-dîn ez-Zerkeşî (ö.794/1392)

*2. et-Takyîd ve'l-îdâh limâ utlika ve uğlika min kitabı ibni's-Salâh/*Zeynu'd-dîn el-ʿIrâkî (ö.806/1403)

*3. Islâhu ibni's-Salâh/'*Alâu'd-dîn Moğlatay (ö.762/1361)

*4.en-Nüket 'alâ İbni's-Salâh/*İbn Hacer el-ʿAskalânî (ö.852/1448)

---

[89] el-Ğavrî, *Mevsû'atu 'ulûmi'l-hadîs ve funûnihî,* c. 1, s. 39.

[90] el-Kannâs, Muhammed b. ʿAbdullah, *İthâfu ehli'l-eser bi şerhi nüzheti'n-nazar,* Dâru's-Samyaʿî, Riyad 2012, s. 17.

[91] Uğur, *Hadis İlimleri Edebiyatı,* s. 136.

[92] İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar fî tavdîhi nuhbeti'l-fiker fî mustalahi ehli'l-eser,* s. 40.

[93] eş-Şehrazûrî, ʿUsmân b. ʿAbdurrahman, *'Ulûmu'l-hadîs li ibni's-Salâh ve nüketü'l-hâfı el-'Irâkî ve nüketü'l-hâfız el-'Askalânî*, Dâru ibni'l-Kayyım/Dâru ibn ʿAffân, Riyad/Kahire 2015, c.1, s. 47-53.

[94] el-Ğavrî, *Mevsû'atu 'ulûmi'l-hadîs ve funûnihî,* c. 1, s. 41.

İhtisar Çalışmaları:

1. *İrşâdu tullâbi'l-hakâik ilâ ma'rifeti süneni hayri'l-halâik/* Ebu Zekeriyya en-Nevevî (ö.676/1277)
2. *Rusûmu't-tahdîs fî 'ulûmi'l-hadîs/* İbrâhîm el-Caʿberi (ö.732/1331)
3. *el-Menhelu'r-râvî fî 'ulûmi'r-râvî en-nebevî/* Bedru'd-dîn ibnu Cemâʿa el-Hamevî (ö.733/1332)
4. *el-Hulâsa fî ma'rifeti'l-hadîs/*Şerefu'd-dîn el-Huseyn et-Tîbî (ö.743/1342)
5. *el-Müntehab fî 'ulûmi'l-hadîs/'*Alâu'd-dîn Ebu'l-Hasen el-Mardînî (ö.750/1349)
6. *İhtisâru 'ulûmi'l-hadîs/*Ebu'l-fidâ ibnu Kesîr (ö.774/1372)
1. *el-Muknî' fî 'ulûmi'l-hadîs/*Sirâcu'd-dîn el-Ensârî. İbnu'l-Mulakkin(ö.804/1401)
7.

İbnu's-Salâh Sonrası Eserler

2. *el-İktirâh fî beyâni'l-ıstılâh ve mâ udîfe ilâ zâlike mine'l-ehâdîsi'l-ma'dûde fi's-sıhâh*/Ebu'l-feth Muhammed ibnu Dakîk el-Îd (ö.702/1302)
3. *el-Mûkiza fî ilmi mustalahi'l-hadîs/*Şemsu'd-dîn ez-Zehebî (ö.748/1347)
4. *Muhtasar fî 'ulûmi'l-hadîs/*es-Seyyid eş-Şerîf el-Cürcânî (ö.816/1413). Bu eser İbnu's-Salâh'ın *Mukaddimesi*, en-Nevevî'nin *Takrîb'i,* İbnu Cemâʿa'nın *el-Menhelu'r-râvî'si,* et-Tîbî'nin *Hulasa'sı* ve *Mişkât şerhinin* mukaddimesinin özetidir.
5. *Cevâhiru'l-usûl fî 'ilmi hadîsi'r-rasûl/*Ebu'l-fadl Muhammed el-Fârisî (ö.837/1433)
6. *Tehkîhu'l-enzâr/*İbu'l-vezîr ez-Zebîdî (ö.840/1436)
7. *Nuhbetü'l-fiker ve şerhi nüzhetü'n-nazar/*İbn Hacer el-Askalânî (ö.852/1447)
8. *et-Tezkira fî 'ulûmi'l-hadîs/*Sirâcu'd-dîn ibnu'l-Mulakkin(ö.804/1401)
9. *Fethu'l-muğîs bi şerhi elfiyeti'l-hadîs/*Şemsü'd-dîn es-Sehâvî (ö.902/1496)
10. *Fethu'l-bâkî bi şerhi elfiyeti'l-'Irâkî/*Zeynu'd-dîn Ebû Yahyâ Zekeriyyâ el-Ensârî (ö.926/1519)
11. *Tedribu'r-râvî fî şerhi takrîbi'n-Nevâvî/*Celâlu'd-dîn es-Suyûtî (ö.911/1505)
12. *Şerhu şerhi nuhbeti'l-fiker fî mustalahi ehli'l-eser/'*Alî ibnu Sultan Muhammed el-Heravî el-Kârî (ö.1014/1605)
13. *el-Manzûmetü'l-Beykûniyye/'*Umer b. Muhammed el-Beykûnî ed-Dimeşkî (ö.1080/1669)
14. *Tevdîhu'l-efkâr fî şerhi tenkîhı'l-enzâr/*Muhammed el-Emîr es-Sanʿânî (ö.1182/1768)

BÖLÜM I

İBN HACER EL-ʿASKALÂNÎ'NİN HAYATI VE HADİS İLMİNDEKİ YERİ

1. İbn Hacer el-ʿAskalânî'nin Hayatı

İsmi Ahmed b. Ali b. Muhammed b. Ali b. Mahmud b. Ahmed b. Ahmed el-Kenânî el-Askalânî'dir.[95]

Künyesi Ebu'l-Fadl'dır.[96] Mekke Kadısı Ebu'l-Fadl Muhammed b. Ahmed b. ʿAbdulaziz el-ʿUkayli en-Nüveyrî'ye teşbih için böyle künyelendiği ifade edilmiştir.[97] İbn Hacer'in fazilet sahibi bir kişi olması sebebiyle veya Fadl isminde bir oğlunun olmasından dolayı kendisine bu künyenin verildiği de söylenmiştir.[98]

Lakabı Şihabu'd-dîn'dir.[99] Bu lakabın dedelerinin lakabı olması muhtemeldir.[100] İslam tarihinde İbn Hacer diye meşhur olmuştur. Aliyyü'l-Kârî, "İbn Hacer" şeklindeki lakabın künye tarzında terkip edilmiş olduğunu ve bunun yaygın bir kullanım olduğunu ifade ettikten sonra, dedelerinin lakabı olabileceği ihtimalinden ziyade bu lakabın verilmesinin onunla olan bağına işaret eder. el-Kârî'ye göre, o bu lakabı iki sebepten dolayı hak etmiş olabilir. Birinci sebep İbn Hacer çok mal sahibidir. Bu yüzden bu anlama gelen bir lakap ile lakaplanmıştır.[101] İkinci sebep ise keskin bir zekâya sahiptir.[102]

---

[95] Ebû Ğudde, ʿAbdu'l-fettâh, *Şerhu şerhi nuhbeti'l-fiker fî mustalahâti ehli'l-eser*, s. 25; es-Sehâvî, Şemsü'd-dîn Muhammed b. ʿAbdurraman, *el-Cevâhir ve'd-dürer fi tercemeti Şeyhi'l-İslâm İbn Hacer,* Dâru İbn Hazm, 1. Baskı, Beyrut 1999, c. 1, s. 101; es-Sindî, *Behcetü'n-nazar 'alâ şerhi nuhbeti'l-fiker*, c. 1, s. 18.

[96] Ebû Ğudde, *Şerhu şerhi nuhbeti'l-fiker*, s. 25; Şemsü'd-Dîn es-Sehâvî, *El-Cevâhir ve'd-dürer fi tercemeti Şeyhi'l-İslâm İbn Hacer,* c. 1, s. 18.

[97] es-Sehâvî, *el-Cevâhir ve'd-dürer,* c. 1, s. 102.

[98] Aliyyü'l-Kârî, *Şerhu şerhi nuhbeti'l-fiker*, s. 124.

[99] Aliyyü'l-Kârî, *Şerhu şerhi nuhbeti'l-fiker*, s. 25; Yahyâ ed-Duskî, "Mukaddime", *Behcetü'n-nazar 'alâ şerhi nuhbeti'l-fiker*, c. 1, s. 18; es-Sehâvî, *el-Cevâhir ve'd-dürer*, c. 1, s. 102.

[100] el-Ğursî, *en-Nüketü'l-ğurar*, s. 21.

[101] el-Gujaratî, *Şerhu şerhi nuhbeti'l-fiker*'de "hacer" kelimesinden kastedilenin altın olduğunu, bu sebeple İbn Hacer ifadesinin "çok mal sahibi kişi" anlamına geldiğini kaydetmiştir. Bkz. el-Gujaratî, *Şerhu nüzheti'n-nazar fî tevdîhi nuhbeti'l-fiker*, s. 96.

[102] ʿAliyyü'l-Kârî, *Şerhu şerhi nuhbeti'l-fiker fî mustalahâti ehli'l-eser*, s. 124.

Aslen Kinânî'dir. Soyunun buradan gelmiş olmasından dolayı İbn Hacer buraya nispet edilmiştir. İbn Hacer babasının bizzat yazısında neseplerinin kinânî olarak kaydedildiğini gördüğünü ifade etmiştir.[103] Yine atalarının Şam sahilinde Askalân beldesinde yaşamış olmalarından dolayı oraya da nisbet edilir. Selahaddin Eyyûbî'nin Filistin muharebesi sırasında o bölgeden nakledilmişlerdir.[104]

22 Şaban 773 yılında Mısır'da Nil kenarında doğmuştur. Şaban ayının on üçünde doğduğu da ifade edilmiştir.[105] Babası Nûru'd-dîn, İbn Hacer daha dört yaşlarında iken vefat etmiştir. Annesi ise daha önce öldüğünden İbn Hacer el-Askalânî yetim olarak büyümüştür.

İbn Hacer orta boylu, zarif görünümlü olmakla birlikte heybetli ve hareketli bir kimseydi. Yiyip içmeye önem vermezdi. Süratli anlayışı ve güçlü hafızası sebebiyle bir şey yazarken aynı zamanda kendisine okunan metinleri takip ve tashih edebilirdi.[106]

Mütevazı bir kişiliğe sahip olan İbn Hacer, az konuşur, kimseyi güncendirmemeye dikkat ederdi. Talebelere şefkatlı davranır, isteklerini geri çevirmez, değerli kitaplarını dahi ödünç vermekten kaçınmazdı. Yaptığı görevlerden aldığı ücretleri çeşitli hayırlara sarfeder, görevli gittiği yerlerde devlet parasıyla hazırlanan şeyleri yemez, ayrıca fakirlere yardım ederdi. Seyahatlerinde hatta rahatsızlandığında bile teheccüd namazını kılar, her fırsatta oruç tutardı.[107]

İbni Hacer yirmi beş yaşında iken Abdülkerîm b. Ahmed b. Abdülaziz'in kızı Üns ile evlendi. Üns'ten beş, daha sonra evlendiği eşinden de bir kızı oldu. Kızlarının hepsi kendi sağlığında öldü. İbn Hacer daha sonra üçüncü defa evlendiyse de tek erkek çocuğu, Tatar asıllı câriyesinden olan Ebu'l-Meʿâli Bedreddin Muhammed'dir.[108]

İbn Hacer el-ʿAskalânî zilhiccenin sonlarında hicri 852 senesinde kanlı ishal olarak bilinen dizanteri hastalığından vefat etmiştir.[109]

---

[103] İbn Hacer, *el-Mecma'u'l-Müessis li mu'cemu'l-müfehris,* c. 3, s. 196.

[104] es-Sehâvî, *el-Cevâhir ve'd-dürer,* c. 1, s. 103; İbn Hacer, *el-Mecma'u'l-müessis li mu'cemu'l-müfehris,* c. 3, s. 196.

[105] eş-Şumunnî, Kemâlu'd-dîn Muhammed b. Hasen b. Yahyâ, *Netîcetü'n-nazar fî nuhbeti'l-fiker*, Dâru'l-kelimi't-tayyib, Şam 2009, s. 15.

[106] Kandemir, *DİA*, "*İbn Hacer el-'Askalânî*" md. c. 19, s. 515; es-Sehâvî, *el-Cevâhir ve'd-dürer,* c. 1, s. 123.

[107] Kandemir, *DİA*, "*İbn Hacer el-'Askalânî*" md. c. 19, s. 516.

[108] Kandemir, *DİA*, "*İbn Hacer el-'Askalânî*" md. c. 19, s. 515.

[109] Yahyâ ed-Duskî, "Mukaddime," *Behcetü'n-nazar,* s. 31.

1.1. İlmi Hayatı

Annesinin ölümünden bir sene sonra babası da vefat etmişti.[110] Yaşar Kandemir ise annesinin babasından sonra vefat ettiği bilgisine kaildir.[111] Babası 777'de öldüğünde henüz dört yaşındaydı.[112] Babası onu ticaretle uğraşan Ali el-Harrûbî ve allame Şemsü'd-dîn b. el-Kattân'a emanet etti. Bu ikisi baba tarafından İbn Hacer'in vasileriydi.[113] Beş yaşında okula başladı. Dokuz yaşında hafız oldu.[114] Kendisini ilme teşvik edecek birisi olmayınca, buluğ çağına kadar ilme ara verdi. Sonra babasının kendisini emanet ettiği el-Kattân'ın derslerine devam etti. On iki yaşında iken Harrûbî ile birlikte Mekke'ye gitti. Hadis tahsiline Mekke'de başlayarak ilk hocası Abdullah b. Muhammed en-Neşâverî'den *Sahih-i Buhârî'*nin çoğunu ve Mekke kadısı Cemâlu'd-dîn İbn Zahîre'den Cemmâilî'nin *'Umdetü'l-ahkâm*'ını okudu. Ebû İshâk eş-Şîrâzî'nin *et-Tenbîh*'i ile Abdu'l-Ğaffâr el-Kazvînî'nin *el-Hâvi's-sağîr*'ini, Harîrî'nin *Mültehatü'l-i'râb*'ı ile İbn Mâlik et-Tâî'nin *el-Elfiyye*'sini, İbnu'l-Hâcîb'in *el-Muhtasar*'ını, Kâdî Beydâvî'nin *Minhâcu'l-vusûl* ve ʿIrâkî'nin *el-Elfiyye* isimli eserlerini ezberledi.[115] Bir süre ʿUmer ibn Ruslân el-Bulkînî'den (h.805), İbn Mulakkan'dan (h.804) dersler de almıştır.[116]

Hicri 796 yılında hadis ilimlerine yönelmiştir. On sene boyunca Zeynü'd-dîn el-ʿIrâkî'den dersler almıştır. Irâkî'nin eseri olan "*el-Elfiye*" ve şerhini, İbn Salah'ın *Mukaddime*'sine yazdığı "*en-Nüket 'alâ 'Ulûmu'l-Hadîs*" isimli talikleri hocasına okumuştur. Bundan sonra ʿIrâkî, İbn Hacer'in hadis dersleri vermesine icazet vermiştir.[117]

Hayatının büyük bölümünü hadis ilmine vermiş, bu ilmin hem rivayet hem dirayet sahalarında devrinin en yetkili âlimi olmuştur. Başta ez-Zehebî gibi olamayı isterken sonraları onun *Mîzanu'l-i'tidâl*'ini tamamlamak için *Lisânu'l-mîzân*'ı yazması, hadis rivayet ve dirayet ilimlerinin çeşitli dallarında bir görüşe göre 170 kadar eser kaleme alması onun hadis sahasındaki üstün yerini ortaya koymaktadır.[118]

---

[110] es-Sehâvî, *el-Cevâhir ve'd-dürer,* c. 1, s. 121; Yahyâ ed-Duskî, "Mukaddime", *Behcetü'n-nazar*, c. 1, s. 20.

[111] Kandemir, *DİA*, "*İbn Hacer el-'Askalânî*" md. c. 19, s. 514.

[112] es-Sehâvî, *El-Cevâhir ve'd-dürer,* c. 1, s. 108.

[113] İntisar Kays, "Mukaddime", *Netîcetü'n-nazar fî nuhbeti'l-fiker*, s. 15.

[114] Kandemir, Mehmet Yaşar, *DİA*, "*İbn Hacer el-'Askalânî*" md. c. 19, s. 514.

[115] Kandemir, *DİA*, "*İbn Hacer el-'Askalânî*" md. c. 19, s. 514.

[116] Yahyâ ed-Duskî, "Mukaddime", *Behcetü'n-nazar*, c. 1, s. 21.

[117] Kandemir, *DİA*, "*İbn Hacer el-'Askalânî*" md. c. 19, s. 514.

[118] Kandemir, *DİA*, "*İbn Hacer el-'Askalânî*" md. c. 19, s. 516-517.

İlimlerde otorite olması, onun bazılarıyla münakaşalara girmesine de sebep olmuştur. Hanefi âlimi Bedru'd-dîn el-ʿAynî ile olan ihtilafları meşhurdur. Bu ihtilaflarda âlimlerden el-ʿAynî'yi haklı bulanlar olduğu gibi, İbn Hacer'i haklı bulanlarda vardır.[119]

Telif ettiği eserler içinde *en-Nüzhe* ve *Fethu'l-bârî* belki de en önemli iki eseridir. Hadis Usûlü sahasında yazdığı *en-Nüzhe* âlimler tarafından çok takdir edilen bir eser olmuştur. Öyle ki bu esere şerh yazan Muhammed Ekinci *en-Nüzhe*'den övgü dolu sözler ile bahsetmiştir.[120]

İbn Hacer yazdığı eserlerin birçoğunun içine sinmediğini, bazı eserlerini ise çok beğendiğini bizzat kendisi ifade etmiştir. Yazdıktan sonra "içime sindi" dediği eserlerin başında *Sahihi Buhârî*'ye yazdığı *Fethu'l-bârî* isimli şerh gelmektedir. *Nuhbetü'l-fiker, Fethu'l-bârî'*den sonra en beğendiği çalışmaları arasında yer almaktadır. Eserlerinin bir kısmını daha ilmi olguluğa ulaşmadan yazdığından bu eserlerinde hata ve eksikler çoktur. Tam anlamıyla bu eserler olgunlaşmamıştır.[121] İbn Hacer'in bu tespitlerinde haklılık payı mevcuttur. Zira her işin başında acemice davranmak, insanın doğasında var olan bir şeydir. İnsanların sonradan bilgi ve tecrübeleri geliştikçe, işleri ve çalışmaları da gelişir ve olgunlaşır.

1.2. Seyahatleri

Yirmi yaşında ilmî seyahatlere başlayan İbn Hacer, ilk yolculuğu Kus şehrine yapmıştır.[122] Arkasından hicri 797 senesinde İskenderiye şehrine gitmiştir.[123] Orada Şemsü'd-dîn ibnu'l-Cezerî ile buluşmuştur. İskenderiye'de çeşitli âlimlerden okuduğu eserlere dair bilgileri, şiirleri ve mektuplaşma örneklerini *ed-Dürerü'l-mudiyye min fevâidi'l-İskenderiyye* adlı bir cüzde toplamıştır.[124] Buradan döndükten sonra Hicaz'a gitmiş,[125] Zebih ve Husayb vadisinde[126] şeyhu'l-lugaviyyin Kâdî Muhammed b. Yaʿkub el-Fîrûzâbâdî ile buluşmuştur. Ona bazı hadisleri okumuş, O da bir kısmını değiştirmiş, bir kısmını değiştirmeden olduğu gibi bırakmıştır. el- Fîrûzâbâdî "*el-Kâmûsu'l-muhît*" adlı meşhur eserinin yarısını izinli

[119] Kandemir, *DİA*, "*İbn Hacer el-'Askalânî*" md. c. 19, s. 516.

[120] el-Ğursî, *en-Nüketü'l-ğurar,* s. 22.

[121] İntisar Kays, "Mukaddime", *Netîcetü'n-nazar fî nuhbeti'l-fiker,* s. 26.

[122] es-Sehâvî, *el-Cevâhir ve'd-dürer,* c. 1, s. 142.

[123] es-Sehâvî, *el-Cevâhir ve'd-dürer,* c. 1, s. 145.

[124] Kandemir, *DİA*, "*İbn Hacer el-'Askalânî*" md. c. 19, s. 514.

[125] es-Sehâvî, *el-Cevâhir ve'd-dürer,* c. 1, s. 146.

[126] Yaşar Kandemir bu vadinin ismini hasîb olarak nakletmiştir. Bu isimlendirmeyi hangi kaynaktan aldığı tespit edilememiştir. bkz. Kandemir, *DİA*, "*İbn Hacer el-'Askalânî*" md. c. 19, s. 514.

münâvele tarikiyle ona vermiştir. Yarısını vermesinin sebebi diğer yarısının bulunmamasıdır.[127] İbn Hacer zikredilen seyahatlerinin dışında birçok yere ilim kastıyla yolculuklar yapmıştır.

1.3. Hocaları

İbn Hacer'in sayılması, tespit edilmesi zor çok sayıda hocası vardır. Fakat hocalarının kimler olduğunu tespiti konusunda yardımcı olacak eserler bırakmıştır. Bu eserlerden bir tanesi "*el-Mu'cemu'l-müessis li'l-mu'cemi'l-müfehris*"dir. Bu eser Yusuf Marʿaşî tahkikiyle Beyrut Daru'l-meʿarif matbaasında basılmıştır. Diğer bir eseri "*Tecrîdü esânîdi'l-kütübi'l-meşhûre ve'l-ecâi'l-mensûre*"dir. Bu eser de Muhammed Şekûr tahkiki ile basılmıştır.[128] Hocalarından bazıları şunlardır:

1. İbrahim b. ʿAhmed et-Tennûhî (ö.800/1397)
2. Muhammed el-Ğumârî (ö.802/1399)
3. İbrahim el-İbnâsî (ö.802/1399)
4. İbnu'l-Mulakkan (ö.804/1401)
5. ʿUmer el-Bulkînî (ö.805/1402)
6. Zeynu'd-Dîn el-ʿIrâkî (ö.806/1403)
7. Muhammed b. Yaʿkûb b. el-Fîrûzâbâdî (ö.817/1414)
8. Muhammed b. İbrahim el-Bişteki (ö.830/1426)
9. Muhammed Zahîra (ö.817/1414)
10. Muhammed el-Cezerî (ö.833/1429)[129]

İbn Hacer'in 55'i kadın 628 hocası olmuştur.[130]

1.4. Talebeleri

İbn Hacer'in hayatında yüzlerce talebesi olmuştur. Bunlardan ismi öne çıkan bazıları şunlardır:

1. Yusuf el-Atâbekî (ö.873/1468)
2. Kâsım ibn Kutluboğa (ö.879/1474)

---

[127] es-Sehâvî, *el-Cevâhir ve'd-dürer*, c. 1, s. 148-151.

[128] Yahyâ ed-Duskî, "Mukaddime",, *Behcetü'n-nazar*, c. 1, s. 22

[129] Yahyâ ed-Duskî, "Mukaddime",, *Behcetü'n-nazar*, c. 1, s. 22-27.

[130] Kandemir, *DİA*, "*İbn Hacer el-'Askalânî*" md. c. 19, s. 514. Kandemir bu bilgiyi es-Sehâvî'nin *el-Cevâhir ve'd-dürer*'inden nakletmektedir. es-Sehâvî de hocaların sayısı 630 olarak geçmektedir. Bkz. es-Sehâvî, *el-Cevâhir ve'd-dürer fî tercemeti Şeyhi'l-İslâm İbn Hacer,* c. 1, s. 240.

3. Muhammed b. Süleyman el-Kâfiyecî (ö.879/1474)
4. İbrahim b. ʿUmer el-Bikâʿî (ö.885/1480)
5. Muhammed b. ʿAbdirrahmân es-Sehâvî (ö.902/1496)
6. Zekeriyya b. Muhammed el-Ensârî (ö.926/1519)[131]
7. el-Kemal İbnu Ebî Şerîf (ö.921/1515)[132]

1.5. Görevleri:

İbn Hacer, hicri 806 yılında resmi müderrislik vazifesine başlamıştır. Aynı yıl Şeyhûhiyye, 809'da Mahmûdiyye medreselerinde hadis hocalığına getirildi. 812-819 yılları arasında el-Cemâliyye el-Müstecidde Medresedi'nde 833'te İbn Tolun Camiinde hadis okuttu. Ayrıca Şeyhûniyye, Şerîfiyye, Harrûbiyye, Sâlihiyye ve Salâhiyye medreselerinde fıkıh okutmuştur.[133]

İbn Hacer el-Askalânî, yirmiye yakın medresede müderrislik yapmıştır. 827 senesinde Mısır Kâdı'l-kudâtlığına getirilmitir. On bir sene bu görevde kalmıştır.[134] Çeşitli şikâyetler yüzünden yedi defa azledildiği görevine haklılılığının anlaşılmasından dolayı her defasında tekrar getirilmiştir.[135]

1.6. Eserleri:

İbn Hacer, hicri 793 senesinde hadis kıraati, kitabeti ve mütalaalarına yönelmiştir.[136] Çoğu hadis olmak üzere yüz elliden fazla eser telif ettiği ifade edilmiştir.[137] el-Münâvî İbn Hacer'in eserlerinin yüz elliden fazla olduğunu ifade edenlerdendir. Eserlerin isimlerini tek tek saymış ve İbn Hacer'in eser sayısının e-Suyutî'nin eser sayısından az olmasına rağmen, es-Suyûtî'nin eserlerinin birçoğunun küçük hacimli olduğunu, İbn Hacer'in eserlerinin ise büyük hacmli olduğunu ifade etmiştir.[138] Şâkir Mahmûd ʿAbdu'l-Munʿim araştırmaları sonucu İbn Hacer'in eserlerinin iki yüz seksen iki kadar olduğunu tespit etmiştir.[139] Mısır'da

[131] Yahyâ ed-Duskî, "Mukaddime", *Behcetü'n-nazar,* c. 1, s. 27-31.

[132] el-Kemâl İbnu Ebî Şerîf, *Haşiye 'alâ şerhi nuhbeti'l-fiker,* Daru'l-Vatan, Riyad 1999, 1. Baskı, s. 10.

[133] Kandemir, *DİA*, "*İbn Hacer el-'Askalânî*" md. c. 19, s. 515.

[134] eş-Şumunnî, *Netîcetü'n-nazar*, s. 19.

[135] Kandemir, *DİA*, "*İbn Hacer el-'Askalânî*" md. c. 19, s. 515.

[136] Yahyâ ed-Duskî, , "Mukaddime", *Behcetü'n-nazar,* c. 1, s. 21.

[137] es-Sehâvî, *el-Cevâhir ve'd-dürer,* c. 1, s. 121-141.

[138] el-Münâvî, *el-Yevâkît ve'd-dürer*, c. 1, s. 40-45.

[139] el-Münâvî, *el-Yevâkît ve'd-dürer*, c. 1, s. 11.

yeni çıkan "*Mevsûatü İbn Hacer*" isimli çalışmada İbn Hacer'in eserlerinin sayısı beş yüzü aşmıştır.[140]

İbn Hacer'in değişik ilim dallarında kaleme aldığı bazı eserleri şunlardır:

ʿUlûmu'l-Kuran alanında:

1. *el-İhkâm li beyâni mâ vaka'a fi'l-Kurân mine'l-ibhâm*
2. *el-İ'câb bi beyâni'l-esbâb*
3. *Tecridü't-tefsîr min sahîhi'l-Buhârî*[141]

Hadis ilimleri hakkında:

1. *Tesdîdü'l-Kavs fî tertîbi müsnedi'l-firdevs*
2. *Ta'rîfu ehli'takdîs bi merâtibi'l-mevsûfîne bi't-tedlîs*
3. *Tağlîku't-ta'lîk*
4. *et-Telhîsu'l-habîr fî tahrîci ehâdîsi'r-râfi'î el-kebîr*
5. *Tabakâtü'l-müdellisîn*
6. *Fethu'l-bârî şerhu sahihi'l-Buhârî*[142]

Tarih ve terâcim ile ilgili eserleri:

1. *El-İsâbe fî temyîzi's-sahâbe*
2. *Ed-Düreru'l-kâmine fî a'yâni'l-mieti's-sâmine*
3. *ez-Zehru'n-nadr fî hâli'l-hadır*[143]

[140] İntisar Kays, "Mukaddime", *Netîcetü'n-nazar*, s. 20; Yahyâ ed-Duskî, "Mukaddime", *Behcetü'n-nazar*, c. 1, s. 1, 32.

[141] es-Sehâvî, *El-Cevâhir ve'd-dürer*, c. 2, s. 676-678.

[142] Yahyâ ed-Duskî, "Mukaddime", *Behcetü'n-nazar*, c. 1, s. 33.

[143] Yahyâ ed-Duskî, "Mukaddime", *Behcetü'n-nazar*, c. 1, s. 35.

2. İbn Hacer'in Ulûmu'l-Hadise Katkıları:

İbn Hacer el-ʿAskalâ'nin ʿulûmu'l-hadîse olumlu ve olumsuz sayılabilecek katkıları olmuştur. Bu bölümde sadece İbn Hacer'in *en-Nuhbe ve şerhi en-Nüzhe* ile hadis usulü ilmine kazandırdığı şeylerden bahsedilecektir.

İbn Hacer'in *en-Nüzhe*'yi yazması ile birlikte hadis usulü ıstılahlarında tercihler yaptığı ve tabir yerinde ise hadis usulünü yeniden inşa ettiği söylenebilir. Bu ıstılahların istikrarlı bir şekilde kendisinden sonraki âlimler tarafından benimsenerek eserlerinde zikretmeleri de İbn Hacer'in hadis usulüne tesirini göstermektedir. Örneğin İbn Hacer'in şaz ve münker tarifleri,[144] sonraki birçok âlim tarafından benimsenmiştir.[145] Bununla birlikte İbn Hacer'in ıstılahlardaki tercihlerine itirazlar da edilmiştir. Münker kavramı itiraz edilen ıstılahlardan bir tanesidir. Ona göre münker "*zayıf bir ravinin sika bir ravinin rivayetine muhalif olarak rivayet ettiği hadistir*."[146] Bu tarife göre İbn Hacer'in bir hadisin münker olabilmesi için iki şart öne sürdüğü anlaşılmaktadır. Bu iki şart "ravinin zayıf" olması ve rivayetinde "muhalefet" etmesidir. İbn Hacer el-Askalânî'nin münkeri tarif etmesinde İmam Şafii'den rivayet edilen şu söz etkili olmuş olabilir: "*Şaz hadis, kimsenin rivayet etmediği bir hadisi, sika bir ravinin rivayet etmesi değildir. Şaz hadis sika bir ravinin insanlara (muhaddislere) muhalif olarak rivayet ettiği hadistir*."[147] İbn Hacer'in bu sözden hareket ile münker tarifini geliştirdiği düşünülmektedir. Çünkü ona göre şaz ile münker aynı şey değildir. İkisinin ortak noktası ravinin muhalet ederek hadisi nakletmesidir. İki ayrı terim olarak değerlendirilmeleri için ayrıldıkları noktanın belirtilmesi gerekmektedir. İbn Hacer İmam Şafii'nin sözünden hareket ile şazı münkerden ayırmıştır. Fakat tercih ettiği münker tarifinin muhaddislerin kullanımına uygun düşmediği söylenebilir. Zira İbn Hacer münker rivayetin ravisi için zayıf olmayı şart koştuğu için, zayıf olmayan ravinin hadisi, en azından *en-Nuhbe*'deki ifadesine göre hiçbir zaman münker olarak nitelenemeyecektir. Hâlbuki birçok muhaddis münker için ravinin teferrüdünü yeterli görmüş, zayıflık şartını ileri sürmemiştir.[148] Ebû Dâvûd, en-Nesâî, ʿAhmed b. Hanbel, el-Evzâʿî, ʿAli ibnu'l-Medînî gibi birçok muhaddis

---

[144] İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar*, s. 71, 72.

[145] Şebbîr, ʿAhmed el-ʿUsmânî el-Hindî, *Mebâdî 'ilmi'l-hadîs ve usûluhû*, Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrut 2011, 4. Baskı, s. 340; Bekkâr, *Bulûğu'l-emâlî min mustalahı'l-hadîsî ve'r-rical*, s. 324-325; el-Leknevî, Muhammed ʿAbdu'l-Hayy, *Zaferu'l-emânî fî muhtasarı'l-Cürcânî*, Merkezü cumʿati'l-mesâcid li's-sekâfeti ve't-turâs, Dubai 1993, s. 362; el-Cezâirî, *Tevcihu'n-nazar ilâ usûli'l-eser*, c. 1, s. 515; et-Tahhân, *Teysiru mustalahi'l-hadîs*, s. 120.

[146] İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar*, s. 72

[147] İbnu's-Salâh, *'Ulûmu'l-hadîs*, c. 3, s. 51.

[148] İbnu's-Salâh, *'Ulûmu'l-hadîs*, c. 3, s. 54-55.

münker terimini sika ya da zayıf olmasına bakmadan, teferrüd eden ve rivayetlerinde hata yapan ravilerin hadisleri için kullanmışlardır.[149]

İbn Hacer'in ʿulûmu'l-hadîs ile ilgili eserlerinde münker ile ilgili üç farklı tariften söz ettiğini ifade etmek yerinde olacaktır.[150] İbn Hacer'in münker kavramına yüklediği anlam sadece *en-Nuhbe*'de zikrettiklerinden ibaret değildir. Bununla birlikte münker hadis tarifinde şart olarak önce sürmüş olduğu "muhalefet eden ravinin zayıf ravi" olmasının, önceki muhaddislerden ayrıldığı bir nokta olduğu da göz ardı edilmemelidir.

İbn Hacer'in hadis literatürüne kazandırdığı yeniliklerden bir diğeri, şahid ve mütâbî kavramlarına yüklediği anlam olmuştur.[151]

Muharref ve musahhaf kavramları İbn Hacer öncesi dönemlerde aynı anlamda kullanılmıştır. Bu iki kavramı tekbir kavram olmaktan çıkarıp ayrı kavramlar olarak tarif eden yine İbn Hacer olmuştur.[152]

İbn Hacer'in hadis usulü sahasındaki ilklerinden bir diğeri, şahid ve mütâbiyi ferdi nisbiye hasretmesidir. Bunu ondan başka yapan kimse bilinmemektedir.[153]

İbn Hacer el-mezîd fî muttasıli'l-esânid kavramına İbnu's-Salâh, en-Nevevî ve el-ʿIrâkî gibi muhaddislerin getirmediği bir kayıt getirerek kavramın şaz ve mahfuz konularının bir uzantısı olarak anlaşılmasında katkı sağlamıştır.[154]

İbn Hacer azımsanmayacak derecede mantık ilmini *en-Nuhbe ve şerhinde,* özellikle taksimlerde kullanmıştır.[155]

Mütevatir konusunun isnad ilmi ile alakalı bir konu olmadığını açık bir şekilde ifade etmiş olması[156] bu konunun usulü hadisin konusu olup olmadığı tartışmasını gündeme taşımıştır. Talebesi el-Bikâʿî'nin de ifade ettiği gibi[157] mütevatir ʿulûmu'l-hadis kitaplarında meşhur haber gibi, haberin diğer kısımlarının netlik kazanması, birbirleri ile karışmasının önüne geçilmesi için konu edilmektedir. Bunun yanında ʿulûmu'l-hadisin konusu mudur

---

[149] İbnu's-Salâh, *'Ulûmu'l-hadîs,* c. 3, s. 42-49. İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar,* s. 72, (2 numaralı dp.); ʿItr, Nûru'd-dîn, *Menhecu'n-nakd fî 'ulûmi'l-hadîs*, Dâru'l-fikr, Şam 2013, s. 430.

[150] el-Ğursî, , *en-Nüketü'l-ğurar,* s. 261.

[151] İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar*, s. 74-75.

[152] Şebbîr, *Mebâdî 'ilmi'l-hadîs ve usûluhû*, s. 390-391 (4 numaralı dp.).

[153] el-Ğursî, , *en-Nüketü'l-gurar*, s. 195.

[154] el-Ğursî, , *en-Nüketü'l-gurar*, s. 277.

[155] el-ʿAvnî, eş-Şerîf Hâtim İbnu ʿÂrif, *el-Menhecü'l-mukterah li fehmi'l-mustalah,* Dâru'l-hicre, Suudi Arabistan 1996, s. 229.

[156] İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar*, s. 45.

[157] el-Lakkânî, *Kadâu'l-Vatar,* c. 1, s. 570.

yoksa değil midir diye tartışılan mütevatir hadisin dışındaki rivayetleri de içeren mütevatir haberdir.

İbn Hacer ʿulûmu'l-hadis eserlerinde bulunmayan veya düzenli bir şekilde yer almayan bazı konuları da ʿulûmu'l-hadise eklemiştir. Bu konulardan bazıları şunlardır[158]:

1. معرفة من اسمه كُنيته
2. من وافقت كنيته اسم أبيه أو بالعكس
3. من وافقت كنيته زوجته
4. من وافق اسم شيخه اسم أبيه
5. من اتفق اسمه واسم أبيه وجده
6. من اتفق اسمه واسم شيخه وشيخ شيخه فصاعداً
7. من اتفق اسم شيخه والراوي عنه
8. من اتفق اسمه واسم الأب مع اسم الجد واسم أبيه فصاعداً
9. معرفة سبب الحديث
10. المحكم

2.1. Nuhbetü'l-Fiker ve Nüzhetü'n-Nazar

Hadis usulü eserleri içinde ayrı bir yeri olan *Nuhbetü'l-fiker fî mustalahi ehli'l-eser*, İbn Hacer'in istek üzere kaleme alıdığı bir eserdir. Eserin ismi "Hadis Usulcülerinin Istılahındaki Seçkin Görüşler" olarak tercüme edilebilir. Dönemin ilim talebeleri[159] İbn Hacer'den hadis usulü meselelerinin özetle zikredildiği bir eser oluşturmasını isteyince, *Nuhbetü'l-fiker fî mustalahi ehli'l-eser*'i yazmıştır.[160] Es-Sanʿânî'nin belirttiğine göre İbn Hacer bu eserini Mekke'ye seyahati esnasında kaleme almıştır.[161]

İbn Hacer, yapılan isteği kabul ederek başladığı *en-Nuhbe*'yi hicrî 812 yılında tamamlamıştır.[162] Es-Sanʿânî'nin ifadesine bakılırsa *en-Nuhbe* 817 senesinde

---

[158] İntisar Kays, "Mukaddime", *Netîcetü'n-nazar fî nuhbeti'l-fiker*, "Mukaddime", s. 27.

[159] "Dönemin ilim talebeleri" şeklinde ifade edilen ibarenin *en-Nüzhe* metnindeki orijinali فسألني بعض الإخوان şeklindedir. ʿAliyyü'l-Kârî'ye göre kardeş ifadesi "din kardeşi" anlamında olabileceği gibi, "ilim kardeşi" anlamında da olabilir. *en-Nuhbe*'nin yazılmasına vesile olan bu kardeşin kim olduğu konusunda farklı görüşler mevcuttur. Bu kişinin ʿİzzu'd-dîn ibnu Cemâʿa, Şemsü'd-dîn ez-Zerkeşî veya başkaları olma ihtimali üzerinde durulmuştur. Bu mesele ileride tekrar ele alınacaktır. Bkz. el-Kârî, *Şerhu şerhi nuhbeti'l-fiker,* s. 148.

[160] ʿAliyyü'l-Kârî, *Şerhu şerhi nuhbeti'l-fiker,* s. 148.

[161] es-Sanʿânî, Muhammed b. İsmâîl el-Emîr, *İsbâlü'l-matar 'alâ kasabı's-sükker nazmı nuhbeti'l-fiker fî mustalahı ehli'l-eser*, Dâru İbn Hazm, Beyrut 2006, 1. Baskı, s. 192.

[162] es-Sehâvî, *el-Cevâhir ve'd-dürer,* c. 2, s. 677.

tamamlanmıştır.[163] İleride ifade edileceği üzere *en-Nuhbe*'yi ilk şerh edeninin 817 senesinde İbn Hacer'in hocası eş-Şumunnî olduğuna göre es-Sanânî'nin bu ifadesinin bir hata olması muhtemeldir. Çünkü eş-Şumunnî'nin henüz yeni tamamlanan bir eseri aynı sene içinde şerh etmiş olması pek muhtemel gözükmemektedir.

İbn Hacer'in *en-Nuhbe* mukaddimesinde "bir özet istendiği" şeklindeki ifadede yer alan[164] özet ile neyin kastedildiği tartışılmıştır. Kendisinden istenen şey İbnu's-Salâh'ın *Mukaddime*'sinin özeti midir, yoksa hadis ıstılahlarının özeti midir? ʿAliyyü'l-Kârî, Burhânu'd-dîn el-Lakkânî ve ʿAbdullah b. Hüseyn Hâtır es-Semîn'e göre iki ihtimalde olabilir.[165] İmam es-Sehâvî ve İbnu'l-Hanbelî el-Hanefî'ye göre, İbn Hacer *en-Nuhbe*'yi İbnu's-Salâh'ın *Mukaddime*'sini esas alarak yazmıştır. Yine *en-Nuhbe*'yi tercüme eden Talat Koçyiğit'e göre *en-Nuhbe* İbnu's-Salâh'ın *Mukaddime*'sinin hulasasıdır.[166] Son dönem hadis araştırmacı ve muhakkiklerinden ʿAbdu'l-Fettâh Ebû Ğudde ve Nefîs Ahmed Misbâhî[167] de *en-Nuhbe*'nin *Mukaddime*'nin özeti olduğu görüşündedirler.[168]

Şunu da ifade etmek gerekir ki *en-Nuhbe* ve onun şerhi *en-Nüzhe* klasik manada bir ihtisar ve özetten öte özgün bir yapıya sahiptir. İbn Hacer *el-Mukaddime*'deki bilgilerin birbirleri ile bağlantılarını kurmuş, yeni bilgiler eklemiş[169] ve bazı ıstılahlara yeni manalar yüklemiştir. Bu bilgilere istinaden *en-Nuhbe'nin* bir yönüyle *el-Mukaddime*'nin ekler, ilaveler yapılmış, aynı zamanda geliştirilmiş bir hulasası olduğu söylenebilir.[170]

İbn Hacer eserinde "demc" metodunu kullanmıştır. Metin olan *en-Nuhbe*'yi sonradan yazdığı *en-Nüzhe* ile bir tek metin gibi tasarlamış ve ifadeleri bu şekilde kullanmıştır. Fakat demc metodunu uygulamadaki başarısı tartışmalıdır. ʿAliyyü'l-Kârî'nin de ifade ettiği gibi bu metotta metin ile şerhinin aynı iʿrâba sahip olması gerekir. Metnin iʿrâbının metne nispetle başka, şerhe nispetle daha başka olması hafif de olsa bir kusurdur. Bu metodu kullananların bu noktaya dikkat etmeleri gerekmektedir. İbn Hacer ise buna yeterince

---

[163] es-Sanânî, *İsbâlü'l-matar 'alâ kasabı's-sükker*, s. 192-193.

[164] İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar*, s. 40.

[165] ʿAliyyü'l-Kârî, *Şerhu şerhi nuhbeti'l-fiker*, s. 148; el-Lakkânî, *Kadâu'l-vatar*, c. 1, s. 421; es-Semîn, *Hâşiyetü laktı'd-dürer*, s. 25.

[166] İbn Hacer, *Nuhbeti'l-fiker şerhi,* trc. Talat Koçyiğit, s. 14.

[167] Nefîs Misbâhî, "Mukaddime", *Şerhu nüzheti'n-nazar*, s. 17.

[168] Ebû Ğudde, "Mukaddime", *Kafvu'l-eser fî safvi 'ulûmi'l-eser*, Halep, s. 29.

[169] ʿAbdu'l-munʿim, Şâkir Mahmûd, *İbn Hacer el-'Askalânî,* Müessesetü'r-Rısâle, Beyrut 1997, c. 1, s. 177.

[170] es-Sehâvî, *el-Cevâhir ve'd-dürer*, c. 2, s. 677, İbnu'l-Hanbelî, *el-Fer'u'l-esîs fî usûlü'l-hadîs*, s. 22.

riayet etmemiştir.[171] Daha da garibi, İbn Hacer'in talebesi ve aynı zamanda da *en-Nuhbe* ve *en-Nüzhe* muhaşşisi Kâsım İbn Kutluboğa, İbn Hacer'in *en-Nüzhe*'yi yazdıktan sonra *en-Nuhbe*'nin bir kısmını tamamladığını iddia etmektedir.[172] Kutluboğa'nın bu sonuca İbn Hacer'in ibaresinden istidlal yapmak suretiyle ulaştığı anlaşılmaktadır. Bu görüşe el-Münâvî'nin de değindiğini görüyoruz.[173] İbrahim el-Lakkânî Kutluboğa ve el-Münâvî'nin ifade ettiği bu görüşün yanlış anlamadan kaynaklanan bir çıkarsama olduğunu ifade etmiştir. Ona göre yanlış, İbn Hacer'in *en-Nuhbe* ile *en-Nüzhe*'yi tek bir metin gibi tasarlayıp yazma gayretinden neşet etmiştir.[174]

İbn Hacer el-ʿAskalânî *en-Nuhbe*'yi tamamladıktan sonra, kendisinden bu esere bir şerh yazması istenmiştir. *en-Nuhbe*'nin kısa ve özlü olması böyle bir talebe sebep olmuş olabilir.[175]

İmam es-Sehâvî, İbn Hacer'den *en-Nuhbe* üzerine şerh yazılmasını isteyenin Şemsü'd-dîn el-Bağdâdî ez-Zerkeşî olduğunu ifade etmiştir.[176] ʿAliyyü'l-Kârî ez-Zerkeşî'ye ek olarak ʿIzzü'd-dîn ibnü Cemâʿa'yı da zikretmiştir.[177] Bu ifadelerden Şemsü'd-dîn el-Bağdâdî ez-Zerkeşî'nin hem *en-Nuhbe*'nin hem de *en-Nüzhe*'nin yazılmasını talep ettiği anlaşılmaktadır.

Muhaddisler İbn Hacer'in *en-Nuhbe*'ye yazdığı şerhin ismini tartışmışlardır. Bazıları *Nüzhetü'n-nazar fî şerhi nuhbeti'l-fiker* olduğunu söylerken, bazıları *Nüzhetü'n-nazar fî tevdîhı nuhbeti'l-fiker* olduğunu iddia etmişlerdir.[178]

İbn Hacer *en-Nuhbe*'ye yazdığı şerhi hicrî 818 yılında tamamlamıştır.[179] Bundan önce hocası Kemalu'd-dîn eş-Şumunnî "*Neticetü'n-nazar fî nuhbeti'l-fiker*" isimli şerhini İbn Hacer'in isteği üzerine[180] hicrî 817 Ramazan ayının son on gününde Kahire'de tamamlamıştır.[181] Buna göre, İbn Hacer'in eseri *en-Nuhbe* üzerine müelliften önce o hayatta

---

[171] Aliyyü'l-Kârî, *Şerhu şerhi nuhbeti'l-fiker,* s. 152.

[172] Kâsım b. Kutluboğa, Zeynü'd-dîn Ebu'l-Meʿâlî el-Hanefî, *Nüzhetü'n-nazar ve meahû el-kavlü'l-mübteker ʾalâ şerhi nuhbeti'l-fiker*, Dâru'l-Fârâbî, Şam 2008, 2. Baskı, s. 29.

[173] el-Münâvî, *el-Yevâkît ve'd-dürer şerhu şerhi nuhbeti'l-fiker,* c. 1, s. 107.

[174] el-Lakkânî, *Kadâu'l-vatar,* c. 1, s. 425.

[175] ʿAliyyü'l-Kârî, *Şerhu şerhi nuhbeti'l-fiker,* s. 150.

[176] es-Sehâvî, *el-Cevâhir ve'd-dürer,* c. 2, s. 677.

[177] ʿAliyyü'l-Kârî, *Şerhu şerhi nuhbeti'l-fiker,* s. 148.

[178] el-Elbânî, *en-Nüket alâ nüzheti'n-nazar,* s. 27.

[179] es-Sehâvî, *El-Cevâhir ve'd-dürer,* c. 2, s. 678.

[180] eş-Şumunnî, *Netîcetü'n-nazar fî nuhbeti'l-fiker,* s. 51.

[181] eş-Şumunnî, *Netîcetü'n-nazar fî nuhbeti'l-fiker,* s. 327.

iken şerh yazılmıştır. İbn Hacer *en-Nüzhe*'de "Ev sahibi evin içini daha iyi bilir"[182] demiştir. İmam es-Sehâvî'ye göre İbn Hacer bununla kendisinden önce eserine şerh yazan eş-Şumunnî'ye tarizde bulunmuştur.[183]

Geçtiği üzere eş-Şumunnî'nin *en-Nuhbe*'ye şerh yazmasını İbn Hacer istemiştir. *Neticetü'n-nazar*'ın mukaddimesinde bu eş-Şumunnî tafafından belirtilmiştir.[184] eş-Şumunnî İbn Hacer'in hocası ve *Netîcetü'n-nazar fî nuhbeti'l-fiker* isimli eserin de yazarıdır. Fakat Talat Koçyiğit *Keşfu'z-zunûn*'a isnad ederek bu eserin yazarının İbn Hacer'in oğlu Kemâlü'd-Dîn Muhammed b. Ahmed İbn Hacer el-Askalânî olduğunu nakletmiştir.[185] Benzer bir iddia'da Mehmet Yaşar Kandemir tarafından ortaya atılmıştır.[186] Fakat Kâtip Çelebi'nin ifadelerinde "oğlu" diye bir kayıt bulunmamaktadır. Sadece ilk şerh edenin Kemâlü'd-dîn Muhammed olduğu ifade edilmiştir.[187] Şunu da ifade etmek gerekir ki, İbn Hacer'in tek oğlu vardır ve ismi "Bedru'd-dîn Ebu'l-Meâlî Muhammed"dir. Onun doğumunun hicri 815[188] olduğu dikkate alınırsa 817 yılında yazımı biten *Neticetü'n-nazar*'ın yazarı olamayacağı kolaylıkla anlaşılacaktır.

İbn Hacer bu eserini oluştururken yepyeni bir metot kullandığından bahsetmektedir.[189] Bu metot *en-Nüzhe*'nin en önemli özelliklerinden bir tanesi olan ve İbn Hacer'in "*ilk benim hadis usulü sahasında kullandığım*"[190] dediği sebr ve taksim metodudur.[191] Sebr seçmek, taksim ise asılda illet olabilecek uygun vasıfları belirlemek, çerçevesini çizmektir. Bu terim bir fıkıh usulü terimidir.[192]

Burada sebr ve taksimden kasdedilen, konuların tariflerinde âlimlerin bu noktada ki görüşlerini toplayıp, bunları tartışıp uygun olanın tercih edilmesidir.

İbn Hacer el-ʿAskalânî *en-Nüzhe*'de konuların ve tariflerin arasında bağlantılar kurmuş ve tariflerde geçişler sağlamıştır. Örneğin mütevâtîr, meşhûr ve müstefîz tabirlerini

---

[182] ʿAliyyü'l-Kârî, *Şerhu şerhi nuhbeti'l-fiker*, s. 151.

[183] es-Sehâvî, *el-Cevâhir ve'd-dürer*, c. 2, s. 678.

[184] İntisar Kays, "Mukaddime", *Neticetü'n-nazar fî nuhbeti'l-fiker*, s. 23.

[185] İbn Hacer, *Nuhbetü'l-fiker şerhi*, "trc.Talat Koçyiğit", s. 16.

[186] Kandemir, *DİA*, "*İbn Hacer el-'Askalânî*" md. c. 19, s. 515.

[187] Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-zunûn 'an esâmi'l-kütübi ve'l-fünûn*, Dâru İhyâu't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, c. 2, s. 1936.

[188] es-Sehâvî, *el-Cevâhir ve'd-dürer*, c. 2, s. 1219.

[189] ʿAliyyü'l-Kârî, *Şerhu şerhi nuhbeti'l-fiker*, s. 149.

[190] İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar*, s. 40.

[191] el-Ğursî, *en-Nüketü'l-ğurar*, s. 32.

[192] Abdu'l-Vahhâb Hallâf, *ʿİlmu usûli'l-fıkıh*, Müessesetü'r-risâleti'n-nâşirûn, Beyrut 2012, 1. Baskı, s. 69.

anlatırken, bu üçünün tariflerinin ortak yönleri ile ayrılan yönlerini ifade etmek suretiyle aralarında bir bağ kurmuştur.[193] İbn Hacer'in *en-Nüzhe*'yi telif ederken kullandığı tarifler arası benzerlik ve ayrılıkların zikredilmesi suretiyle etkili geçiş yöntemi İbnu's-Salâh'ın, *Mukaddime*'sinde yoktur.[194]

İbn Hacer'in *en-Nuhbe* ve onun şerhi olan *en-Nüzhe* isimli eserleri yazıldığı dönemden itibaren hüsnü kabul görmüş ve tarih içinde büyük bir şöhrete kavuşmuştur.

2.2. en-Nüzhe Nushalarının Tariflere Etkisi

Nüzhetü'n-nazar'ın kütüphanelerde onlarca nüshası bulunmaktadır. Doğal olarak bu nüshalar arasındaki farklar *en-Nüzhe'nin* anlaşılmasında, yorumlanmasında farklılıkları beraberinde getirmektedir. *en-Nüzhe* nüshalarından üç tanesi İbn Hacer'e arz edilmiştir. Bizzat İbn Hacer'in yazılan nüshaları kontrol ve tashih etmesi bu nüshaların güvenilirliğini arttırmaktadır. Arz edilen birinci nüsha hicri 838, ikinci nüsha 850, üçüncü nüsha ise 851 yılında müellife arz edilmiştir.[195] Arz edilen nüshalarda da kelime farklılıkları olması nüshaların anlam üzerinde etkisini beraberinde getirmiştir.

İbn Hacer ravilerin tan sebeplerini sayarken sû-i hıfz terimini icmali olarak وهى عبارة عمن يكون غلطه اقل من اصابته[196] şeklinde tarif etmiştir. Ravilerin tan sebeplerinin onuncu maddesi olarak tekrar sû-i hıfz konusuna dönmüş ve sû-i hıfz terimini daha tafsilatlı denilebilecek " من لم يُرجَّح جانب اصابته على جانب خطئه"[197] şeklinde tarif etmiştir. Fakat *en-Nüzhe*'nin bazı nüshalarında icmali tarifin وهى عبارة عن أنْ لا يكون غلطه أقلّ من إصابته şeklinde gelmesi taban tabana zıt iki anlamın doğmasına sebep olmuştur.[198]

Sû-i hıfzın açıklanmasında icmali tarifi "وهى عبارة عن أنْ لا يكون غلطه أقلّ من إصابته", tafsili tarifi de "من لم يُرجَّح جانب اصابته على جانب خطئه" şeklinde yazan *en-Nüzhe* nüshası esas alınırsa ʿAli el-Kârî'ye göre icmali tarif ile tafsili tarif arasında anlam çakışması bulunmamaktadır. Bu durumda sû-i hıfzın anlamı " rivayette yanılması veya yanılmaması eşit seviyede olan, ya da yanlışları doğrularından fazla olan ravi" olmaktadır.[199] Kâsım İbn Kutluboğa'ya göre, sahih

---

[193] İbn Hacer, "Mukaddime", *Nüzhetü'n-nazar*, s. 42-46.

[194] İbnu's-Salâh, Ebû ʿAmr ʿUusman b. ʿAbdurrahman eş-Şehrazûrî, ʿ*Ulumu'l-hadîs*, Daru'l-Fikr, Beyrut 1986, s. 265-270.

[195] Muhammed Murâbî, "Mukaddime", *Nüzhetü'n-nazar*, Dâru ibn kesîr, s. 7.

[196] İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar*, s. 89.

[197] İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar*, s. 104.

[198] el-Elbânî, *en-Nüket 'alâ nüzheti'n-nazar*, s. 117; ʿAliyyü'l-Kârî, *Şerhu şerhi nuhbeti'l-fiker*, 434; el-Lakkânî, *Kadâu'l-vatar*, c. 2, s. 1010.

[199] ʿAliyyü'l-Kârî, *Şerhu şerhi nuhbeti'l-fiker*, s. 533-535.

nüshadaki sû-i hıfz ile ilgili icmali ifade "وهى عبارة عمن يكون غلطه اقل من اصابته" şeklindedir. Tafsili ifade ise, "من لم يُرجَّح جانب اصابته على جانب خطئه" şeklindedir. Elindeki nüshayı esas alarak İbn Hacer'in sû-i hıfz tabirine yüklediği bu iki anlamın çeliştiğini iddia etmiştir.[200] O, bu problemi çözmek için وهى عبارة عمن يكون غلطه اقل من اصابته şeklindeki icmali tariften اقل ifadesini sahih nüshalarda gördüğünü söylediği نَحْواً lafzı ile değiştirmiştir.[201] Ona göre insanoğlu hatadan masum değildir. Eğer sû-i hıfz kavramı "hataları doğrularından az olan" şeklinde anlaşılırsa, birkaç hata yapan için de bu kavramı kullanmak gerekir ki bu doğru olmaz. Her insan ufak hatalar yapar. Bundan dolayı hafızasının zayıflığı ile cerh edilmesi uygun olmaz.[202] İbn Hacer'in ders esnasındaki bir ifadesi, Kutluboğa'nın böyle düşünmesine sebep olmuştur. İbn Hacer derste icmali ifadeyi açıklarken لم يُرجَّح ifadesinden "hataları çok olmayanın veya eşit olanın" anlaşıldığını söylemiştir. Bu açıklama Kutluboğa'ya göre ravinin hataları ile isabetinin eşit olmasını gerektirmektedir. Kutluboğa'nın hocasından derste duydukları ve nüshadaki anlam çakışmasına sebep olan ifadeler onun çözüm için ürettiği teorisinin kaynağı olmuştur.[203] ʿAli el-Kârî', Kutluboğa'nın çözüm için takdirlerle uğraşmasını itibar ettiği nüshanın sahih nüsha olmamasına bağlamıştır. İddiasına göre sahip olduğu nüsha Kutluboğa'da olsaydı bu uğraşlara gerek kalmazdı.[204]

İbrâhîm el-Kûrânî *en-Nüzhe* nüshalarında zikredilen ibarelerde yanlışlık olduğunu ifade etmiş, doğru anlamın "ravinin hatalarının doğrularından fazla olmaması" şeklinde olması gerektiğini ifade etmiştir. İbn Hacer'in ibaresinin وهى عبارة عن أنْ لا يكون غلطه اقل من اصابته şekliyle el-Kârî nüshasında yazdığı gibi bir nüsha bulduğunu söylemiştir. Bu nüshanın üzerinde "doğru" yazdığını belirten el-Kûrânî daha sonra İmam es-Sehâvî'den من لم يُرجَّح جانب اصابته على جانب خطئه ibaresindeki لم lafzının zait olduğunu aktarıp es-Sehâvî'nin kendi nüshasını çıkarttığını, o nüshada bu lafzın olmadığını gösterdiğini nakletmiştir.[205]

Ebu'l-Hasen es-Sindî, Kutluboğa'nın müelliften yaptığı takrir ile *en-Nüzhe* nüshalarının çakışması probleminin çözümü bağlamında, İbn Hacer'in takrirde dile getirdiği

---

[200] Kutluboğa, *Nüzhetü'n-nazar ve meahû el-kavlü'l-mübteker 'alâ şerhi nuhbeti'l-fiker*, s. 98.

[201] İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar*, Dâru ibn kesîr, s. 215.

[202] Kutluboğa, *Nüzhetü'n-nazar ve meahû el-kavlü'l-mübteker 'alâ şerhi nuhbeti'l-fiker*, s. 98.

[203] Kutluboğa, *Nüzhetü'n-nazar ve meahû el-kavlü'l-mübteker 'alâ şerhi nuhbeti'l-fiker*, s. 98; ʿAliyyü'l-Kârî, *Şerhu şerhi nuhbeti'l-fiker*, s. 533; el-Lakkânî, *Kadâu'l-vatar*, c. 2, s. 1223.

[204] ʿAliyyü'l-Kârî, *Şerhu şerhi nuhbeti'l-fiker*, s. 534.

[205] İbn Hacer, *Nüzhetü'n-Nazar*, Dâru İbn Kesîr, s. 215.

fikrinin önceki fikri, es-Sehâvî'nin elindeki nüshada yazan fikrinin ise en son fikri olabileceğini belirtmiştir.[206]

İbn Hacer'in diğer bir talebesi olan İbn Ebî Şerîf, bu meselede Kutluboğa gibi düşünmektedir. Bir ravi için Sû-i hıfz tabiri kullanılacaksa, ravinin doğruları ile yanlışlarının müsavi olması gerekmektedir. "وهى عبارة عمن يكون غلطه اقل من اصابته" şeklindeki icmâlî tarif, İbn Hacer'in sonradan zikrettiği "من لم يُرجَّح جانب اصابته على جانب خطئه" ifadeleri ile birbirine uymamaktadır.[207] Bunun yanında İbn Ebî Şerîf'in haşiyesine asıl aldığı *en-Nüzhe* nüshasında "وهى عبارة عمن يكون غلطه اقل من اصابته" ibaresi yerine "من يستوي غلطه وإصابته" yazması[208] nüshalar arası farkın ilim ehlini nasıl yönlendirdiğini ortaya koymaktadır.

el-Gujarâtî de bu tartışmaya dahil olmuş, hocası Ebu'l-Berekât'ın bu konudaki itirazını nakletmiştir. Hocası hem Kutluboğa'dan hem de el-Kârî'den farklı bir çözümü benimsemiştir. Ona göre, İbn Hacer'in taʿn sebeplerinin onuncusu olarak sû-i hıfzı " من لم يُرجَّح جانب اصابته على جانب خطئه" şeklinde zikrettiği ifadesindeki "لم" edatı tashifin veya kalem sürçmesinin eseridir.[209] "لم" edatının tashifin ürünü olması halinde icmali ve tafsili ifadeler arasında bir problem kalmamaktadır. el-Gujarâtî, bu görüşü desteklemek için el-Kûrânî'nin es-Sehâvî'den yaptığı naklin[210] bir benzerini zikretmiştir. Bazı tanıdıklarının bu konuyu es-Sehâvî'ye sorduklarını onunda "لم" lafzının nüshayı yazan şahsın bir hatası olduğunu söylediğini ve yanındaki nüshayı gösterdiğini, bu nüshada "لم" lafzının olmadığını nakletmiştir.[211] Ebu'l-Berakât'ın tahkikine itibar edilirse, sû-i hıfz "hatası az doğruları çok olan ravi" anlamına gelir ki Kutluboğa'nın problemli gördüğü anlam da budur.

İbn Hacer'in talebelerinden el-Bikâʿî'nin çözümü el-Kârî ve Kutluboğa'nın çözümleri ile ulaşılan noktada paralellik arz etmektedir. O, mezkûr çelişkiye işaret etmiş ve " وهى عبارة عمن يكون غلطه اقل من اصابته" ifadesinin "وهى عبارة عن أنْ لا يكون غلطه اقل من اصابته" şeklinde olmasının daha iyi olacağını söylemiştir. Bazı düzgün nüshalarda ibarenin kendi tercih ettiği şekilde olduğunu ifade etmiş ve İbn Hacer'in bu meseleyi kendisiyle görüşmesinden sonra asıl nüshada böyle bir düzeltmeye gitmiş olabileceğini belirtmiştir.[212]

---

[206] es-Sindî, *Behcetü'n-nazar*, c. 2, s. 468.

[207] İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar*, Dâru İbn Kesîr, s. 188.

[208] İbnu Ebî Şerîf, *Hâşiyetü'l-Kemâl İbni Ebî Şerîf 'alâ şerhi nuhbeti'l-fiker*, s. 86.

[209] el-Gujaratî, *Şerhu nüzheti'n-nazar*, s. 198.

[210] İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar*, Dâru İbn Kesîr, s. 215.

[211] el-Gujaratî, *Şerhu nüzheti'n-nazar*, s. 198.

[212] el-Lakkânî, *Kadâu'l-vatar*, c. 2, s. 1021-1022.

Muhammed el-Ğursî *en-Nüketü'l-gurar* isimli eserinde şimdiye kadar anlatılanlardan çok farklı bir yaklaşım sergilemiştir. el-Ğursî, Ebu'l-Hasen es-Sindî'nin "*en-Nüzhe nüshalarının birçoğunda ifade böyledir. İbn Hacer'in kendi yazısının olduğu nüshada bunlardandır*"[213] dediğini naklederek bu ifadenin bulunduğu nüshaların sahih olduğunu iddia etmiştir.[214] Diğer nüshaların özellikle ʿAliyyü'l-Kârî'nin nüshasının problemli olduğunu ifade etmiştir.[215]

Nuru'd-dîn ʿItr es-Sindî'nin bahsettiği nüshayı tahkik etmiştir. Tahkike asıl aldığı nüshalardan bahsederken bu nüshayı Şam'da Daru'l-kütübü'z-zâhiriyye Kütüphanesinde 31 varak olarak bulduğunu, nüshanın sonunda nâsihin yazısıyla bir not olduğunu aktarmıştır. Nâsih Ahmed b. Muhammed b. el-Ahsâsî o notta nüshanın yazımını hicri 851 senesinin Ramazan ayının 10'u ile 20'si arasına tekabül eden bir zamanda tamamladığını yazmıştır.[216] Bu notun karşısındaki haşiyede İbn Hacer'in yazısıyla "*Bu hattın sahibi bana okudu. Bunu yazan İbn Hacer*" ifadeleri mevcuttur.[217]

Nâsih İbnu'l-Ahsâsî aynı zamanda Fethu'l-bârî'ninde bir nüshasını yazmış, fakih bir kimsedir. es-Sehâvî'nin ifadesine göre *en-Nüzhe*'yi İbn Hacer'e satır satır okumuştur.[218]

el-Ğursî'nin ifadelerine dönülecek olursa O, İbn Hacer'in "galatı" üçe ayırdığını birincisinin fahş-ı galat, ikincisinin fahş-ı galata ulaşmayan hata yani su-i hıfz, üçüncüsünün ise galat-ı yesir olduğunu söylemiştir. [219] Muhaddisler galatın sayılan kısımları arasındaki nüansları sahada bilgi ve tecrübeleri ile fark ederler. Munzabıt bir kriter yoktur. el-Ğursî'ye göre ravileri galat ile muttasıf rivayetlerin reddedilmesinin sebebi, rivayetlere ârız olan şüphedir. Bu da galatın yesîr olmaktan çıkıp, muhaddislerin çok kabul ettiği bir dereceye ulaşması ile olur. el-Ğursî'ye göre İbn Hacer'in sû-i hıfz tabiri ile kastı budur.[220] Ona göre, ravinin hatalarının doğruları ile eşit olması veya fazla olması diye bir şey yoktur. İbn Hacer'in üç talebesi İbn Ebî Şerif, Kutluboğa, el-Bikâî ve şarihler ile muhaşşiler yanılmıştır.[221]

---

[213] es-Sindî, *Behcetü'n-nazar*, c. 2, s. 353.

[214] el-Ğursî, *en-Nüketü'l-ğurar,* s. 251.

[215] el-Ğursî, *en-Nüketü'l-ğurar,* s. 253.

[216] ʿItr, "Mukaddime", *Nüzhetü'n-nazar*, s. 24-25.

[217] ʿItr, "Mukaddime", *Nüzhetü'n-nazar*, s. 25.

[218] ʿItr, "Mukaddime", *Nüzhetü'n-nazar*, s. 25.

[219] el-Ğursî, *en-Nüketü'l-ğurar,* s. 251.

[220] el-Ğursî, *en-Nüketü'l-ğurar*, s. 252.

[221] el-Ğursî, *en-Nüketü'l-ğurar*, s. 252.

Anlaşılan el-Ğursi'ye göre, Kutluboğa'nın "bir veya iki yanlış yapana sû-i'l-hıfz denmez" sözü yanlıştır. Çünkü O, âlimlerin galatı ravinin hatalarının doğrulardan çok olması, doğrularına eşit olması veya az olması şeklinde üç kısım olarak kabul ettiklerini söylemiştir. el-Ğursî'ye göre ravilerin hatalarının doğrularından az olması halinde galat sayılabilmesi için muhaddislerin örfünde cerhe sebep olacak sınırın üstünde olmalıdır. Bu şekilde olmayan hatalar bir kusur kabul edilmez. Ona göre İbn Hacer'in sû-i hıfzdan muradı budur. Yani ravinin rivayetlerindeki hataları doğrularından azdır. Fakat muhaddislerin kusur kabul etmedikleri, cerh sebebi saymadıkları sınırın da üstündedir.[222]

Ona göre tek sahih nüsha vardır.[223] Bu nüshadaki "وهى عبارة عمن يكون غلطه اقل من اصابته" icmali ifade doğrudur. Bu tarifin "muhaddislerin örfünde az olarak kabul etmeyecekleri hata yapan" şeklinde bir kayda ihtiyacı olduğu halde, İbn Hacer böyle bir kayıt getirmemiş, bu kaydı takdir etmeyi okuyana havale etmiştir.[224]

Muhaddisler ravinin rivayetini kabul etmede sadece doğru rivayetlerinin hatalı rivayetlerinden fazla olmasını yeterli görmemişler, doğru olmama ihtimalini hep göz önünde bulundurmuşlardır. Bir başka ifade ile söylemek gerekirse, ravinin rivayetlerinde doğru olabilme oranının mesela yüzde elli beş diğer ihtimalin yüzde kırk beş olması belirleyici kriter olmamıştır. Hadisçiler, ravinin doğruluğu noktasında zihinlerinde bir inanç ve kanaat oluşmasına önem vermişlerdir. Bu sebeple sû-i hıfzı "doğru olarak rivayet ettiklerinin hatalı rivayetlerinden fazla olmaması" tabiri ile ifade etmişlerdir. Hükmünü de tevakkuf olarak vermiş, merduttan saymamışlardır. Fuhşu galatı ise "rivayetinde hataları ve doğruları müsavi olmak veya hatalarının daha fazla olması" şeklinde tanımlamışlardır. Bu durumda el-Ğursî'nin yaptığı tahkike göre ravinin rivayetlerindeki hataları muhaddislerin örfünde "affedilebilir" bir dereceye inmiyorsa su-i hıfz, inerse "vehem veya muhalefet" diye isimlendirilir. Eğer hata ve doğruları eşit veya hataları fazla ise fuhşu galat tabirini kullanmışlardır.[225]

el-Ğursî, Kutluboğa'nın İbn Hacer'den yaptığı nakli[226] şaşkınlık ile karşılamıştır. İbn Hacer'in kendi ibaresine düştüğü bu açıklama ile yanıldığını ifade etmektedir. O'na göre İbn Hacer'in *en-Nüzhe*'de yazdıkları ile talebelerinin hocalarından aktardığı ders takrir ve talikleri

---

[222] el-Ğursî, *en-Nüketü'l-ğurar,* s. 252.

[223] el-Ğursî, *en-Nüketü'l-ğurar,* s. 253.

[224] el-Ğursî, *en-Nüketü'l-ğurar,* s. 252.

[225] el-Ğursî, *en-Nüketü'l-ğurar,* s. 304-305.

[226] Kutluboğa'nın nakli şudur: من لم يرجح ifadesinden anlışılmıştır ki sû-i hıfz hataları fazla olmayan veya doğruları ile müsavi olandır.

çelişmektedir. el-Ğursî'ye göre bunun sebebi İbn Hacer'in eseri telif ederken ulaştığı birçok güzel ve doğru inceliği ders takriri esnasında değiştirmiş olma ihtimalidir.[227]

Nüsha tartışmalarının yapıldığı bir başka yer en-Nüzhe'nin "büyüklerin küçüklerden rivayeti" bölümüdür. Burada cümlelerin hangi sıra ile gelmesi gerektiği nüshalar arası farklar ele alınarak tartışılmaktadır.[228]

2.3. İbn Hacer'in en-Nüzhe'deki Metodu:

1. Hadis ilimlerine ait terimleri inceleme, araştırma ve bir neticeye bağlama. Haber-i vâhid teriminde olduğu gibi. [229]
2. Tariflere misaller verme.[230]
3. Çeşitli ilim dallarında telif edilen eserleri zikretme.[231]
4. İbn Hacer konu çerçevesinde tercih ettiği bir görüş varsa onu mutlaka zikretmiştir. Bazen tercih edilmeyen görüşler hakkında fikri tartışmalar yapmıştır. Mütevatirin tarifinde bunu görmek mümkündür.[232]
5. Terimlerin isimlendirilmelerinin gerekçelerinden bahseder.[233]
6. Nesep ve yer isimlerinin tespitine önem verir.

[227] el-Ğursî, *en-Nüketü'l-ğurar,* s. 306.

[228] el-Ğursî, *en-Nüketü'l-ğurar,* s. 354.

[229] el-Kârî, *Şerhu şerhi nuhbeti'l-fiker,* s. 209.

[230] el-Kârî, *Şerhu şerhi nuhbeti'l-fiker,* s. 236.

[231] el-Kârî, *Şerhu şerhi nuhbeti'l-fiker,* s. 137.

[232] el-Kârî, *Şerhu şerhi nuhbeti'l-fiker,* s. 186-188.

[233] el-Kârî, *Şerhu şerhi nuhbeti'l-fiker,* s. 198.

BÖLÜM II

İBN HACER'İN HADİS USULÜ ALANINDA YAPTIĞI ÇALIŞMALARIN DEĞERLENDİRİLMESİ

1. Nuhbetü'l-Fiker Üzerine Yapılan Çalışmalar

İbn Hacer el-Askalânî'nin *Nuhbetü'l-fiker fî mustalahi ehli'l-eser* isimli hadis usûlü eserinin üzerine yapılan çalışmaların sayısı ile ilgili farklı bilgiler bulunmaktadır. el-Münâvî'nin *el-Yevâkît ve'd-dürer* isimli eserini tahkik eden Ebû ʿAbdi'llâh Rabîʿ ibn Muhammed es-Suʿûdî, tespit ettiği eserlerin yirmi tanesinin ismini zikretmiştir.[234] el-Elbânî, *en-Nüzhe* üzerine yaptığı talikât çalışmasının mukaddimesinde, *Nuhbetü'l-fiker* üzerine yapılan 14 çalışmanın ismini vermiştir.[235]

1.1. Şerhler[236]:

1. Kemalu'd-dîn eş-Şümünnî el-Malikî, *Netîcetü'n-nazar fi nuhbeti'l-fiker*
(**نتيجة النظر في نخبة الفكر** للإمام كمال الدين الشمنّي المالكي)
2. İbn Hacer el-Askalânî, *Nüzhetü'n-nazar fî tavdîhi nuhbeti'l-fiker*
(**نزهة النظر في توضيح نخبة الفكر** للإمام الحافظ ابن حجر العسقلاني)
3. Ahmed b. İbrâhîm b. Nasrillah b. Ahmed el-Kinânî el-Askalânî, *Tavdîhu'n-Nuhbe*
(**توضيح النخبة** لأحمد بن إبراهيم بن نصر الله بن أحمد الكناني العسقلاني الحنبلي)
4. Ahmed b. Muhammed b. Hasen b. Ahmed elkevâkibî el-Halebî el-Hanefî, *Nuhbe Şerhi*
(أحمد بن محمد بن حسن بن أحمد الكواكبي الحلبي الحنفي له شرح على النخبة)
5. İsmail Hakkı Bursevî, *Nuhbe Şerhi*[237]
(إسماعيل حقي بن مصطفى البرسوي **له شرح على النخبة**)

---

[234] el-Münâvî, *el-Yevâkît ve'd-dürer*, s. 21-23.

[235] el-Elbânî, *en-Nüket 'alâ nüzheti'n-nazar*, s. 27-29.

[236] Şâdî, Âl-i Numan, "Mukaddime", *Kadâu'l-vatar*, c. 1, s. 192-203.

[237] İsmail Hakkı Bursevî'nin *en-Nuhbe* üzerine yazdığı şerh Râğıp Paşa, Âtıf Efendi, Kılıç Ali Paşa kütüphanelerinde ve Vâlide Sultan Camii'nde yazma nüsha olarak bulunmaktadır. Geniş bilgi için bkz. Şâdî Âl-i Nuʿmân, "Mukaddime", *Kadâu'l-vatar*, c. 1, s. 193.

6. Molla Takiy b. Şâh Muhammed b. ʿAbdu'l-melik el-Ezherî, *Zübdetü'n-nazar şerhu nuhbeti'l-fiker*

(**زبدة النظر شرح نخبة الفكر** لملا تقي بن شاه محمد بن عبد الملك الأهوري)

7. Hâzım b. Muhammed eş-Şirbînî, *en-Nehcü'l-mübteker fî şerhi nuhbeti'l-fiker*

(**النهج المبتكر في شرح نخبة الفكر** لحازم بن محمد الشربيني)

8. el-Hasen b. Muhammed Sıdk, *Nuhbe Şerhi*

(الحسن بن محمد صدق **له شرح على النخبة**)

9. el-Huseyn b. Yahyâ ed-Deylemî, *el-Fevâid ve'l-ğurar*

(**الفوائد والغرر** لالحسين بن يحيى الديلمي)

10. Saʿd b. Abdillah el-Humeydî, *Nuhbe Şerhi*

(سعد بن عبد الله الحميد **له شرح على النخبة**)

11. Abdu'l-azîz b. Abdi's-selâm el-ʿUsmânî, *İsticlâu'l-basar min şerhi nuhbeti'l-fiker*

(**استجلاء البصر من شرح نخبة الفكر** لعبد العزيز بن عبد السلام العثماني)

12. Abdu'l-kerîm b. Abdudillah b. Abdi'r-rahmân el-Hudayr, *Tahkîku'r-rağbe fî tevdîhi'n-nuhbe*

(**تحقيق الرغبة في توضيح النخبة** لعبد الكريم بن عبد الله بن عبد الرحمان الخضير)

13. Abdullah b. Muhammed Fethullah, *Nuhbe Şerhi*

(عبد الله بن محمد فتح الله **له شرح على النخبة**)

14. ʿUsmân b. Sened el-Basrî, *Nuhbe Şerhi*

(عثمان بن سند البصري **له شرح على النخبة**)

15. Ali b. Muhammed el-ʿUkaynî el-Ensârî et-Taʿizî el-Yemenî eş-Şâfiʿî, *Nuhbe Şerhi*

(علي بن محمد العقيني الأنصاري التعزي اليمني الشافعي **له شرح على النخبة**)

16. Muhammed b. Ahmed b. ʿAlî b. Hacer Bedru'-dîn el-ʿAskalânî, *Nuhbe Şerhi*[238]

(محمد بن أحمد بن علي بن حجر بدر الدين العسقلاني **له شرح على النخبة**)

17. Muhammed Abfu'r-raûf b. Tâcu'l-ârifîn, *Netîcetü'l-fiker*

(**نتيجة الفكر** لمحمد عبد الرؤوف ابن تاج العارفين)

18. Muhammed b. Cemâli'd-dîn el-Buhayrî, *Nuhbe Şerhi*

(محمد بن جمال الدين البحيري **له شرح على النخبة**)

19. Muhammed b. Hasen el-Maʿrûf bi İbn Hemmât ed-Dimeşkî, *Nuhbe Şerhi*

(محمد بن حسن المعروف بابن همات الدمشقي **له شرح على النخبة**)

---

[238] el-Kettânî, Muhammed b. Caʿfer, *Hadis Literatürü*,(trc. Yusuf Özbek) İz Yayıncılık, İstanbul1994, s. 433. el-Kettânî, er-Risâle el-Müstatrafe isimli eserinde "*Neticetü'n-nazar*" isimli bir şerhi İbn Hacer el-Askalânî'nin oğlu Muhammed'e nispet etmiştir. Şakir Mahmûd Abdu'l-münʿim araştırmaları sonucunda İbn Hacer'in oğlu Muhammed'e nispet edilen böyle bir esere ulaşamadığını ifade etmiştir. Bilgi için bkz. Şâdî Âl-i Nuʿmân, *Kadâu'l-vatar*, c. 1, s. 197.

20. Muhammed b. ʿAbdu'r-rahmân b. Muhammed Zeynu'd-dîn es-Sadfî, *Nuhbe Şerhi*

(محمد بن عبد الرحمن بن محمد زين الدين الصدفي **له شرح على النخبة**)

21. Muhammed b. ʿAbdullah el-Huraşî el-Mâlikî, *Müntehe'r-rağbe fî halli elfâzi'n-nuhbe*

(**منتهى الرغبة في حل ألفاظ النخبة** لمحمد بن عبد الله الخرشي المالكي)

22. Muhammed Fethan b. Ebî Muhammed Abdu'l-kâdîr el-Fâsî, *Nuhbe Şerhi*

(محمد فتحا بن أبي محمد عبد القادر الفاسي **له شرح على النخبة**)

23. Muhammed Râsim b. ʿAli b. Rıdâ b. Süleymân el-Malâtî el-Hanefî el-Mevlevî,[239] *Nuhbetu'l-belâğa fî şerhi nuhbeti'l-fiker*

(**نخبة البلاغة في شرح نخبة الفكر** لمحمد راسم بن علي بن رضا بن سليمان الملاطي الحنفي المولوي)

24. Muhammed b. Mûsa, Ebû el-Mehâsin el-Merâkişî, *Nube Şerhi*

(محمد بن موسى بن علي بن عبد الصمد أبو المحاسن المراكشي **له شرح على النخبة**)

25. Muhammed b. Yûsuf el-Ğazzî, *Nuhbe Şerhi*

(محمد بن يوسف الغزي **له شرح على النخبة**)

26. Muhammed ʿAli Ahmedeyn(?), *Davu'l-kamer 'alâ nuhbeti'l-fiker*

(**ضوء القمر على نخبة الفكر** لمحمد على أحمدين)

27. Vecihu'd-dîn el-ʿAlevî el-Gujarâtî, *Nuhbe Şerhi*[240]

(وجيه الدين العلوي الكجراتي **له شرح على النخبة**)

28. Veliyyu'd-dîn b. ʿUsmân el-Birgili, *Nuhbe Şerhi*

(ولي الدين بن عثمان البركلي **له شرح على النخبة**)

29. Yûsuf b. Hasen el-Hâdî eş-Şehîr bi ibni'l-Müberred, *Nuhbe Şerhi*

(يوسف بن حسن بن أحمد بن عبد الهادي الشهير بابن المبرد **له شرح على النخبة**)

30. Muhammed b. İbrâhîm b. Yûsuf b. ʿAbdu'r-ramân Radıyyud-dîn Ebû ʿAbdillah el-Hanefî el-Maʿrûf bi İbn'l-hanbelî, *Menhu'n-nuğbe 'alâ şerhi'n-nuhbe*

(**منح النغبة على شرح النخبة** محمد بن إبراهيم بن يوسف بن عبد الرحمن رضي الدين أبو عبد الله الحنفي المعروف بابن الحنبلي)

31. muhammed b. Hasen b. Huseyn el-Hezârevî, *Tashîhu'n-nazar*[241]

(**تصحيح النظر** لمحمد بن حسين الهزاروي)

---

[239] Hocazâde Muhammed Râsim Efendi 1255 senesinde Malatya'da doğmuştur. Mevlevî tarikatine mensuptur.

[240] Buraya kadar nakledilenler için bkz., Şâdî Âl-i Nuʿmân, "Mukaddime", *Kadâu'l-vatar*, s. 202.

Bazı kaynaklarda Vecîhu'd-dîn el-Gujarâtî'nin yazdığı şerh *en-Nuhbe* üzerine yazılmış olarak zikredilmiştir. Fakat el-Gujarâtî'nin bu eseri *Nüzhetü'n-nazar* üzerine yapılmış bir çalışmadır. Geniş bilgi için bkz. el-Gujaratî, *Şerhu nüzheti'n-nazar*, s. 83.

[241] 28-31arası için bkz., Şâi Âli Nuʿmân, "Mukaddime",*Kadâu'l-vatar*, s. 202-209. Bu bölümde "Nuhbe Şerhi" olarak yazılmış eserlerin isimleri tespit edilememiştir.

1.2. Haşiyeler

32. İlyâs b. İbrâhîm b. Dâvûd b.Hadır el-Kürdî, *Nuhbe Haşiyesi*

(إلياس بن إبراهيم بن داود بن خضر الكردي **له حاشية على النخبة**)

33. Muhammed b. Mustafâ el-Medranî(?), *Nuhbe Haşiyesi*

(محمد بن مصطفى المدرني **له حاشية على النخبة**)

34. Mustafâ b. Muhammed el-Elbistânî, *Nuhbe Haşiyesi*

(مصطفى بن محمد الألبستاني **له حاشية على النخبة**)

35. Yûsuf b. Kessâb el-Ğazzî el-Medenî, *Hâşiyetün câmiatün 'ale'l-ferîde bi 'ılmi'l-mustalah*[242]

(**حاشية جامعة على الفريدة بعلم المصطلح** ليوسف بن كساب الغزي المدني)

36. Gadanfer b. Caʿfer el-Gujarâtî, *Nuhbe Haşiyesi*[243]

(غضنفر بن جعفر الكجراتي **له حاشية على النخبة**)

1.3. Nazım Türü Çalışmalar:

37. İbrâhîm b. Muhammed el-Makdisî İbnu Ebî Şerîf

(إبراهيم بن محمد المقدسي ابن أبي شريف)

38. Ebû Bekr b. el-Kâsım b. Ahmed b. Muhammed el-Ehdel el-Yemenî et-Tehâmî, *Temîtu'd-dürer nazmu nuhbeti'l-fiker*

(**تسميط الدرر نظم نخبة الفكر** لأبو بكر بن أبي القاسم بن أحمد بن محمد الأهدل اليمني التهامي)

39. Ahmed b. İbrâhîm b. Nadrillah b. Ahmed el-Kinânî el-ʿAskalânî el-Hanbelî[244]

(أحمد بن إبراهيم بن نصر الله بن أحمد الكناني العسقلاني الحنبلي)

40. Ahmed b. Sadaka b. Huseyn b. ʿAbdullah b. muhammed eş-Şihâb Ebu'l-fadl el-ʿAskalânî el-Maʿrûf bi ibni's-Sayrafî, *'Unvânu me'ânî nuhbeti'l-fiker fî mustalahi ehli'l-eser*[245]

---

[242] Engin, Sezai, *Hadis ve Siyer Araştırmaları*, 1.sayı 2015, s. 83.

[243] Engin, *Hadis ve Siyer Araştırmaları*, 1.sayı 2015, s. 83.

[244] İmam es-Sehâvî, Hocası İbn Hacer'in, Ahmed b. İbrahim'in *en-Nuhbe* nazmını, Kemâlü'd-dîn eş-Şumunnî'nin *en-Nuhbe* nazmına tercih ettiğini ifade etmiş ve kendisine bu nazmı şerh etmesini emrettiğini nakletmiştir. Bkz., es-Sehâvî, Şemsü'd-dîn Muhammed ibnu ʿAbdi'r-rahmân, *Ez-Zeyl 'alâ raf'i'l-Isr*, ed-Dâru'l-Mısrıyye 1966, c. 1, s. 28.

[245] Bu nazmın İmam Muhammed Üniversitesinde yazma nüshası bulunmaktadır. Orada eserin ismi "*el-'Uyûn el-me'ânî*" şeklinde zikredilmiştir.[245] Abdu'l-fettâh Ebû Ğudde "*Kafvu'l-eser*" mukaddimesinde bu eseri *en-Nuhbe*'nin şerhi olarak zikretmiştir. Bkz., Ebû Ğudde, ʿAbdu'l-fettâh, *Kafvu'l-eser fî safvi 'ulûmî'l-eser*, s. 25.

(**عنوان معاني نخبة الفكر في مصطلح أهل الأثر** لأحمد بن صدقة بن حسين بن عبد الله بن محمد الشهاب أبو الفضل العسقلاني المعروف بابن الصيرفي)

41.Ahmed b. Muhammed b. ʿAbdu'r-rahmân et-Tûhî Şihâbu'd-dîn el-Mısrî el-Maʿrûf bi ibni Receb eş-Şâfiʿî

(أحمد بن محمد بن عبد الرحمن الطوخي شهاب الدين المصري المعروف بابن رجب الشافعي

(

42. el-Huseyn b. Yahyâ ed-Deylemî

(الحسين بن يحيى الديلمي)

43. ʿAbdu'l-ʿazîz b. ʿAlî Ebi'l-ʿız el-Hanbelî, *Nuhbe Haşiyesi*

(عبد العزيز بن علي أبي العز الحنبلي)

44. Ahmed b. Muhammed b. ʿAbdu'r-rahmân b. Muhammed b. Ebî Bekr es-Subeybî eş-Şâfiʿî

(أحمد بن محمد بن عبد الرحمن بن محمد بن أبي بكر الصبيبي الشافعي)

45. ʿAbdu'l-kâdir b. Muhammed b. Ahmed b. ʿAlî Muhyi'd-dîn el-Huseynî eş-Şâfiʿî

(عبد القادر بن محمد بن أحمد بن علي محيي الدين الحسيني الشافعي**له**)

45. ʿAbdullah b. ʿUmer b. el-Halîl el-Yemenî

(عبد الله بن عمر بن الخليل اليمني **له**)

46. ʿUsmân b. Sened Bedru'd-dîn Ebu'n-nûr en-Necdî el-Vâilî[246]

(عثمان بن سند بدر الدين أبو النور النجدي الوائلي)

47. Kemâlu'd-dîn Muhammed b.ʿAbdu'l-kâdir Ebû ʿAbdi'r-rahîm el-Edhemî

(كمال الدين محمد بن عبد القادر أبو عبد الرحيم الأدهمي)

48. Muhammed b. Ebî İshâh Burhânu'd-dîn İbrâhîm el-Makdisî

(محمد بن أبي إسحاق برهان الدين إبراهيم المقدسي)

49. Muhammed b. Ebî Bekr b. ʿAli b. Hasen b. Mutahhir b. ʿÎsâ Salâhu'd-dîn el-Huseynî el-Esyûtî,

(محمد بن أبي بكر بن علي بن حسن بن مطهر بن عيسى صلاح الدين الحسني

الأسيوطي)

50. Muhammed b. İsmâʿîl b. Salâh b. Muhammed el-Kuhlânî es-Sanʿânî, *Kasabu's-sukker nazmu nuhbeti'l-fiker*

(**قصب السكر نظم نخبة الفكر** لمحمد بن إسماعيل بن صلاح بن محمد الكحلاني الصنعاني)

[246] ʿUsmân b. Sened'in kaleme aldığı nazım eserin ismi konusunda ihtilaf edilmiştir. "*Behcetü'n-nazar fî nazmı nuhbeti'l-fiker*", "*Behcetü'l-basar li nesri nuhbeti'l-fiker*", "*Behcetü'l-basar fî nazmı nesri ıkdı nuhbeti'l-fiker*" şeklinde isimler verilmiştir. Bkz., Şâdi Âli Nuʿmân, "Mukaddime", *Kadâu'l-vatar*, s. 177-178.

51. Muhammed b. Ahmed b. Cârullah es-Saʿdî el-Yemenî el-Maʿrûf bi Müşahhimi'l-Kebîr (?)

(محمد بن أحمد بن جار الله الصعدي اليمني المعروف بمشحم الكبير)

52. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed b. ʿAbdullah b. Bedr Radiyyi'd-din Ebu'l-fadl el-Ğazzî el-Âmirî el-Kuraşî

(محمد بن محمد بن أحمد بن عبد الله بن بدر رضي الدين أبو الفضل الغزي العامري القرشي)

53. Muhammed b. Muhammed Hasen b. ʿAli et-Temîmî ed-Dârî el-Mâlikî el-Maʿrûf bi'l-Kemâl eş-Şumunnî,

(محمد بن محمد بن حسن بن علي التميمي الداري المالكي المعروف بالكمال الشمني)

54. Muhammed Maʿrûf b. Mustafâ b. Ahmed en-Nudhî eş-Şehrazûrî el-Berzencî, *'Ikdu'd-dürer*

(**عقد الدرر** لمحمد معروف بن مصطفى بن أحمد النودهي الشهرزوري البرزنجي)

55. Muhammed b. Yûsuf el-Fâsî el-Fihrî Ebû Hâmid el-ʿArabî, *'Ikdu'd-dürer fî nazmi nuhbeti'l-fiker*

(**عقد الدرر في نظم نخبة الفكر** لمحمد بن يوسف الفاسي الفهري أبو حامد العربي)

56. Mansûr et-Tablâvî Sıbt Nâsıri'd-dîn b. Sâlim et-Tablâvî

(منصور الطبلاوي سبط ناصر الدين بن سالم الطبلاوي)

57. Yahyâ b. Muhammed b. Saʿîd b. Felâh el-ʿAbsî el-Kâhirî

(يحيى بن محمد بن سعيد بن فلاح العبسي القاهري)

58. Yûsuf b. es-Seyyid Muhamed b. es-Seyyid Yûsuf b. Halîl Kessâb el-Hanefî el-Ğazzî

(يوسف بن السيد محمد بن السيد يوسف بن خليل كساب الحنفي الغزي)

59. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Ğazzî[247]

(محمد بن محمد بن أحمد الغزي)

1.4. Nazım Türü Çalışmalara Yapılmış Şerhler

60. İbrâhîm b. Sıbğatullah b. Muhammed b. esaʿad b. ʿUbeydullah Sıbğatullah el-Haydarî el-Bağdâdî[248]

(إبراهيم بن صبغة الله بن محمد بن أسعد بن عبيد الله بن صبغة الله الحيدري البغدادي)

---

[247] Haşiyeler için bkz., Şâdi Âli Nuʿmân, "Mukaddime", *Kadâu'l-vatar*, c. 1, s. 172-184. Bu bölümde "Nuhbe Haşiyesi" olarak zikredilen eserlerin isimleri tespit edilememiştir.

[248] Eserin ismi konusunda ihtilaf edilmiştir. Eserinin isminin "*İ'lâmu'r-rutbe fî şerhi nazmi'n-nuhbe*", " *E'la'r-rutbe fî şerhi nazmi'n-nuhbe*", " *E'la'r-rutbe fî şerhi'n-nuhbe*" olduğu söylenmiştir. Bilgi için bkz., Şâdi Âli Nuʿmân, "Mukaddime", *Kadâu'l-vatar*, s. 184.

61. Ahmed b. ʿAbduʿl-kerîm el-Ğazzî Şihâbu'd-dîn

(أحمد بن عبد الكريم الغزي شهاب الدين)

62. Ahmed b. Muhammed b.Muhammed b.Hasen b. ʿAli et-Temîmî ed-Dârî el-Mâlikî el-Maʿrûf bi't-Takî eş-Şumunnî

(**العالي الرتبة شرح نظم النخبة** لأحمد بن محمد بن محمد بن حسن بن علي التميمي الداري المالكي المعروف بالتقي الشمني)

63. Ahmed b. Muhammed b. ʿAbdu'l-kerîm

(أحمد بن محمد بن عبد الكريم)

64. el-Eşmûnî

(الأشموني)

65. ʿAbdu'l-kerîm b. Murâd el-Eserî, *Suhhu'l-matar 'alâ kasabı's-sükker li's-sa'ânî*

(**سُحّ المطر** لعبد الكريم بن مراد الأثري على قصب السكر للصنعاني)

66. ʿUsmân b. Sened Bedru'd-dîn Ebu'n-nûr en-Necdî el-Vâilî el-Mâlikî, *el-Ğurar Şerhu behceti'n-nazar*

(**الغرر شرح بهجة البصر** لعثمان بن سند بدر الدين أبو النور النجدي الوائلي المالكي)

67. Muhammed b.İsmâîl b.Salâh b. Muhammed el-Kehlânî es-Sanʿânî, *İsbâlu'l-matar 'alâ kasabı's-sükker*

(**إسبال المطر على قصب السكر** لمحمد بن إسماعيل بن صلاح بن محمد الكحلاني الصنعاني)

68. Muhammed b.Yûsuf el-Fâsî el-Fihrî Ebû Hâmid el-ʿArabî

(محمد بن يوسف الفاسي الفهري أبو حامد العربي)

69. Yûsuf b. Ahmed el-Ğazzî

(يوسف بن أحمد الغزي)

70. Yûsuf ibnu's-Seyyid Muhammed ibnu's-Seyyid Yûsuf b. Halîl Kessâb el-Hanefî el-Ğazzî[249], *el-Cümelü'l-müfîde fî şerhi'l-ferîde*[250]

(**الجمل المفيدة في شرح الفريدة** ليوسف ابن السيد محمد ابن السيد يوسف بن خليل كساب الحنفي الغزي)

1.5. Muhtasar Çalışmaları[251]

71. ʿAbbâs b. Muhammed b.Ahmed ibnu's-Seyyîd Rıdvân eş-Şâfiʿî, *Bulûğu'l-vatar el-Muhtasar min nuhbeti'l-fiker*

[249] Şâdi Âli Nûʿmân, "Mukaddime", *Kadâu'l-vatar*, s. 184-187.

[250] Eser Fehd b. ʿAbdu'l-latîf el-Vesayfir tahkiki ile Dâru ibni'l-cevzî kitabevi tarafından Demmam'da 2009 yılında basılmıştır.

[251] Şâdi Âli Nuʿmân, "Mukaddime", *Kadâu'l-vatar*, s. 189-190.

(بلوغ الوطر المختصر من نخبة الفكر عباس بن محمد بن أحمد ابن السيد رضوان الشافعي)

72. ʿAbdu'l-vehhâb b. Ahmed Berekât eş-Şâfiʿî el-Ahmedî

(عبد الوهاب بن أحمد بركات الشافعي الأحمدي)

73. Muhammed b. İbrâhîm el-Vezîr

(محمد بن إبراهيم الوزير)

74. Muhammed Murtedâ b. Muhammed el-Huseynî ez-Zebîdî, *Bulğatü'l-erîb fî mustalahi âsâri'l-habîb*[252]

(بلغة الأريب في مصطلح آثار الحبيب لمحمد مرتضى بن محمد الحسيني الزبيدي)

75. Muhammed b. Mustafa Âkırmânî

(محمد بن مصطفى الآقرماني)

76. eş-Şenşûrî[253]

(الشنشوري)

1.6. Muhtasarlar Üzerine Yapılmış Şerhler[254]

77. ʿAbbâs b. Muhammde b. Ahmed Ebû Muhammed b. Rıdvân eş-Şâfiʿî, *Fethu'l-bir fî şerh bulûğu'l-vatar el-muhtasar min nuhbeti'l-fiker*

(فتح البر في شرح بلوغ الوطر المختصر من نخبة الفكر لعباس بن محمد بن أحمد أبو محمد بن رضوان الشافعي)

78. ʿAbdu'l-ʿazîz b. Muhammed ʿImâdu'd-dîn el-Ebherî

(عبد العزيز بن محمد عماد الدين الأبهري)

79. Muhammed Şükrî Ebu'l-meʿâlî Cemâlu'd-dîn el-Âlûsî el-Bağdâdî, *'Ikdu'd-dürer şerhu muhtasari nuhbei'l-fiker*

(عقد الدرر شرح مختصر نخبة الفكر لمحمود شكري أبو المعالي جمال الدين الألوسي البغدادي)

2. Nüzhetü'n-Nazar Üzerine Yapılan Çalışmalar

2.1. Şerh ve Haşiyeler

80. İbrâhîm b. Hasen el-Kûrânî eş-Şehrazûrî, *Nüzhe Haşiyesi*

(إبراهيم بن حسن الكوراني الشهرزوري الكردي له حاشية)

81. İbrâhîm b. Süleymân b. İbrâhîm el-Kurdî el-Keylânî, *Nüzhe Haşiyesi*

---

[252] Bu muhtasar Abdu'l-fettâh Ebû Ğudde tahkiki ile *Kafvu'l-eser fî safvi ulûmi'l-eser* adlı kitap ile birlikte basılmıştır.

[253] Şâdi Âli Nûʿmân, "Mukaddime", *Kadâu'l-vatar,* s. 190.

[254] Şâdi Âli Nuʿmân, "Mukaddime", *Kadâu'l-vatar,* s. 190-191.

(إبراهيم بن سليمان بن إبراهيم الكردي الكيلاني له حاشية)

82. İbrâhîm b. ʿUmer b. Hasen er-Ribât Burhânu'd-din el-Bikâʿî, *Nüzhe Haşiyesi*

(إبراهيم بن عمر بن حسن الرباط برهان الدين البقاعي له حاشية)

83. el-Huseyn Âbâdî, *Nüzhe Haşiyesi*

(الحسين آبادي له حاشية)

84. ʿAbdu'l-hakîm el-Efğânî el-Kandehârî, *Nüzhe Takrîri*

(عبد الحكيم الأفغاني القندهاري له تقريرات)

85. ʿAbdu'r-rahmân b. Kemâlu'd-dîn Ebî Bekr b. Muhammed b. Sâbıkı'd-dîn Celâlu'd-dîn Ebu'l-fadl es-Suyûtî, Nüket *'ale'n-nüzhe*

(عبد الرحمن بن كمال الدين أبي بكر بن محمد بن سابق الدين جلال الدين أبو الفضل السيوطي له نكت على النزهة)

86. ʿAbdullah b. Huseyn Hâtır es-Semîn el-ʿAdvî eş-Şâzelî el-Mâlikî

(**لقط الدرر بشرح متن نخبة الفكر** لعبد الله بن حسين خاطر السمين العدوي الشاذلي المالكي)

87. ʿAli b. Huseyn b. ʿAli b. ʿAbdu'l-hamîd el-Halebî, *en-Nüket 'alâ nüzheti'n-nazar,*

(**النكت على نزهة النظر** لعلي بن حسن بن علي بن عبد الحميد الحلبي)

88. ʿAli b. Muhammed b. Sultân Muhammed el-Heravî el-Kârî, *Şerhu Şerhi nuhbeti'l-fiker*

(**شرح شرح نخبة الفكر** لعلي بن محمد بن سلطان محمد الهروي القاري)

89. ʿAli b. Muhammed b. ʿAbdu'r-rahmân el-Echurî

(علي بن محمد بن عبد الرحمن الأجهوري)

90. Ğadanfer b. Caʿfer.[255]

(غضنفر بن جعفر)

91. Kâsım b. Kutluboğa b. ʿAbdullah el-Mısrî, *el-Kavlu'l-mübteker 'alâ şerhi nuhbeti'l-fiker*

(**القول المبتكر على شرح نخبة الفكر** لقاسم بن قطلوبغا بن عبد الله المصري)

92. Muhammed b. İbrâhîm ed-Derûrî Seriyyu'd-dîn el-Mısrî el-Hanefî el-Maʿrûf bi ibni's-Sâiğ

(محمد بن إبراهيم الدروري سري الدين المصري الحنفي المعروف بابن الصائغ)

[255] Sezai Engin, *Hadis ve Siyer Araştırmaları Dergisinde* ilgili başlık altında da geçtiği gibi Gazanfer b. Caʿfer el-Ğujrâtî'nin haşiyesinin *Nuhbetü'l-fiker* üzerine olduğunu kaydetmiştir. bkz., Engin, *Hadis ve Siyer Araştırmaları*, 1.sayı 2015, s. 83, (31 numaralı dipnot). Fakat el-Lakkânî'nin *Kadâu'l-vatar* isimli çalışmasını tahkik eden Şâdî Âli Nuʿmân, el-Ğujrâtî'nin bu çalışmasının Nüzhetü'n-nazar üzerine olduğunu belirtmiştir. Bkz., Şâdi Âli Nuʿmân, "Mukaddime", *Kadâu'l-vatar*, s. 207.

93. Muhammed b. İsmâîl b. Salâh b. Muhammed el-Kehlânî es-Sanʿânî, *Semerâtü'n-nazar fî 'ılmi'l-eser*

(**ثمرات النظر في علم الأثر** لمحمد بن إسماعيل بن صلاح بن محمد الكحلاني الصنعاني)

94. Muhammed Ekrem b. ʿAbdu'r-rahmân en-Nasrab(p)ûrî es-Sindî, *İmʿânu'n-nazar şerhu şerhi nuhbeti'l-fiker*

(**إمعان النظر شرح شرح نخبة الفكر** لمحمد أكرم بن عبد الرحمن النصربوري السندي)

95. Muhammed ʿAbdu'r-raûf b. Tâcu'l-ârifîn b. ʿAli b. Zeyni'l-âbidîn el-Münâvî eş-Şâfiʿî, *el-Yevâkît ve'd-dürer şerhu şerhi nuhbeti ibni hacer*

(**اليواقيت والدرر شرح شرح نخبة ابن حجر** لمحمد عبد الرؤوف ابن تاج العارفين بن علي ابن زين العابدين المناوي الشافعي)

96. Ebu'l-hasen b. Muhammed b. Sâdık es-Sindî, *Behcetü'n-nazar 'alâ şerhi nuhbeti'l-fiker*

(**بهجة النظر على شرح نخبة الفكر** لأبي الحسن بن محمد بن صادق السندي)

97. Muhammed b. Sâlih b. Muhammed b. ʿUseymîn el-Mukbil el-Vüheybî et-Temîmî

(محمد بن صالح بن محمد بن عثيمين المقبل الوهيبي التميمي)

98. Muhammed b. ʿAbdullah el-Âmidî

(محمد بن عبد الله الآمدي)

99. Muhammed b. ʿAbdullah et-Tunkî el-Hanefi el-Hindî

(محمد بن عبد الله التونكي الحنفي الهندي)

100. Muhammed b. Muhammed b. Ebî Bekr b. ʿAli b. Mesʿûd b. Rıdvân el-Merî Kemâlu'd-dîn el-Makdisî el-Maʿrûf bi ibn Ebî Şerîf

(محمد بن محمد بن أبي بكر بن علي بن مسعود بن رضوان المري كمال الدين المقدسي المعروف بابن أبي شريف)

101. Muhammed Nâsuru'd-dîn b. Nûh el-Elbânî, *Nüket 'ale'n-nüzhe*

(**النكت على النزهة** لمحمد ناصر الدين ابن نوح الألباني)

102. el-Halvâtî

(الخلواتي)

103. el-Havâfî[256]

(الخوافي)

[256] Şâdi Âli Nuʿmân, "Mukaddime", *Kadâu'l-vatar*, s. 204-213.

2.1. Muhtasar Çalışması[257]:

104. Muhammed b. İbrâhîm b. Yûsuf b. ʿAbdu'r-rahmân Radıyu'd-dîn el-Maʿrûf bi ibni'l-hanbeli, *Kafvu'l-eser fî safvi 'ılmi'l-eser*

قفو الأثر في صفو علم الأثر لمحمد بن إبراهيم بن يوسف بن عبد الرحمن رضي الدين المعروف بابن الحنبلي

3. en-Nuhbe Ve en-Nüzhe Üzerine Yapılmış Çalışmaların Tanıtımı

İbn Hacer el-ʿAskalâni'nin en-Nuhbe ve şerhi üzerine birçok şerh, haşiye, ihtisar ve nazım çalışması yapılmıştır. Yapılan bu çalışmalardan tespit edilebilenler bir önceki bölümde zikredilmiştir. Bu bölümde bu çalışmaların bazıları ele alınıp, tanıtılacaktır.

3.1. İbn Hacer'in Talebelerinin Çalışmaları

3.1.1. el-Bikâʿî'nin Haşiyesi

İsmi İbrahim b. ʿUmer b. Hasen er-Rubât b. Ebî Bekir el-Bikâʿî eş-Şâfiʿî'dir. Şam yakınlarındaki Bikâʿ bölgesindeki "Harbe ravhâ" köyünde doğmuştur.[258] Hicri 885 yılında vefat etmiştir. Şam'ın dış bölgesinde bulunan Hamriyye'ye defnedilmiştir.[259]

el-Bikâʿî'nin *haşiyesi*, *en-Nüzhe* üzerine yapılan en önemli çalışmalardan biri kabul edilir. Çünkü O, İbn Hacer'e talebelik yapmış, *en-Nüzhe*'yi hocasıyla birlikte okumuş ve notlar almıştır. Fakat bilindiği kadarıyla bu notların yazmaları henüz bulunamamıştır. Günümüze ulaşan *haşiye* el-Lakkânî'nin, eseri *Kadâu'l-vatar*'da naklettiği kadarıyla sınırlıdır. el-Lakkânî yüzden fazla yerde el-Bikâî'nin haşiyesinden yaptığı nakiller ile ilim dünyasına katkıda bulunmuştur. Bununla birlikte el-Lakkânî *haşiye*'nin tamamına ulaşamamıştır.[260] el-Bikâʿî'nin haşiyesinin öne çıkan meziyetleri şu şekilde sıralanabilir:

1. Hocası olan İbn Hacer'in ders notlarını nakletmiştir. İbn Hacer, makbul ve merdud hadisten bahsederken merdudun tarifini yapmasına rağmen, makbul hadis için "*cumhura göre kendisi ile amel gereken şeydir*"[261] demekle yetinmiş, tarifini

[257] Şâdi Âli Nuʿmân, "Mukaddime", *Kadâu'l-vatar*, s. 203-204.

[258] Şemsü'd-Dîn Muhammed b. ʿAbdurraman es-Sehâvî, *Ed-Davu'l-lâmiʿ li ehli'l-karni't-tâsiʿ*, Dâru'l-cîl, 1. Baskı, Beyrut 1992, c. 1, s. 101.

[259] es-Sehâvî, *Ed-Davu'l-lâmiʿ li ehli'l-karni't-tâsiʿ*, c. 1, s. 107.

[260] el-Lakkânî, *Kadâu'l-vatar*, c. 1, s. 324.

[261] el-Lakkânî, *Kadâu'l-vatar*, c. 1, s. 603.

vermemiştir. el-Bikâʿî hocasının neden böyle yaptığını derslerdeki takrirlerinden nakletmiştir.[262]

2. Bazı konularda hocasına itirazlar etmiştir. İbn Hacer mütevâtir konusunu işlerken "*bütün mütevâtirler meşhurdur*"[263] şeklinde bir ifade kullanmıştır. el-Bikâʿî mütevâtir ile meşhurun umum-husus bağlantısı içerisinde mütalaa edilemeyeceğini, zira aralarında mübayenet olduğunu ifade ederek itirazını dile getirmiştir.[264]

3. Dil bilgisi ile ilgili konularda İbn Hacer'e itirazlar getirmiştir.[265]

4. Diğer pek çok âlim gibi, İbn Hacer'in *en-Nuhbe* ile *en-Nüzhe* arasındaki mezc (demc) metodunu eleştirmiştir.[266]

5. İbn Hacer'in örnek vermediği konulara örnekler getirmiştir.[267]

6. Büyük şahsiyetlerin biyografisini ve onlar hakkındaki cerh ve tadil ifadelerini zikretmiştir.[268]

7. İbn Hacer'in bazı yarım bıraktığı hadisleri tamamlamıştır.[269]

3.1.2 İbn Ebî Şerîf'in Haşiyesi

Muhammed b. Muhammed b. Ebî Bekir b. ʿAli b. Mesʿûd b. Rıdvân el-Meriyy Kemâlu'd-dîn el-Makdisî eş-Şâfiʿî Ebu'l-meʿâlî, İbnu Ebî Şerîf künyesi ile meşhur olmuştur. Beyt-i Makdis'te hicri 822 yılında doğmuştur. Mütevatir kıraatlerden Hamza ve Kisâî hariç diğer kıraatleri okumuştur. Hicri 881 yılında Kahire'ye yerleşmiş, daha sonra Beyt-i Makdis'e geri gelmiş ve orada vefat edene kadar yaşamıştır.

Hocaları:

İbn Ebî Şerîf birçok büyük âlimden ders almıştır. Bazıları şunlardır[270]:

1. İbn Hacer el-ʿAskalânî
2. eş-Şems b. el-Mısrî
3. ebu'l-Kâsım en-Nüveyrî

---

[262] el-Lakkânî, *Kadâu'l-vatar*, c. 1, s. 604.

[263] el-Lakkânî, *Kadâu'l-vatar*, c. 1, s. 485.

[264] el-Lakkânî, *Kadâu'l-vatar*, c. 1, s. 485.

[265] el-Lakkânî, *Kadâu'l-vatar*, c. 1, s. 551; c. 2, s. 717.

[266] el-Lakkânî, *Kadâu'l-vatar*, c. 2, s. 873.

[267] el-Lakkânî, *Kadâu'l-vatar*, c. 2, s. 649.

[268] el-Lakkânî, *Kadâu'l-vatar*, c. 2, s. 694-696.

[269] el-Lakkânî, *Kadâu'l-vatar*, c. 2, s. 834.

[270] İbrâhîm Nâsır, *Hâşiyetü'l-Kemâl ibnu Ebî Şerîf 'alâ şerhi nuhbeti'l-fiker*, s. 10-11.

4. es-Sirâc er-Rûmî
5. el-Muhib b. Nasrullah el-Hanbelî
6. el-Kemâl İbnu'l-Hümâm
7. el-ʿAlâ el-Kalkaşendî
8. ebu'l-feth el-merâğî
9. el-Muhib et-Taberî

Eserleri:

İbn Ebî Şerîf arkasında birçok eser bırakmıştır. Bunlardan bir kısmı şöyledir[271]:

1. *ed-Düreru'l-levâmi' bi tahrîri cem'i'l-cevâmi'*
2. el-Ferâid fî halli şerhi'l-akâid
3. *el-Müsâmere bi şerhi'l-müsâyere fi't-tevhîd*
4. *Hâşiye 'alâ tefsîri'l-beyzâvî*
5. *el-İs'âd bi şerhi'l-irşâd*
6. *Risâle fi't-tâğûn*

İbn Ebî Şerîf'in haşiyesi İbrâhîm b. Nâdır en-Nâsır tahkiki ile Dâru'l-vatan tarafından 1999 yılında Riyad'ta birinci baskısı yapılmıştır. Yine Muhammad Marâbî tahkiki ile en-Nüzhe'nin üç haşiyesinin Dâru İbn Kesîr tarafından Beyrut'ta 2015 senesinde ikinci baskısı yapılmıştır. Bu üç haşiye el-Kûrânî, Kutluboğa ve İbn Ebî Şerîf haşiyeleridir.

3.1.3. el-Kavlu'l-mübteker

Ebu'l-fadl (Ebu'l-Adl) Zeynuddîn Kâsım b. Kutluboğa b. ʿAbdullah el-Mısrî imam es-Sehâvî'nin hocalarındandır. Kutluboğa'nın bizzat es-Sehâvî'ye söylediğine göre, Kahire'de hicri 802 yılının Muharrem ayında doğmuştur.[272] İlim dünyasında Kâsımu'l-Hanefî diye bilinir. O küçük yaştayken babası vefat etmiştir. Kuran'ı ve bazı eserleri ezberlemiştir. Geçimini terzilik yaparak sağlamıştır. Ahmed el-Feğânî, İbn Hacer gibi hocalardan hadis, Kâriu'l-Hidâye, el-Mecdü'r-Rûmî, en-Nazzâm es-Sayrâmî, el-ʿIzz b. ʿAbdu's-Selâm el-Bağdâdî, İbnu'l-Humam gibi hocalardan da fıkıh dersleri almıştır.[273] Hicri 879 yılında Kahire'de vefat etmiştir.[274]

---

[271] İbrâhîm Nâsır, *Hâşiyetü'l-Kemâl İbnu Ebî Şerîf 'alâ şerhi nuhbeti'l-fiker,* s. 12-13.

[272] es-Sehâvî, e*d-Dav'u'l-lâmi' li ehli'l-karni't-tâsi',* c. 6, s. 184; Özel, Ahmet, *Hanefi Fıkıh Âlimleri,* TDV. Yayınları, Ankara 1990, s. 101.

[273] es-Sehâvî, *Ed-Dav'u'l-lâmi' li ehli'l-karni't-tâsi',* c. 6, 184.

[274] Özel, *Hanefi Fıkıh Âlimleri,* s. 101.

Kutluboğa'nın İbn Hacer'in talebesi olması haşiyesinin önemini arttırmıştır. Hocasının dersleri esnasında tuttuğu notları bu haşiyede nakletmiştir.[275] İbn Hacer senetteki garabeti anlatırken "garabet ya senedin aslında olur…" şeklinde bir ifade kullanmıştır.[276] Burada kullanmış olduğu "senedin aslı" ifadesinin anlamında ihtilaf edilmiştir. Bazıları İbn Hacer'in *en-Nüzhe*'deki "o sahabenin bulunduğu taraftır" ifadesinden[277] hareketle "senedin aslından" kast ettiği şeyin senette teferrüd eden sahabe olduğunu söylemiştir. Mahmûd et-Tahhân böyle düşünenlerdendir. O, usul ile ilgili yazdığı *Teysîru mustalahi'l-hadîs* isimli eserinde ʿAliyyü'l-Kârî'nin "teferrüd edenin sahabe olamayacağını, teferrüd edenin tâbiʿî olması gerektiğini" ifade ettiğini naklederek ʿAliyyü'l-Kârî'ye katılmadığını açıkça belirtmiştir.[278] Öncelikle şunu ifade etmek gerekir ki, ʿAliyyü'l-Kârî *en-Nüzhe* üzerine yaptığı şerhte birçok yerde Kutluboğa'dan alıntılar yapmaktadır. el-Kârî "aslu's-sened" tartışması bağlamında da Kutluboğa'dan alıntılar yapmaktadır.[279] Ondan alıntı yapması Kutluboğa'nın nakline itimat ettiğini göstermektedir. et-Tahhân'ın zannettiği gibi ʿAliyyü'l-Kârî'nin iddiası kendi görüşü değil, özü itibariyle Kutluboğa'ya ait olan nakildir. Çünkü Kutluboğa yazdığı haşiyesinde senette teferrüdün hangi tabakada olacağını açıklamak için İbn Hacer'den "*musannif dedi ki: teferrüd sahabeden rivayet eden tâbi'îde olur* " sözünü nakletmiştir.[280] Bu ifade ne *en-Nuhbe*'de ne de *en-Nüzhe*'de yoktur. İbn Hacer'in ders takrirlerinden nakledilmiştir. Bu sebeple olmalıdır ki İbnu'l-Hanbelî "*infirâd sahabîden sonra olursa*" şeklinde tarif yapmış ve "*bu ifade kâdı'l-kudât'ın (İbn Hacer) ifadesinden daha uygundur*" demiştir.[281]

İbnu'l-Hanbelî İbn Hacer'in aslu's-sened ile tâbiʿînin teferrüd etmesini kastettiğini savunur. Bunu desteklemek için el-Bikâî'nin İbn Hacer'den yaptığı "*burada kastedilen tek bir tabi'înin sahabeden rivayet etmesi suretiyle teferrüdün tabi'îye nisbetidir. Teferrüdün sahabeye nisbetle olması düşünülemez. Çünkü sahabenin teferrüd etmesinde bir zayıflık (rivayette bir kusur) yoktur. Bunu musannif söylemiştir*"[282] naklini kullanır.[283]

Kutluboğa'nın haşiyesinin özellikleri.

---

[275] Kutluboğa, *Nüzhetü'n-nazar ve meahû el-kavlü'l-mübteker 'alâ şerhi nuhbeti'l-fiker*, s. 72, 135, 139, 149

[276] İbn Hacer, *Nüzhetü'n-Nazar*, s. 55.

[277] İbn Hacer, *Nüzhetü'n-Nazar*, s. 56.

[278] et-Tahhân, *Teysiru mustalahi'l-hadîs*, s. 39.

[279] Aliyyü'l-Kârî, *Şerhu şerhi nuhbeti'l-fiker*, s. 233.

[280] Kutluboğa, *Nüzhetü'n-nazar ve meahu el-kavlü'l-mübteker alâ şerhi nuhbeti'l-fiker*, s. 46.

[281] İbnu'l-Hanbelî, *el-Fer'u'l-esîs fî usuli'l-hadîs*, s. 55.

[282] el-Lakkânî, *Kadâu'l-vatar*, c. 2, s. 644.

[283] İbnu'l-Hanbelî, *el-Fer'u'l-esîs fî usuli'l-hadîs*, s. 55.

1. Hocasının görüş ve tercihlerine yaptığı itirazlar meselelere farklı açılardan bakmaya yardımcı olmaktadır.[284] Hatta denilebilir ki hocasına itiraz etmediği konu çok azdır. Hocasının ibaresine, mantık, fıkıh usulü konularında söylediklerine itiraz etmiştir. Hocasının sahih li zâtihî hadis için ileri sürdüğü "ravinin zabtının tam olması" şartına itiraz etmiş ve aynı zamanda ciddi bir eleştiri getirmiştir. Haşiyesinde zabtı sadrın tarifini "*ravinin işittiği rivayeti dilediği zaman hatırlayabilmesi*" diye tarif ettikten sonra "*zaptı tam bu ise zabtı tammın alt mertebeleri nasıl gerçekleşecektir*?" demek sureti ile hocasına itirazını yöneltmiştir. Ona göre ravi rivayeti kendi istediği zaman hatırlayacağı şekilde ezberlememişse, ya sû-i hıfzdır veya zayıf bir hafızaya sahiptir. Zabt-ı kitap da ise zaptın tam olması diye bir şey düşünülemez. Bu gerekçelere dayanarak İbn Hacer'in tarifinde kapalı kalmış noktalar bulunduğunu iddia etmiştir.[285]

İbn Hacer, zayıf ve sika ravilerin tespit edilmesi için önemli olan konuları zikrederken "mücerred isimlerin bilinmesi" başlığını atmıştır.[286] Kutluboğa İbn Hacer'in "mücerred" tabirini tartışmış ve bu tabir ile kastedilen anlamın elde edilemeyeceğini iddia etmiştir.[287]

İbn Hacer sahabe kelimesini "*Hz. Peygamber ile ona inanmış olarak karşılaşan ve imanlı ölen kimsedir*" diye tarif etmiştir. *en-Nüzhe*'de yaptığı açıklamada "karşılaşan" kaydını kullanmanın "görme" kaydı kullanmaktan daha iyi olduğunu ifade etmiştir. Tarife "görme" kaydı konulması İbnu Ümmi Mektûm gibi kör olan sahabeleri tarif dışında bırakacaktır.[288] *en-Nüzhe*'de bunları söyleyen İbn Hacer Kutluğboğa'ya göre bu görüşünden vazgeçmiştir. İbn Hacer "*son olarak tercih ettiğim görüşe göre, görme kaydını koyanlara karşı 'tarif İbnu Ümmi Mektum'u içermiyor' şeklinde bir itiraz yapılamaz. Çünkü görme bi'l-fiil olabileceği gibi bi'l-kuvve de olabilir. Kör bi'l-kuvve görücüdür*" diyerek *en-Nüzhe*'deki görüşünden dönmüştür.[289] İbn Hacer'in bu ifadelerinden "körlük" kavramının mecaz manasını tercih ettiği anlaşılmaktadır. Fakat bunu *en-Nüzhe*'ye yansıtmamış, ilk haliyle bırakmıştır. Öğrencisi Kutluboğa hocasının bu fikir değiştirmesine de itiraz ederek "*herhangi bir gerekçe olmaksızın mecaz manayı tercih etmek itibar edilecek bir şey olamaz*" demek suretiyle o bilindik eleştiri mantığını burada da devreye sokmaktan çekinmemiştir.[290] ʿAliyyü'l-Kârî, Kutluboğa'nın bu

[284] Kutluboğa, *Nüzhetü'n-nazar ve meahu el-kavlü'l-mübteker alâ şerhi nuhbeti'l-fiker*, s. 31, 49, 50.

[285] Kutluboğa, *Nüzhetü'n-nazar ve meahu el-kavlü'l-mübteker alâ şerhi nuhbeti'l-fiker*, s. 49-50.

[286] İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar*, s. 142.
[287] Kutluboğa, *Nüzhetü'n-nazar ve meahu el-kavlü'l-mübteker alâ şerhi nuhbeti'l-fiker*, s. 145.
[288] İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar*, s. 111.
[289] Kutluboğa, *Nüzhetü'n-nazar ve meahu el-kavlü'l-mübteker*, s. 107.
[290] Kutluboğa, *Nüzhetü'n-nazar ve meahu el-kavlü'l-mübteker*, s. 107.

itirazını yerinde bulmayarak "*örf bilinen bir karinedir*" demiş ve İbn Hacer'in karinesiz bir tercihte bulunmadığını savunmuştur.[291]

2. Bazen farazi örnekler vererek, bazen de direkt İbn Hacer'in görüşlerini eleştirmiştir.[292] İbn Hacer esahhu'l-esânîd meselesini işlerken, sened noktasında en sahih olanlara misaller verdikten sonra, bu senetlerden sıhhat derecesi olarak daha düşük mertebedeki senetleri zikretmiştir.[293] Kutluboğa sahih olarak verilen senetlerin ravilerindeki "Burayd'ı" zikrederek "*eğer Burayd ibn 'Abdullah zabtı tam birisi ise onun alt mertebede kabul edilmesi doğru olmaz. Eğer zabtı tam değilse rivayet ettiği hadis sahih olmaz ve 'en sahih senedler' konusunda yeri olmaz*" demiştir.[294] Kutluboğa'ya göre ravinin zabtı tecezzi etmemektedir. Ona göre zabt ya vardır ya da yoktur. Fakat el-Lakkânî, Kutluboğa'nın bu görüşünü eleştirerek İbn Hacer'i savunmuştur.[295]

3. Hocasına yapılan itirazlara cevaplar vererek hocasını savunmuştur.[296]

4. İbn Hacer'in tarif etmediği terimlerin tariflerini zikretmiştir[297]

5. Önemli şahsiyetler ile ilgili bilgiler vermiştir.[298]

6. Birçok yerde Hocasının ifadelerine dayanarak lâzimî manalara işaret etmiştir.[299]

7. Ravilerle ilgili cerh ve tadil ifadeleri kullanmıştır.[300]

Kâsım İbn Kutluboğa'nın *en-Nüzhe* haşiyesi ʿAbdu'l-hamîd Muhammed ed-Dervîş tahkiki ile Dâru'l-Fârâbî kitabevi tarafından Suriye'de ikinci baskısı 2008 yılında yapılmıştır.

---

[291] el-Kârî, *Şerhu şerhi nuhbeti'l-fiker*, s. 579.

[292] Kutluboğa, *Nüzhetü'n-nazar ve meahu el-kavlü'l-mübteker*, s. 95.

[293] İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar*, s. 60.

[294] Kutluboğa, *Nüzhetü'n-nazar ve meahu el-kavlü'l-mübteker*, s. 52.

[295] el-Lakkânî, *Kadâu'l-vatar*, c. 2, s. 694.

[296] Kutluboğa, *Nüzhetü'n-nazar ve meahu el-kavlü'l-mübteker*, s. 28.

[297] Kutluboğa, *Nüzhetü'n-nazar ve meahu el-kavlü'l-mübteker*, s. 146.

[298] Kutluboğa, *Nüzhetü'n-nazar ve meahu el-kavlü'l-mübteker*, s. 92, 142, 144.

[299] Kutluboğa, *Nüzhetü'n-nazar ve meahu el-kavlü'l-mübteker*, s. 47.

[300] Kutluboğa, *Nüzhetü'n-nazar ve meahu el-kavlü'l-mübteker*, s. 143.

3.2. En-Nuhbe Ve En-Nüzhe Üzerine Yapılmış Diğer Çalışmaların Tanıtımı

3.2.1. Kadâu'l-vatar fî tevdîhı nuhbeti'l-fiker

en-Nüzhe'nin en geniş ve kapsamlı şerhlerinden birisidir. Şerhin sahibi İbrahim b. İbrahim b. Hasen el-Lakkâni el-Mısrî el-Mâlikî'dir. Nisbesini Mısır'daki Lakkâne köyünden almıştır. Lakabı ise Burhânu'd-dîn'dir. Künyesinin Ebu'l-imdâd olduğu ifade edilmektedir.[301]

el-Lakkânî'nin doğum tarihi kesin olarak bilinmemekle birlikte hicri 970 olduğu tahmin edilmektedir. Vefatı hicri 1041'dir.[302]

el-Lakkânî'nin en-Nüzhe'ye şerh yazmasını sebebi:

1. İbn Hacer'in ilimdeki yüksek konumu
2. Ulemanın bu esere teveccühleri
3. Bazı ince noktalarda meseleye nüfuz edemeyenlerin yanlışa düşmelerini önlemek
4. İbn Hacer'in bazı mevzuları vuzuha kavuşturmada yetersiz kalması ve el-Lakkânî'nin bu konularda görüş beyan etmek istemesi[303]

el-Lakkânî'nin bu eserdeki metodu kelime kelime açıklamalar yapmak olmamıştır. Sadece ihtiyaç duyulan noktalarda açıklamalar yapmıştır.

el-Lakkânî sadece *en-Nüzhe*'yi şerh etmemiş, aynı zamanda *en-Nuhbe*'yi de şerh etmiştir. *en-Nuhbe*'nin şerhinde mühim noktalara değinmiştir.[304]

el-Lakkânî'nin şerhte takip ettiği metot

1. Nüzhede geçen büyük âlimlerin biyografilerini vermeye önem vermiştir.[305]
2. Neseplerin tespitine önem vermiştir.[306]
3. İbn Hacer'in ismini eksik zikrettiği eserlerin isimlerini tamamlamıştır.[307]
4. Bazı yerlerde İbn Hacer'in işaret ettiği, fakat ismini zikretmediği kitapların isimlerini zikretmiştir. İbn Hacer "İbnu's-Salâh'ın meşhur kitabı" demekle yetinmiştir. el-Lakkânî bu kitabın isminin *'Ulûmu'l-hadîs* olduğunu açıkça belirtmiştir.[308]

---

[301] Şâdi Âli Nuʿmân, "Mukaddime", *Kadâu'l-vatar,* c. 1, s. 53-54.

[302] el-Lakkânî, *Kadâu'l-vatar*, c. 1, s. 55.

[303] el-Lakkânî, *Kadâu'l-vatar*, c. 1, s. 322-324.

[304] el-Lakkânî, *Kadâu'l-vatar*, c. 1, s. 425.

[305] el-Lakkânî, *Kadâu'l-vatar*, c. 1, s. 399.

[306] el-Lakkânî, *Kadâu'l-vatar*, c. 1, s. 395, 399, 402.

[307] el-Lakkânî, *Kadâu'l-vatar*, c. 1, s. 397-400.

[308] el-Lakkânî, *Kadâu'l-vatar*, c. 1, s. 399.

5. *en-Nüzhe*'de geçen bölge isimlerinin tespitine ve zaptına önem vermiştir.[309]

6. Bazı hadisleri sıhhat ve zayıflık noktasında tenkide tabi tutmuştur.[310]

7. Rivayet ve nakillerin kaynaklarının tespitine önem vermiştir.[311]

8. İbn Hacer'in *en-Nüzhe*'de zikredip açıklamasını yapmadığı konuların açıklamasını yapmıştır. Mesela İbn Hacer "maʿrifetü'l-esmâi'l-müfrede" konusunu zikretmiş fakat ne olduğunu anlatmamıştır. el-Lakkânî bu meselenin detaylarını vermiştir.[312] Yine İbn Hacer ʿâlî isnadın iki kısmından bahsetmiş, beş kısmını zikretmemiştir. el-Lakkânî İbn Hacer'in bu yaptığını açıklayarak yanlış anlamanın önüne geçmiştir.[313]

9. Meseleyi açıklamak için Kuran'dan ayetler ve hadisler zikretmiştir.[314]

10. Nüshalarda yapılan yanlışları düzeltmiştir. Örneğin Kutluboğa'nın ibaresinin tashihini yapmıştır.[315]

11. Sahabe ve tâbiʿîlerden yaptığı nakillerin mevsukiyetine önem vermiştir.[316]

12. Dil ile ilgili açıklamalara çokça yer vermiştir.[317]

13. *en-Nüzhe*'deki belagat inceliklerine dikkat çekmiştir.[318]

14. *en-Nüzhe*'deki irabı zor olan kelimelerin irabını yapmıştır. Bunun örneklerini kitabın her yerinde bulmak mümkündür.

15. İbn Hacer'in örneklerini vermediği bazı konularda örnekler zikretmiştir.[319]

16. İbn Hacer'in hatalı kullandığını düşündüğü ıstılahları zikretmiş ve daha uygun gördüğü teklifler getirmiştir. Âlimler فيه بحث tabirini delil getirmek suretiyle olumlu veya olumsuz bir hüküm vermek, hakkında soru sorulan bir konu, delil talep edilen bir iddia, delil ile elde edilen bir sonuç anlamlarında kullanmışlardır. el-Lakkânî, İbn Hacer'in bu tabiri

[309] el-Lakkânî, *Kadâu'l-vatar*, c. 1, s. 395-399-402.

[310] el-Lakkânî, *Kadâu'l-vatar*, c. 1, s. 352.

[311] el-Lakkânî, *Kadâu'l-vatar*, c. 1, s. 516.

[312] el-Lakkânî, *Kadâu'l-vatar*, c. 3, s. 1582.

[313] el-Lakkânî, *Kadâu'l-vatar*, c. 3, s. 1379.

[314] el-Lakkânî, *Kadâu'l-vatar*, c. 1, s. 329, 341, 345, 347, 349, 352, 355,357, 360, 361.

[315] el-Lakkânî, *Kadâu'l-vatar*, c. 1, s. 814.

[316] el-Lakkânî, *Kadâu'l-vatar*, c. 1, s. 354-355.

[317] el-Lakkânî, *Kadâu'l-vatar*, c. 1, s. 395-396.

[318] el-Lakkânî, *Kadâu'l-vatar*, c. 1, s. 411.

[319] el-Lakkânî, *Kadâu'l-vatar*, c. 2, s. 649.

yerinde kullanmadığını ifade ederek bunun yerine احتمال-محل تردد-فيه نظر gibi terimleri kullanılmasının daha iyi olacağını belirtmiştir.[320]

17. el-Lakkânî'nin belki de en önemli meziyeti, ulemanın *en-Nüzhe* üzerine ve *en-Nüzhe* dışında konuyla alakalı olarak yaptığı ta'lik ve takrirlerden nakiller yapmasıdır. Zira bu taliklerin bir kısmı ya mahtut olarak bulunmakta ya da hiçbir nüshası bulunmamaktadır. el-Lakkânî, İbn Hacer'in talebesi Bikâî'nin haşiyesini bu şerhinde nakletmiştir. Yine Necmʿu'l-mille ve'd-dîn el-Ğaytî,[321] el-Ğazzî,[322] Şerefü'd-dîn Ebû Zekeriyya el-Münâvî,[323] es-Saʿd et-Taftazânî[324] gibi önemli şahsiyetlerin taliklerini nakletmiştir.

Bu çalışma Şâdî b. Muhammed Sâlim Âli Nuʿmân tahkiki ile ed-Dâru'l-eseriyye baskısıyla ʿAmmân'da 2010 yılında basılmıştır.

3.2.2. Behcetü'n-Nazar ʿalâ şerhi nuhbeti'l-fiker

Nuhbetü'l-fiker'in şerhi olan *Nüzhetü'n-nazar* üzerine yapılan kapsamlı çalışmalardan bir tanesi olan bu şerhin sahibi Ğulâm Hüseyin b. Muhammed b. Sâdık b. ʿİnâyetu'l-lah'tır. Nisbeti "es-Sindî el-Medenî'dir." Hindistan'da Sind beldesine nisbet edilmiştir. el-Medenî diye nisbet edilmiş olmasının sebebi ise Medine-i Münevvera'ya h. 1165 yılında gidip orada bir müddet kalmış olmasıdır. Künyesi ise "Ebu'l-Hasen es-Sağîr"dir.[325] Künyesine es-Sağîr kelimesinin eklenmesi Şeyh Ebu'l-Hasen el-Kebîr Muhammed b. ʿAbdillah el-Hâdî es-Sindî ile karışmaması içindir.

Ebu'l-Hasen es-Sağîr es-Sindî 1125 hicri senesinde Sind kasabasında doğmuştur. İlk tahsilini bölge âlimlerinden sayılan babasından aldıktan sonra diğer âlimlerden istifade etmiştir. Fakat o Medine-i Münevvera'da ilim tahsili almak istediğinde kırk yaşlarında hicri 1165 senesinde Medine'ye gitmiştir. Vefatına kadar da orada kalmıştır.[326]

Es-Sindî Hanefi mezhebine bağlı birisiydi. Fakat mezhep taassubu içinde hareket etmezdi. Kendisi bunu açıkça ifade etmektedir.[327]

---

[320] el-Lakkânî, *Kadâu'l-vatar*, c. 3, s. 1387.

[321] el-Lakkânî, *Kadâu'l-vatar*, c. 1, s. 567, 591, 605.

[322] el-Lakkânî, *Kadâu'l-vatar*, c. 2, s. 743.

[323] el-Lakkânî, *Kadâu'l-vatar*, c. 1, s. 488, 551.

[324] el-Lakkânî, *Kadâu'l-vatar*, c. 1, s. 390.

[325] es-Sindî, *Behcetü'n-nazar*, c. 1, s. 45.

[326] Yahyâ ed-Duskî, "Mukaddime", *Behcetü'n-nazar*, c. 1, s. 46-47.

[327] Yahyâ ed-Duskî, "Mukaddime",*Behcetü'n-nazar*, c. 1, s. 48.

Ebu'l-Hasen es-Sağîr es-Sindî el-Medenî h. 1187 yılında Ramazan ayında vefat etmiştir. Medine'deki Cennetü'l-bakîʿ mezarlığına defnedilmiştir.[328]

Ebu'l-Hasen es-Sindî'nin bazı eserleri:

1. *Behcetü'n-Nazar 'alâ şerhi Nuhbeti'l-fiker*
2. *Şerhu Câmi'u'l-usûl li ibni'l-esîr*
3. *İnbâu'l-enbâ fî hayâti'l-enbiyâ*
4. *et-Ta'lîkât 'alâ ed-düreri'l-muhtâr*[329]

Es-Sindî'nin bu şerhi, İbn Hacer'in *en-Nüzhe* isimli eseri üzerine yapılmış önemli bir şerh çalışmasıdır. Es-Sindî bu çalışmayı *en-Nüzhe*'nin kapalı kalan, anlaşılması zor olan yerlerini açıklamak için yazdığını bizzat kendisi ifade etmektedir.[330]

Ebu'l-Hasen es-Sindî'nin Behcetü'n-nazar'da takip ettiği metot:

es-Sindî, İbn Hacer'in eserinde tamamlamadığı ifadeleri tamamlamıştır. Bunu İbn Hacer'in eserinin başında "*Hadis usulü hakkında yazılan eserler geçmişteki ve yeni dönemdeki hadis imamları…*"[331] şeklinde kullandığı ifade ki "geçmişteki" kelimesini es-Sindî'nin "geçmiş zamandaki" şeklinde tamamlamasında görüyoruz.[332] Bu şekildeki bir tamamlamanın anlama güç kattığı muhakkaktır.

es-Sindî, şerhinde kendisinden önceki *en-Nüzhe* ve *en-Nuhbe* şârihlerinin kullandıkları metotlardan istifade ettiği gibi, farklı metotlar da kullanmıştır. Kelimelerin harf ve harekelerini tespit etmesi bu metotlardan sayılabilir. "Hırrîc" kelimesinin zabtını geniş bir şekilde anlatmış olması, araştırmacıların başka bir kaynağa ihtiyaç duymadan *en-Nüzhe*'nin şerhinden istifadeyi temin etmiştir.

Kelimelerin manalarını verirken el-Fîrûzâbâdî'nin *el-Kâmûsu'l-muhît* isimli eserine sıklıkla başvurmuştur.[333]

İbn Hacer'in değinmediği bazı noktalara temas etmiştir. İbn Hacer müselsel hadisin lügat olarak tarifini vermemiştir. es-Sindî bu açıklamayı ilgili yerde zikretmiştir.[334]

Istılahların açıklanmasında hadislerden, ulema görüşlerinden istifade etmiştir.[335]

---

[328] Yahyâ ed-Duskî, "Mukaddime",*Behcetü'n-nazar*, c. 1, s. 49.

[329] Yahyâ ed-Duskî, "Mukaddime",*Behcetü'n-nazar*, c. 1, s. 62.

[330] Yahyâ ed-Duskî, "Mukaddime", *Behcetü'n-nazar*, c. 1, s. 102.

[331] İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar*, s. 37.

[332] es-Sindî, *Behcetü'n-nazar*, c. 1, s. 108.

[333] Yahyâ ed-Duskî, "Mukaddime",*Behcetü'n-nazar*, c. 1, s. 65.

[334] es-Sindî, *Behcetü'n-nazar*, c. 2, s. 572.

İhtilaflı konularda Hâkim en-Neysâbûrî'nin (ö.405/1014) *Ma'rifetü 'Ulûmi'l-hadîs*, İbn Salah'ın (ö.643/1245) *Mukaddime*, el-ʿIrâkî'nin (ö.806/1403) *Elfiye*, es-Sehâvî'nin *Fethu'l-muğîs*, es-Suyûtî'nin (ö.911/1505) *Tedrîbu'r-râvî* isimli eserlerinden nakiller yaparak meseleyi izah etmeye çalışmıştır.[336] Bu şerhinde nahiv ile alakalı irab tahlillerine de yer vermiştir.[337]

Es-Sindî'nin öne çıkan üslup özelliklerinden birisi de müşkil lafızlara, garip kelime ve isimlere değinmesidir. Mesela eş-Şehrazûrî'nin nasıl okunacağı, vefâyât kelimesinin zabtı, Muhammed b. ʿAbdullah el-Mahramî'nin nisbesinin vecihlerini açıklaması bu üslup özelliğine örnek olarak zikredilebilir.[338]

Şerhin meziyetleri:

1. es-Sindî'nin *en-Nüzhe* üzerine yazdığı bu şerh kendisinden önce yazılmış bir çok eserin özeti mahiyetindedir.
2. Şerhin ibaresi açık anlaşılır ve lafzî bozukluklardan uzaktır. Bu sebeple hadis ilmine yeni başlayanlar için istifade edilebilir bir eserdir.
3. Şârihin, âlimlerin görüşlerini ve nisbelerini görüş sahiplerine dayandırması ve âlimlere hürmette kusur etmemesinden dolayı bu eser ilmi güvenilirlikle vasıflandırılabilir.
4. İhtilaflı meselelerin işlenmesi sırasında âlimlerin görüşlerini zikretmiş olması ve genellikle tercihe şayan bulduğu görüşe işaret etmesi, onun başka bir meziyeti olarak ifade edilebilir.
5. Dilsel ve terimsel tariflere önem vermiştir.[339]

Es-Sindî bu şerhi yazarken birçok ilim dalında hazırlanmış eserden faydalanmıştır.

Hadis sahasında faydalandığı bazı eserler şunlardır:

1. *Cami'u'l-usûl fî ehâdîsi'r-rasûl*, İbnu'l-Esîr
2. *Ma'rifetü 'ulûmi'l-hadîs*, Hâkim en-Neysâbûrî
3. *et-Takrîb ve't-teysîr li ma'rifeti süneni'l-beşîr*, Şerhu Sahihi Müslim, İmam Nevevî
4. *'Ulûmu'l-hadîs*, İbnu's-Salâh
5. *el-İktirâh fî beyâni'l-ıstılâh*, İbnu Dakîk el-'Îd
6. *Şerhu elfiyeti 'Irâkî*, İmam el-ʿIrâkî

---

[335] Yahyâ ed-Duskî, "Mukaddime",*Behcetü'n-nazar*, c. 1, s. 69.

[336] Yahyâ ed-Duskî, "Mukaddime",*Behcetü'n-nazar*, c. 1, s. 70.

[337] Yahyâ ed-Duskî, "Mukaddime",*Behcetü'n-nazar*, c. 1, s. 71.

[338] Yahyâ ed-Duskî, "Mukaddime",*Behcetü'n-nazar*, c. 1, s. 70-71.

[339] Yahyâ ed-Duskî, "Mukaddime",*Behcetü'n-nazar*, c. 1, s. 72.

7. *Fehu'l-muğîs*, İmam es-Sehâvî
8. *Tedrîbu'r-râvî*, Celâle'd-dîn es-Suyûtî
9. *Şerhu şerhi nuhbeti'l-fiker,* ʿAliyyü'l-Kârî
10. *Kadâu'l-vatar min nüzheti'n-nazar fî tevdîhı nuhbeti'l-fiker fî mustalahi ehli'l-eser,* Ebu'l-İmdâd el-Lakkânî
11. *İm'ânu'n-nazar şerhu şerhi nuhbeti'l-fiker,* Ekrem es-Sindî[340]

es-Sindî'nin bu eseri Feris'te ʿAbdullah Yahyâ ed-Dûskî tahkikiyle Mektebetü Nizâr Mustafa el-Bâz baskısıyla Suud'da 2013 senesinde basılmıştır.

3.2.3. Şerhu şerhi nuhbeti'l-fiker fî mustalahâti ehli'l-eser

Nûru'd-dîn Ebu'l-Hasen ʿAlî b. Sultân Muhammed el-Kârî el-Heravî[341] Herat'ta dünyaya gelmiştir.[342] Molla ʿAliyyü'l-Kârî diye meşhur olmuştur. Lakabı Nûru'd-dîn'dir. Kıraat ilimlerinde büyük bir âlim olması sebebiyle el-Kârî diye anılmıştır. Mekke'ye hicret edip Kâbe'nin yakınlarında kırk sene ikamet ettiği için el-Mekkî nisbesini almıştır.[343]

el-Kârî'nin ne zaman doğduğu bilinmemektedir. Bun rağmen ʿAbdu'l-fettâh Ebû Ğudde Mekkeli hocalarının vefat tarihlerinden hareketle hicri 930 senesinde doğmuş olabileceği sonucuna ulaşmıştır.[344]

el-Kârî, Herat'ta Kuranı öğrenip ezberlemiş, birçok ilmi okumuş, sonrasında Mekke'ye hicret etmiştir.

ʿAliyyü'l-Kârî hat sanatını sevmiş ve bu sahada isminden söz ettirmiştir. Özellikle yazdığı Mushaflar şöhret bulmuştur. Öyle ki yıllık geçimini senede bir kere yazmış olduğu Mushaf ile karşılarmış. [345]

Takvalı, züht ve vera sahibi bir kişiliğe sahip olan el-Kârî hâkimlerin hediyelerini kabul etmemiş resmi görevlerden de uzak durmuştur. İffetli, kanaatkâr ve nezih bir hayat yaşamıştır.

Takvalı ve züht sahibi biri olmasına karşın ilim sahasında ciddi eleştiriler alan, aynı zamanda sert tenkitlere maruz kalan birisi olmuştur. Peygamber ʿAleyhisselâmın anne ve babasının cehenneme gideceklerini söylemesinden dolayı, kendi mezhebi içinden bile çok sert

[340] Yahyâ ed-Duskî, "Mukaddime",*Behcetü'n-nazar,* c. 1, s. 79-87.

[341] Ebû Ğudde, "Mukaddime", *Şerhu şerhi nuhbeti'l-fiker,* s. 58.
[342] Özel, *Hanefi Fıkıh Âlimleri,* s. 126.
[343] Ebû Ğudde, "Mukaddime", *Şerhu şerhi nuhbeti'l-fiker,* s. 59.
[344] Ebû Ğudde, "Mukaddime", *Şerhu şerhi nuhbeti'l-fiker,* s. 59 dp.
[345] Ebû Ğudde, "Mukaddime", *Şerhu şerhi nuhbeti'l-fiker,* s. 60-61.

eleştirilere maruz kalmıştır.[346] el-Kârî'nin bu düşüncesine karşı reddiyeler yazılmıştır. Reddiye yazanlardan bir tanesi Şâfiʿî müftülerinden ʿAbdu'l-kâdir et-Taberî'dir.[347]

İbn Hacer'in ibarelerini anlamada hatalar yaptığı da ileri sürülmüştür. Hadis usulündeki ferdi nisbî konusunu İbn Hacer'in ifadeleri üzerinden izah ederken rivayetin "haddi zatında meşhur olmasına rağmen muayyen bir şahsa nispetle ferdi nisbî olmasını" "*ilk tarike göre nisbîdir, diğer tarike göre ise meşhurdur*"[348] diyerek açıklamıştır. el-Ğursî bunun hatalı olduğunu ifade etmiş ve kendi görüşünü *en-Nüketü'l-ğurar'*da zikretmiştir.[349]

ʿAliyyü'l-kârî arkasında birçok eser ve öğrenci bırakarak hicri 1014 senesinde Mekke'de vefat etmiştir.[350]

Hocaları:

el-Kârî sayılamayacak kadar çok alimden ders almıştır. Bu âlimlerden bazıları şunlardır:

İbn Hacer el-Heytemî (ö.973/1565)

ʿAlî el-Müttakî (ö.952/1545)

ʿAtiyye es-Sülemî (ö.982/1574)

ʿAbdullah es-Sindî (ö.984/1576)

Kutbu'd-dî el-Mekkî (ö.990/1582)

Muhammed b. Ebi'l-Hasen el-Bekrî (ö.994/1585)

Ahmed b. Bedru'd-dîn el-Mısrî (ö.992/1584)[351]

Talebeleri:

el-Kârî çok değerli öğrenciler yetiştirmiştir. En önemli talebelerinden bazıları şunlardır:

ʿAbdu'l-kâdîr et-Taberî (ö.1033/1623)

---

[346] el-Kârî, ʿAli ibnu Sultân Muhammed el-Heravî, *Şerhu'l-fikhı'l-ekber*, Dâru'n-nefâis, Beyrut 1997, s. 220.
[347] el-Leknevî, Muhammed, ʿAbdu'l-hayy el-Hindî, *el-Fevâidü'l-behiyye fî terâcimi'l-Hanefiyye*, Dâru'l-erkam, Beyrut 1998, s. 516.
[348] el-Kârî, *Şerhu şerhi nuhbeti'l-fiker*, s. 238.
[349] el-Ğursî, *en-Nüketü'l-ğurar*, s. 118.
[350] Özel, *Hanefî Fıkıh Âlimleri*, s. 126.
[351] Nizâr Temîm, "Mukaddime", *Şerhu şerhi nuhbeti'l-fiker*, s. 65-69.

ʿAbdu'r-rahmân el-Mürşidî (ö.1037/1627)

Muhammed b. Ferrûh el-Mûravî (ö.1061/1650)

Muʿzam el-Huseynî el-Belhî[352]

ʿAliyyü'l-Kârî, hadis usulü, mevzu hadisler, hadis eserlerine şerhler, fıkıh, fıkıh usulü, kıraat, tecvid, tefsir, siyer, dua ve zikir gibi onlarca sahada yüzlerce eser vermiştir.

Bu eserlerden bir tanesi *en-Nüzhe*'ye yazmış olduğu şerhtir. Birçok eserde bu şerhin ismi "*Şerhu şerhi nuhbeti'l-fiker*" olarak zikredilmiştir.[353] Kendisi de bu şerhi *Menâkıbu'l-imam el-'a'zâm ve ashâbihî* isimli eserinde bu şekilde zikretmiştir.[354]

el-Kârî şerhinin özellikleri:

1. Anlaşılması kolay bir dil ile şerhi yazmıştır. *en-Nüzhe*'yi şerh ederken ifadeleri seçerek ve dikkatli bir şekilde kullanmıştır.

2. *en-Nüzhe*'de okuyucuya kapalı gelecek, anlaşılması problemli görünen yerleri açıklamada başarılı bir metot ve üslup kullanmıştır.

3. İbn Hacer'in görüşlerine çoğunlukla katılmıştır. Katılmadığı yerlerde kendi görüşünü net bir şekilde beyan etmiştir.[355]

4. el-Kârî'nin şerhinin dikkat çekici özelliği, Kâsım ibn Kutluboğa'nın itirazlarına cevaplar vermesidir. Önceden de ifade edildiği gibi Kutluboğa *en-Nüzhe* üzerine yazdığı haşiyesinde İbn Hacer'e çok fazla itiraz etmiştir. el-Kârî'nin şerhi dikkatlice incelendiğinde el-Kârî'nin bundan hoşlanmadığı anlaşılmaktadır. Bu görüşü destekleyen karinelerden bir tanesi Kutluboğa'dan bahsederken onun için "tilmîz" ifadesini kullanmasıdır.[356] Zira diğer şerh ve haşiye yazanların ismini zikretmektedir. İsmini zikretmedikleri için "şârih", "muhaşşî" gibi tabirler kullanmıştır.[357] el-Kârî'nin Kutluboğa için "tilmîz" demesi, belki onun İbn Hacer seviyesinde olmadığına, eleştirinin dozajını kaçırdığına telmih olarak anlaşılabilir.

5. Âlimlerin görüşlerini nakletmiş, tahlil ve tenkidini yapmıştır.

---

[352] Nizâr Temîm, "Mukaddime", *Şerhu şerhi nuhbeti'l-fiker*, s. 69-73.
[353] Nizâr Temîm, "Mukaddime", *Şerhu şerhi nuhbeti'l-fiker*, s. 85.
[354] Nizâr Temîm, "Mukaddime", *Şerhu şerhi nuhbeti'l-fiker*, s. 86.
[355] el-Kârî, *Şerhu şerhi nuhbeti'l-fiker*, s. 633.
[356] el-Kârî, *Şerhu şerhi nuhbeti'l-fiker*, s. 156, 157, 159, 163, 189, 210, 213, 214, 216, 218, 221, 223, 224, 225, 230, 231, 233, 234, 239.
[357] el-Kârî, *Şerhu şerhi nuhbeti'l-fiker*, s. 129, 159, 161, 166, 173, 179, 185, 224.

6. Bazı kelimelerin ve cümlelerin irabını yaparak metnin daha kolay anlaşılmasına katkı sağlamıştır.

Bu eser Muhammed Nizâr Temîm ve Heysem Nizâr Temîm tahkikiyle Dâru'l-erkam tarafından 1994 yılında basılmıştır.

3.2.4. el-Yevâkît ve'd-dürer şehu şerhi nuhbeti'l-fiker

ʿAbdu'r-Raûf b. Tâcu'l-ʿÂrifin b. ʿAlî b. Zeyni'l-ʿAbidîn el-Haddadî el-Münâvî tercih edilen görüşe göre hicri 952 yılında doğmuştur.[358] O, bugün Haribe diye bilinen Mısır köylerinden Münâ köyüne nispetle el-Münavi nisbesini almıştır. Nisbesi ile ilgili farklı görüşler de ileri sürülmüştür.[359]

el-Münâvî buluğ çağına ulaşmadan Kuranı ezberlemiş, birçok Şafii fıkhı metnini, İbn Malik'in *Elfiyesi*'ni, ʿIrakî'nin *Siret elfiyesi'*ni, hadisteki *Elfiye*'sini ezberlemiştir.[360]

el-Münâvî âbid, zahit, zikir ehli bir kişiliğe sahipti. Arapça ilimleri babasından öğrenmiştir.

ʿAli b. Ğânim el-Makdisî, en-Necm el-Ğaytî, eş-Şems er-Remlî Muhammed el-Bekrî, et-Tablâvî, ʿAbdu'l-vehhâb eş-Şaʿrânî gibi âlimlerden ilim almıştır.[361]

el-Münâvî birçok talebe yetiştirmiştir. Uzlete çekildiği dönemde hemen hemen bütün ilimlerde eser telif etmiştir. 84 esere sahip olduğunu ifade edenler olmuştur.[362]

el-Münâvi bu şerhi talep üzerine kaleme almıştır.[363] Şerhi yazarken hastalıklara tutulmuş, çok sıkıntılar çekmiştir.[364]

Eserin ismi bazı nüshalarda *el-Yevâkît ve'd-dürer fi şerhi şerhi nuhbeti'l-fiker* şeklinde yazılmasıyla birlikte, bir kısım nüshalarda *el-Yevâkît ve'd-dürer fi şerhi şerhi şerhi nuhbeti İbn Hacer* yazılmıştır.[365]

el-Münâvî, şerhinin mukaddimesinde İbn Hacer'in hayatından hocalarından eserlerinden ve şiirlerinden çok geniş bir şekilde bahsetmiş, şiirlerinden birçok örnekler

[358] es-Suʿûdî, Muhammed, "Mukaddime", *el-Yevâkît ve'd-dürer*, s. 13.
[359] esSuʿûdî, "Mukaddime", *el-Yevâkît ve'd-dürer*, s. 13.
[360] esSuʿûdî, "Mukaddime", *el-Yevâkît ve'd-dürer*, s. 14.
[361] esSuʿûdî, "Mukaddime", *el-Yevâkît ve'd-dürer*, s. 14.
[362] esSuʿûdî, "Mukaddime", *el-Yevâkît ve'd-dürer*, s. 16-18.
[363] esSuʿûdî, "Mukaddime", *el-Yevâkît ve'd-dürer*, s. 34.
[364] esSuʿûdî, "Mukaddime", *el-Yevâkît ve'd-dürer*, s. 35.
[365] esSuʿûdî, "Mukaddime", *el-Yevâkît ve'd-dürer*, s. 36.

vermiştir. Şerhinde hadis ve ayetler zikretmiş,[366] kelâmî meselelerde geniş açıklamalar yapmış,[367] İbn Hacer'in ismini tam olarak zikretmediği şahısların isimlerinin tamamını zikretmiştir.[368] İbn Hacer'in talebelerinden nakiller yapan el-Münâvî[369] şahıs isimlerinin irab ve zabtına da önem vermiştir.[370] Metinde geçen terimleri açıklamayı ihmal etmemiştir.[371]

Bu *Şerh* Riyad'da Mektebetü'r-Rüşd tarafından Ebû ʿAbdillah Rabîʿ es-Suûdî tahkiki ile basılmıştır.

3.2.5. İmʿânu'n-Nazar Şerhu Şerhi Nuhbeti'l-Fiker

Eserin yazarı Muhammed Ekrem B. ʿAbdu'r-rahmân en-Nasrapûrî es-Sindî hicri on birinci asrın başlarında dünyaya gelmiştir. Babası Kadı ʿAbdu'r-rahmân o yöreni Hanefi kadılarındandı. Müellif eğitimini babasından aldığı gibi o dönemin hocalarından da almıştır. Babası Mekke'ye hicret ettiğinde orasının âlimlerinden de ders okuma imkânı bulmuştur.

Müellif keskin bakışlı, kıvrak zekâlı birisiydi. Hayatını hadise ve bu sahada eser yazmaya adamıştı.

İlk telif ettiği eser İmam el-Buhârî'nin sahihine yazmış olduğu şerhtir. Şerhte herhangi bir mezhep taassubu gütmeden bütün mezhepleri kuşatıcı bir dil kullanmıştır.[372]

Ekrem es-Sindî en-Nüzhe'yi şerh ederken anlamı kapalı kalan yerlerini açıklamış, gizli kaldığını düşündüğü nüktelere işaret etmiş, itirazlara cevaplar vermiş, bazı kaideleri uzun bir şekilde anlatımıştır.[373]

es-Sindî İmʿânu'n-nazar isimli eserinde çoğunlukla dirayet metodu ile meseleleri ele almıştır. Bu yönüyle kendisinden sonraki âlimlerin birincil müracaat kaynakları arasına girmeyi başarmıştır.

İmʿânu'n-nazar Ebû Saîd Ğulâm Mustafa el-Kâsimî tarafından tahkik edilerek Pakistan'da basılmıştır. Fakat böyle değerli bir eserin daha güzel bir tahkike ve baskıya ihtiyacı olduğu eserin incelenmesi esnasında görülmektedir. Daktilo yazıldığı tahmin edilen bu eserin günümüz imkânları ile tekrar basılması ilim sahasına büyük bir hizmet olacaktır.

---

[366] el-Münâvî, *el-Yevâkît ve'd-dürer*, s. 71-79.
[367] el-Münâvî, *el-Yevâkît ve'd-dürer*, s. 74.
[368] el-Münâvî, *el-Yevâkît ve'd-dürer*, s. 94.
[369] el-Münâvî, *el-Yevâkît ve'd-dürer*, s. 100.
[370] el-Münâvî, *el-Yevâkît ve'd-dürer*, s. 101.
[371] el-Münâvî, *el-Yevâkît ve'd-dürer*, s. 104, 105.
[372] Yahyâ ed-Duskî, "Mukaddime", *İm'ânu'n-nazar*, s. 10.
[373] es-Sindî, *İm'ânu'n-nazar*, s.1.

3.2.6. Kafvu'l-Eser fî Safvi Ulûmu'l-Eser

Eserin yazarı Raduyyu'd-dîn Ebû Abdillah Muhammed b. İbrahim b. Yusuf b. Abdirrahman'dır. İbnu'l-Hanbelî el-Halebî et-Tâzifî el-Hanefî diye meşhur olmuştur. Halep'te hicri 908 yılında ilim ve fazileti ile meşhur bir ortamda dünyaya gelmiştir. Babası, amcası, amcasının oğlu, kardeşi âlim kişilerdendi. Babası zamanının Halep âlimi olan Esîru'd-dîn İbnu'ş-şıhne el-Halebî'nin torunuydu.[374]

ʿAhmed b. el-Huseyn el-Bâkezî el-Hanefî, eş-Şihâb ʿAhmed el-Hindî, Muhammed b. Şaʿbân ed-Deyrûtî, Muhammed el-Hanâcirî, Musa b. el-Huseyn er-Rasûlî, Veliyyu'd-dîn eş-Şeyrânî, el-Burhân İbrahim el-ʿIbâdî gibi zamanın ileri gelen hocalarından dersler almıştır.[375]

Hocalarından Şaʿban ed-Deyrûtî, İbnu'l-Hanbelî'ye Sahihaynın rivayeti için izin vermiştir.[376]

Şiir, tefsir, tecvit, akait, hadis, hadis usulü, fıkıh, fıkıh usulü, ferâiz, tarih, dil, belagat, mantık, tıp, geometri, matematik gibi çeşitli ilim dallarında yetmişten fazla eser telif etmiştir.[377]

ʿAhmed b. Muhammed b. el-Molla el-Haskefî, İmam Ebu's-senâ Mahmud b. Muahammed, Zeynu'l-ʿâbidîn Niʿmetullah İbrâhîm, Muhammed b. Kâsım Şemsu'd-dîn, Muhammed b. Ali el- Haskefî gibi birçok öğrenci yetiştirmiştir.[378]

Hicri 971 yılında Halep'te vefat etmiştir.[379]

Bazı eserleri:

1. *el-Âsâru'r-rafî'a fî meâsiri benî rabî'a*
2. *Envâru'l-halek 'alâ şerhi'l-menâr li İbn Melek*
3. *Bahru'l-'ulûm fî mâ esâbe fîhi'l-avâm*
4. *Tuhfetu'l-efâdıl*
5. *Ta'lika alâ tefsiri'l-Beydâvî*
6. *Haşiye 'alâ şerhi'l-vikâye li Sadri'ş-şerî'a*
7. *Haşiye 'alâ şerhi tasrîfi'l-'izzi li Taftazânî*
8. *Zübâletü's-sirâc 'alâ risâleti's-sirâc*

---

[374] Ebû Ğudde, "Mukaddime", *Kafvu'l-eser fî safvi 'ulûmi'l-eser*, s. 8-9.

[375] Ebû Ğudde, "Mukaddime", *Kafvu'l-eser fî safvi 'ulûmi'l-eser*, s. 9.

[376] Ebû Ğudde, "Mukaddime", *Kafvu'l-eser fî safvi 'ulûmi'l-eser*, s. 9.

[377] Ebû Ğudde, "Mukaddime", *Kafvu'l-eser fî safvi 'ulûmi'l-eser*, s. 10.

[378] Ebû Ğudde, "Mukaddime", *Kafvu'l-eser fî safvi 'ulûmi'l-eser*, s. 10.

[379] Ebû Ğudde, "Mukaddime", *Kafvu'l-eser fî safvi 'ulûmi'l-eser*, s. 10.

9. *Raf'u'l-hicâb an kavâ'idi'l-hisâb*

10. *Şerhu isâgocî fi'l-mantık*[380]

Müellif eserinde İbn Hacer'in ismini söylemek yerine Kâdı'l-kudât ifadesini tercih etmiştir.

İbnu'l-Hanbelî hicri 941 senesinde *en-Nüzhe*'yi İbnu ʿArûs ed-Deyrûtî'ye okuması için çağrıldığında *en-Nüzhe* üzerine *Menhu'n-nuğbe 'alâ şerhi'n-Nuhbe* isminde bir haşiye yazmaktaydı. Bu okuma ve çalışmaları esnasında *en-Nüzhe'*de Hanefi mezhebine muhalif tercihlerin olduğunu fark edince *Kafvu'l-eser*'de bunlara işaret edip, Hanefi mezhebinin bu konulardaki görüşlerini açıklamaya karar vermiştir.[381]

Eserinin çeşitli yerlerinde Hanefilerin görüşlerini nakleden İbnu'l-Hanbelî, mürsel hadisin hükmü meselesinde Hanefilerin ilk üç asır ravilerinin mürsellerini delil olarak kabul ettiklerini ifade etmiş ve diğer mezheplerin görüşlerini de zikretmiştir.[382]

Bunun yanında çalışmasında İbn Hacer'in *en-Nüzhe*'sini bir bakıma özetlemiştir. Sadece özetlemek ile kalmamış birçok noktada katkı sağlamıştır. Anlaşılması zor olan yerleri açıklamış, İbn Hacer'in muhaddislere muhalif görüş beyan ettiği yerlerde tercihlerde bulunmuş, ona yapılan eleştirilere cevaplar vermiştir.

İbn Hacer İmam Şafii ile Şafiiler arasında sika ravinin ziyadesi hakkında görüş farkı olduğunu söylemesine rağmen, İbnu'l-Hanbelî muhalefet olmadığını iddia etmiştir.[383]

Eser ʿAbdu'l-fettâh Ebû Ğudde tahkiki ile Mektebetü'l-matbûâti'l-islâmiyye baskısı ile defalarca basılmıştır.

3.2.7. el-Ferʿu'l-esis fî usûli'l-hadîs[384]

Bu çalışma yukarıda tanıtımı yapılan Kafvu'l-eser'in şerhidir. Şerhi yazan Kafvu'l-eser'i yazan Raduyyu'd-dîn Ebû Abdillah Muhammed b. İbrahim b. Yusuf b. Abdirrahman'dır. İbnu'l-hanbel'i şerhte yeri geldikçe ayetlere yer vermiş, ayetleri delil olarak kullanmış,[385] İbn Hacer'in talebelerinden nakiller yapmış,[386] kelimelerin lügat ve ıstılah anlamlarını zikretmiş,[387] *Kafvu'l-eser*'de ismini tam olarak zikretmediği şahısların isimlerini

[380] Ebû Ğudde, "Mukaddime", *Kafvu'l-eser fî safvi 'ulûmi'l-eser,* s. 11-16.

[381] İbnu'l-Hanbelî, *Kafvu'l-eser fî safvi 'ulûmi'l-eser,* s. 44-45.

[382] İbnu'l-Hanbelî, *Kafvu'l-eser fî safvi 'ulûmi'l-eser,* s. 67.
[383] İbnu'l-Hanbelî, *Kafvu'l-eser fî safvi 'ulûmi'l-eser,* s. 60.
[384] Sezai Engin eserin ismini hatalı olarak "*el-Fer'u'l-esîb fî usûli'l-hadîs*" olarak zikretmiştir. Bkz. Engin, *Hadis ve Siyer Araştırmaları*, 1.sayı 2015, s. 84.
[385] İbnu'l-Hanbelî, *el-Fer'u'l-esîs fî usuli'l-hadîs*, s. 11.
[386] İbnu'l-Hanbelî, *el-Fer'u'l-esîs fî usuli'l-hadîs*, s. 12.
[387] İbnu'l-Hanbelî, *el-Fer'u'l-esîs fî usuli'l-hadîs*, s. 13.

vermiştir.[388] Karışıklığa yol açacağını düşündüğü aynı isim veya nisbeye sahip kişileri beyan etmiştir.[389] *en-Nüzhe*'de geçen isimlerin zaptına önem vermiş, irabını titizlikle kaydetmiştir.[390] Kimi yerlerde İbn Hacer'in zikrettiği kitap isimlerine itirazlarda bulunmuş, bu konulardaki farklı görüşleri nakletmiştir.[391] Bunun yanında şerhte İbn Hacer'in itirazlarına da yer vermiştir.[392] Kendisi de İbn Hacer'e itirazlar yöneltmiştir.[393]

İbnu'l-Hanbelî, İbn Hacer'in talebelerinin nakillerini yaptığı gibi onların itirazlarını da nakletmiştir. Örneğin İbn Hacer müsnedi "*sahabenin, zahiri muttasıl gibi görünen bir sened ile Peygamber Aleyhisselâma dayandırdığı hadise denir*" diyerek tarif etmiştir.[394] Tarife getirdiği kayıtları açıklarken "*benim 'zahiri muttasıl olan' sözüm görünüş itibari ile muttasıl olan rivayetleri içine alınca, hakiki muttasılları evlâ tariki ile içerir*" demiştir.[395] İbnu'l-Hanbelî, İbn Hacer'in talebesi İbn Ebî Şerîf'ten nakil yaparak İbn Hacer'in lâzimî delalet yollarından olan mefhum-u muvâfaka ile tarif yaptığını söylemiş, tariflerde sadece lâzimî delalet ile yetinmenin ilim örfüne uygun olmadığını ifade etmiştir.[396] Buna göre İbn Hacer tarifin içermesi gereken bir şeyi delalet yolu ile tarife katmıştır. Bu da tarif ilminde hoş karşılanmamaktadır.

İbnu'l-Hanbelî, İbn Hacerin tariflere getirdiği kayıtları tahlil edip değiştiriyor. Örneğin İbn Hacer muʿallak ile muʿdal arasındaki farkı anlatırken muʿallakın musannıfın tasarrufu olduğunu belirtmiştir. İbnu'l-Hanbelî bunun ittifaki bir kayıt olduğunu, bazen musannif dışındaki kişilerin talik yaptığını ifade etmiş ve kendisinin bu kaydı tariften çıkarttığını söylemiştir.[397]

Bu eser Nebîl Sâlih ʿAbdu'l-Mecîd tarafından İstanbul Şehit Ali Paşa Kütüphanesindeki nüsha esas alınarak tahkik edilmiştir. Tahkik edilen eseri Mektebetü İbn ʿAbbâs 2008 yılında Mısır'da basmıştır.

---

[388] İbnu'l-Hanbelî, *el-Fer'u'l-esîs fî usuli'l-hadîs*, s. 14.
[389] İbnu'l-Hanbelî, *el-Fer'u'l-esîs fî usuli'l-hadîs*, s. 16.
[390] İbnu'l-Hanbelî, *el-Fer'u'l-esîs fî usuli'l-hadîs*, s. 16.
[391] İbnu'l-Hanbelî, *el-Fer'u'l-esîs fî usuli'l-hadîs*, s. 18.

[392] İbnu'l-Hanbelî, *el-Fer'u'l-esîs fî usuli'l-hadîs*, s. 39-41.

[393] İbnu'l-Hanbelî, *el-Fer'u'l-esîs fî usuli'l-hadîs*, s. 143, 155.

[394] İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar*, s. 115.

[395] İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar*, s. 115.

[396] İbnu'l-Hanbelî, el-Ferʿu'l-esîs *fî usuli'l-hadîs*, s. 255.

[397] İbnu'l-Hanbelî, *el-Fer'u'l-esîs fî usuli'l-hadîs*, s. 153.

3.2.8. Ikdu'd-dürer fî şerhi muhtasarı nuhbeti'l-fiker

Nuhbetü'l-fiker'in muhtasarı ʿAbdu'l-vehhâb b. Ahmed Berakât eş-Şâfiʿî (h.1150) tarafından yapılmıştır.[398]

Bu mu muhtasarın şerhi ise Ebu'l-Meʿâlî Mahmûd Şükrî el-Âlûsî (h.1273-1342)'ye aittir. Hicri 1273 yılında Bağdat'ta Rasâfa'da doğmuştur. İsmini, lakabını, künyesini kendisine babası vermiştir. Irak'ta meşhur bir ailedendir. Dedesi Ruhu'l-meânî yazarı Mahmûd el-Âlûsî'dir.[399]

Küçük yaştan itibaren Bağdat meşâyıhında İslamî ilimler okumuştur. Babasından, amcasından, İsmail el-Mevsîlî'den, Bahâu'l-hak el-Hindî gibi büyük zevattan da dersler almıştır.[400]

el-Âlûsî edip bir müelliftir. Aynı zamanda Şiaya da reddiyeler yazmıştır.[401]

Eser Mecîd el-Halîfe tarafından neşredilmiştir. el-Halîfe, bu eserin ilk defa İslam b. Muhammed Mahmûd Derbâle tarafından tahkik edilmesine rağmen eseri tekrar tahkik etmiştir. Çünkü el-Halîfe'ye göre Derbâle müellif nüshasına göre yazılmış tek bir nüshaya itimat etmiştir. Kendisi ise, üç nüshaya itimat ederek bu eseri tahkik etmiştir. Aynı zamanda bu üç nüshanın iki tanesi müellif hattıyladır.[402] Nüshalardan bir tanesi Bağdat'ta evkâf-ı ʿâmme kütüphanesindedir. Şükrî Âlûsî'nin yazdığı nüshadır. Metni kırmızı, şerhi siyah mürekkep ile yazmıştır. İkinci nüsha yine Bağdat'ta Âsâr-ı âmme kütüphanesindedir. bu da müellifin kendi yazısı ile metin kırmızı, şerh siyah mürekkep ile yazılmıştır. Üçüncü nüsha ise Basra Üniversitesinin Merkez kütüphanesinde kayıtlıdır.[403]

el-Âlûsî'nin yazdığı bu şerhin birçok meziyeti, diğer eserlerde olmayan farklı yönleri vardır. Hem tarihi bilgileri aktarmada hem de ıstılahların, kavramların oluşum süreçleri ile ilgili bilgiler vermektedir. Örneğin, kitabın girişindeki besmeleyi açıklarken, besmeleden sonra Hz. Peygambere salat yazımının Abbasiler döneminde Seffâh veya Harun Reşîd ile başladığını söylemesi telif geleneği ile ilgili ciddi bilgilerin varlığına işaret etmektedir.[404]

---

[398] Mecîd el-Halîfe, "Mukaddime", *'Ikdu'd-dürer*, s. 7.

[399] Mecîd el-Halîfe, "Mukaddime", *'Ikdu'd-dürer*, s. 8.

[400] Mecîd el-Halîfe, "Mukaddime", *'Ikdu'd-dürer*, s. 9.

[401] Mecîd el-Halîfe, "Mukaddime", *'Ikdu'd-dürer*, s. 6.

[402] Mecîd el-Halîfe, "Mukaddime", *'Ikdu'd-dürer*, s. 6.

[403] Mecîd el-Halîfe, "Mukaddime", *'Ikdu'd-dürer*, s. 16.

[404] el-Âlûsî, *'Ikdu'd-dürer*, s. 29.

"*Dua cümlesinin haber cümlesine atfı hoş değildir. Fakat takrir ile caizdir*"[405] ifadeleri, el-Âlûsî'nin eserinde dilbilgisi ile bilgilere önem verdiğini göstermektedir.

el-Âlûsî nazmın sahibi ʿAbdu'l-vehhâb'ın eserde zikrettiği salâtü selâmı şerh ederken İmam en-Nevevî'den salat ile selamın arasını ayırarak sadece birini söylemenin mekruh olduğunu nakletmesi, şerhte yer yer fıkıh konularına değindiğini göstermektedir.[406]

el-Âlûsî'nin Eserleri:

1. *İthâfu'l-emcâd fî mâ yasıhhu bihî'l-istişhâd*
2. *el-Esrâru'l-ilâhiyye*
3. *Bulûğu'l-erîb fî ahvâli'l-ʿarab*
4. *Târihu Necid*
5. *Seʿâdetu'd-dâreyn fî şerhi hadîsi's-sekaleyn*
6. *Gâyetu'l-emânî fi'r-raddi ala'n-nebhânî*[407]

Eser Mecîd el-Halîfe tahkiki ile 2008 yılında Beyrut'ta Dâru İbn Hazm kitabevi tarafından basılmıştır.

3.2.9. el-Gujarâtî Ve Nüzhe Şerhi

Vecîhu'd-dîn b. Nasri'llâh b. ʿİmâdi'd-dîn el-ʿAlevî el-Gujarâtî hicri 911 senesinde Gujarat'ta doğmuştur. Yaşadığı dönemde Hindistan'ın önemli ilim adamlarından kabul edilmişti. Dedelerinden Bahâu'd-dîn el-Mekkî Arap ülkelerinden Hindistan'a gelmiştir.[408]

Gujarâtî zamanının Hindistan'daki büyük âlimlerinden olan ʿİmâdu'd-dîn et-Târimî'den uzun seneler mantık, felsefe, kelam ve usul dersleri okumuştur.[409]

Tasavvufta derinleşmiş birisi olan el-Gujarâtî bu sahanın ilim ehline de hürmet emiştir. Özellikle Kâdîhân en-Nehravâlî'ye intisap etmiş, onun evrad ve virdlerine devam etmiştir.[410]

Eserleri:

Beyzâvî tefsiri, İmam Merğînânî'nin *Hidâye'*si, *Şerhu Vikâye, Şerhu'l-Akâid, Şerhu'l-Mevâkıf, Şerhu'l-Mekâsıd*, Taftazânî'nin *Telvih*'i, *Mutavvel*'i, *Muhtasaru'l-Meânî'si*

---

[405] el-Âlûsî, *'Ikdu'd-dürer,* s. 30.

[406] el-Âlûsî, *'Ikdu'd-dürer*, s. 35.

[407] el-Âlûsî, *'Ikdu'd-dürer*, "mukaddime" s. 11-14.

[408] Nefîs Misbâhî, "mukaddime", *Şerhu nüzheti'n-nazr*, s. 73.

[409] Nefîs Misbâhî, "Mukaddime", *Şerhu nüzheti'n-nazr*, s. 73.

[410] Nefîs Misbâhî, "Mukaddime", *Şerhu nüzheti'n-nazr*, s. 75.

gibi birçok eser üzerine haşiyeler yazmıştır. Yine birçok eser üzerine de şerh çalışmaları yapmıştır.[411]

Sayısız talebe yetiştiren el-Gujarâtî'nin önemli talebelerinden bazıları şunlardır:

es-Seyyid Sıbğatu'llah el-Huseynî, eş-Şeyh Ferîd es-Sıddîkî, şeyh Osman b. ʿİsâ es-Sıddîkî, Yusuf el-Benğâlî, Yasin b. ebî Yasin el-Hanefî'dir.[412]

el-Gujarâtî *Nüzhetü'n-nazar* şerhini yazarken hangi kaynaklardan yararlandığını açıkça ifade etmemiştir. Fakat eseri tahkik eden Nefîs Ahmed Misbâhî çalışması esnasında el-Gujarâtî'nin hangi kaynaklardan istifade ettiğini tespit etmeye çalışmış, en fazla İmam es-Sehâvî'nin *Fethu'l-muğîs* isimli eserinden faydalandığını tespit etmiştir.[413] Şârih'in İbnu's-Salâh'ın *Mukaddime'sinden*, Celâlu'd-dîn es-Suyûtî'nin *Tedrîbu'r-râvî'sinden,* el-ʿIrâkî'nin *Fethu'l-muğîs* isimli eserinden çokça istifade ettiğini de tespit etmiştir.[414]

el-Gujarâtî'nin şerhinin ismi konusunda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Sıddık el-Kannûcî *Ebcedu'l-ʿulûm,* ʿAbdu'l-hay ibn Fahru'd-dîn el-Huseynî *Nüzhetü'l-havâtır* isimli eserinde bu şerhin *Nuhbetü'l-fiker*'in şerhi olduğunu ifade etmiştir. Fakat şerh dikkatlice incelendiğinde el-Gujarâtî'nin bu şerhinin *Nuhbetü'l-fiker* şerhi olmadığı, aksine İbn Hacer'in *Nuhbetü'l-fiker*'e yazdığı *Nüzhetü'n-nazar* şerhi olduğu anlaşılmaktadır.[415] Bu eserin Hindistan'da Rampur şehrinki Rıza Kütüphanesinde bulunan yazmasının sonunda eserin *Nüzhetü'n-nazar*'ın şerhi olduğunun yazılı olması da eserin isminin "*Şerhu şerhi nuhbeti'l-fiker*" olduğunu göstermektedir.[416]

el-Gujarâtî'nin şerhinin özellikleri:

1. el-Gujarâtî bu şerhinde anlaşılır bir dil kullanmıştır. Âlimlerin görüşlerinden isabetli tercihler yapmıştır.
2. Cümleleri anlaşır ve özlü bir şekilde kurgulamıştır. Uzun ve gereksiz ifadelerden sakınmıştır.
3. Şerhin yazımında dikkatli, tahkike dayalı bir metot tercih etmiştir.
4. İbn Hacer'in iki eserindeki kapalılıkları izah etmiş, problem gibi görünen yerleri çözüme kavuşturmuştur.
5. Yabancı sayılabilecek, pek bilinmeyen ilim ehlinin, bölgelerin isimlerini açıklamıştır.

[411] Nefîs Misbâhî, "Mukaddime", *Şerhu nüzheti'n-nazr*, s. 78-79.

[412] Nefîs Misbâhî, "Mukaddime", *Şerhu nüzheti'n-nazr*, s. 79-80.

[413] Nefîs Misbâhî, "Mukaddime", *Şerhu nüzheti'n-nazr*, s. 82.

[414] Nefîs Misbâhî, "Mukaddime", *Şerhu nüzheti'n-nazr*, s. 82.

[415] Nefîs Misbâhî, "Mukaddime", *Şerhu nüzheti'n-nazr*, s. 82.

[416] Nefîs Misbâhî, "Mukaddime", *Şerhu nüzheti'n-nazr*, s. 83.

6. Problemli gözüken bazı kelime ve cümlelerin irabını vermiştir.[417]

Bu eser Nefîs Ahmed Misbâhi tahkikiyle Dâru Kütübi ʿİlmiyye tarafından Beyrut'ta 2011 senesinde basılmıştır.

3.2.10. el-Kûrânî ve Haşiyesi:

Haşiye sahibi, İbrahim b. Hasen b. Şihâbu'd-dîn el-Kûrânî eş-Şehrazûrî'dir. Hicri 1025 senesinin şevval ayında Şehrân'da dünyaya gelmiştir. Arapça, mantık, astronomi, matematik gibi ilimleri yaşadığı çevrede öğrenmiştir. Hadis ilimlerini Şam, Mısır, Hicaz, Mekke, Medine gibi şehirlerde okumuştur. Arapça, Farsça, Türkçe dersler vermiş, bir süre Mekke'de kaldıktan sonra Medine'ye gitmiş ve oraya yerleşmiştir.[418]

el-Kürânî'nin *haşiyesi* dikkatlice incelendiğinde ʿAliyyü'l-Kârî'nin *en-Nüzhe* üzerine yazdığı şerhten çok etkilendiği görülmektedir.

Bu *haşiyenin* İbn Hacer'in iki talebesi Kâsım İbn Kutluboğa ve İbn Ebî Şerîf haşiyeleri ile birlikte Dâru İbn Kesîr kitabevi tarafından 2015 yılında ikinci baskısı yapılmıştır.

Bu üç eseri birlikte tahkik edip basıma hazırlayan Muhammed Murâbî'dir. Murâbî istifade ettiği yazma nüshalar ile ilgili çok geniş bilgiyi mukaddimede zikretmektedir.[419]

Eserleri tahkik ederken müellife arz edilen nüshalar ile diğerlerini farklı harfler ile kodlamıştır. İbn Hacer el-Askalânî *en-Nüzhe*'yi yazarken konu başlıkları koymadığı gibi, esrini alt bölümlere de ayırmamıştır. Muhakkik, çalışma yapanlara kolaylık olması amacıyla başlıklar koymuş ve konuları alt başlıklara ayırmıştır. Gerekli gördüğü yerlere şemalar koymuş, metne harekeler eklemiştir.

eş-Şevkânî'ye göre 80 kadar eser yazan muhaşşînin bazı eserleri şunlardır:

1. *Şerhu'l-ʿavâmil*
2. *el-ümem li îkâdı'l-himem*
3. *Haşiye ʿale'n-nüzhe*
4. *İthâfu'l-halef bi tahkîki mezhebi's-selef*
5. *İthâfu'l-münîbe'l-evvâh bi fadli'l-cehri bi'z-zikrillah*
6. *Mesleku's-sedâd ilâ meseleti halkı efâli'l-ʿıbâd*[420]

---

[417] Nefîs Misbâhî, "Mukaddime", *Şerhu nüzheti'n-nazr*, s. 81.

[418] ʿItr, "Mukaddime", A.g.e, s. 16.

[419] ʿItr, "Mukaddime", A.g.e, s. 22-26.

[420] ʿItr, "Mukaddime", A.g.e, s. 16-17.

Çeşitli ilim alanlarında eserler veren yazar İbrahim el-Kûrânî cemâziye'l-evvel ayının 18. günü ikindiden sonra hicri 1101 senesinde vefat etmiştir.[421]

3.2.11. Netîcetü'n-nazar fî nuhbeti'l-fiker

Kemâlu'd-dîn Ebû ʿAbdillâh Muhammed b. Muhammed b. Hasen b. ʿAli b. Yahya b. Muhammed b. Halefullah b. Halife et-Temîmî ed-Dârî eş-Şumunnî el-Mâlikî İskenderiye'de 766 yılında doğmuştur. Babası 771 yılında vefat ettiği için beş yaşından sonra yetim olarak büyümüştür.[422]

Çeşitli hocalardan dersler almıştır. Muhıyyu'd-dîn ʿAbdu'l-vehhâb el-Karavî (ö.788/1386), Bedru'd-dîn ez-Zerkeşî (ö.794/1391), Abdullah b. Ebî Bekir ed-Demâmînî (ö.794/1391), Hafız el-ʿIrâkî (ö.806/1403) bu hocaların önemlilerinden birkaçıdır.

Kemâlu'd-dîn eş-Şumunnî birçok öğrenci yetiştirmiştir. Bu öğrencilerin en meşhuru Hâfız İbnu'l-Hacer el-ʿAskalânî'dir. Kendi oğlu Takiyyu'd-dîn Ebu'l-Abbâs eş-Şumunnî (ö.872/1467) yetiştirdiği talebeleri arasında sayılmaktadır. İbn Hacer el-Askalânî'nin de talebesi olan Hafız Şemsu'd-dîn es-Sehâvî (ö.902/1496) eş-Şumunnî'nin de seçkin talebelerindendir.[423]

İmam eş-Şumunnî döneminin âlimleri arasında yüksek bir mevkie ulaşınca Cemaliyye medresesinde hadis müderrisi olarak görev almıştır.

Kemâlu'd-dîn eş-Şumunnî'nin ilim dolu hayatı hicri 821 yılında rebiʿu'l-evvel ayının yirminci günü, perşembe gecesi sona ermiştir.[424]

Eş-Şumunnî geride birçok eser bırakmıştır. Onlardan bazıları şunlardır:

1. *Nazmu Nuhbetü'l-fiker*
2. *Nazmu nuhabi'z-zarâif fi'n-nüketi'ş-şerâif*
3. *Nazmu buğyeti't-tâlib el-hasîs fî ma'rifeti ilmi mustalahi'l-hadîs*
4. *Neticetü'n-nazar fî nuhbeti'l-fiker*

eş-Şumunnî, *Nuhbetü'l-fiker* şerhinin ismini zikretmemiştir. Fakat asıl nüshada şerhin ismi "*Netîcetü'n-nazar fî şerhi nuhbeti'l-fiker*" olarak yazılmıştır.[425] el-Kettânî bu eserden

[421] İbn Hacer, "Mukaddime", A.g.e, s. 17.

[422] İntisar Kays, "Mukaddime", *Netîcetü'n-nazar*, s. 21.

[423] İntisar Kays, "Mukaddime", *Netîcetü'n-nazar*, 23.

[424] İntisar Kays, "Mukaddime", *Netîcetü'n-nazar*, 23.

[425] İntisar Kays, "Mukaddime", *Netîcetü'n-nazar*, s. 29.

bahsederken eserin ismini zikretmemiş, sadece eş-Şumunnî'nin *en-Nuhbe*'yi şerh ettiğinden bahsetmiştir.[426] Mahmûd Şükrî el-Âlûsî ise "Şerhu'n-nuhbe" demekle yetinmiştir.[427]

Dâru'l-Kelimi't-Tayyib tarafından Şam'da 2009 yılında basılmıştır.

3.12. el-ʿÂli'r-rutbe fi şerhi nazmı'n-nuhbe

en-Nuhbe'yi nazmeden Kemâlu'd-dîn Ebû ʿAbdillâh Muhammed b. Muhammed b. Hasen b. ʿAli b. Yahya b. Muhammed b. Halefullah b. Halife et-Temîmî ed-Dârî eş-Şumunnî el-Mâlikî'dir. *Netîcetü'n-nazar* isimli *en-Nuhbe* şerhini yazan, İbn Hacer'in hocasıdır. Daha geniş bilgi *Netîcetü'n-nazar*'ın anlatımı esnasında verildiği için tekrar biyografisine değinilmeyecektir.

Bu nazmı şerh eden ise Kemâlu'd-dîn eş-Şumunnî'nin oğlu Takiyyyu'd-dîn Ahmed b. Muhammed b. Muhammed b. Hasen b. ʿAli b. Yahyâ b. Muhammed b. Halefullah b. Halife et-Temîmî ed-Dârî'dir. [428] Ebu'l-ʿAbbâs eş-Şumunnî'nin babasının nazmı üzerine bu şerhi yazması, bazı kimselerin talebi üzerine olmuştur.[429]

Hicri 801 senedinin Ramazan ayında İskenderiye'de dünyaya gelmiştir. Maliki âlimi olan babası ile Kahire'ye gelmiş, orada zamanının önemli ilim adamlarından dersler almıştır. Zira babası onun eğitimine özen gösteriyordu. Büyük bir âlim, din bilgini olunca birçok kimse ondan dersler almak için sıraya girmiştir. Ulum-u İslâmiyyenin her dalında dersler vermiştir.[430]

Şerhu'l-muğnî, Hâşiye 'ale'ş-şifâ, Şerhu muhtasarı vikâye, Şerhu nazmı nuhbe, Evkafu'l-mesâlik fî te'diyeti'l-menâsik, Menhecu's-sâlik ilâ elfiyeti ibn Mâlik isimli eserler telif etmiştir.[431]

Ebu'l-ʿAbbâs eş-Şumunnî, hicri 872 yılında vefat etmiştir.[432]

Eser Hârûn b. ʿAbdu'r-rahman el-Cezâirî tahkiki ile 2003 senesinde Beyrut'ta Dâru İbn Hazm tarafından basılmıştır.

---

[426] el-Kettânî, Muhammed b. Caʿfer, *er-Risâle el-mustatrafe li beyâni kütübi's-sünne el-müşerrafe*, Dâru'l-beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrut 1993, s. 216.

[427] el-Âlûsî, *'Ikdu'd-dürer*, s. 191.

[428] Hârûn el-Cezâirî, "Mukaddime", *el-'Âli'r-rutbe fî şerhi nazmı'n-nuhbe*, Dâru ibn Hazm, Beyrut 2003, s. 31.
[429] el-Cezâirî, "Mukaddime", *el-'Âli'r-rutbe,* s. 35.
[430] el-Cezâirî, "Mukaddime", *el-'Âli'r-rutbe,* s. 33.
[431] el-Cezâirî, "Mukaddime", *el-'Âli'r-rutbe,* s. 33.
[432] El-Cezâirî, "Mukaddime", *el-'Âli'r-rutbe,* s. 34.

SONUÇ

er-Râmehürmûzî'ye kadar hadis usulü alanında kapsamlı ve müstakil bir eserin varlığından söz edilememektedir. Hadis Usulünün ilk müstakil eseri er-Râmehürmûzî'nin kaleme aldığı *el-Muhaddisu'l-fâsıl* olmuştur. Bu eser, hadis usulü ilmi için bir milat sayılmaktadır. er-Râmehürmûzî'den sonra usul tarihinde ikinci önemli eser İbnu's-Salâh'ın *Mukaddime*'si kabul edilmektedir. *Mukaddime*, o zamana kadar yapılmayanı yapmış, Hadis Usulü konularının tamamını içermiş, önceki eserlerin bilgilerini daha sistemli bir hale getirmiştir. Ne var ki *Mukaddime* İbnu's-Salahın ders notlarının öğrencilere yazdırılması ile oluşan bir kitap olduğundan düzen ve tertip konusunda sonraki dönemler için yetersiz kalmıştır.

Mukaddime'deki bu eksikliği fark eden İbn Hacer yazdığı *Nuhbetü'l-fiker fî mustalahi ehli'l-eser* ve şerhi *Nüzhetü'n-nazar fî tevdîhi nuhbeti'l-fiker* eserleri ile kendisinden önce düzensiz bir haldeki bu hadis usulü malzemesini bir düzene kavuşturmuş ve yaşadığı döneme kadar yazılmış olan eserleri, bu eserlerdeki konuları *en-Nuhbe*'de özetlemiştir. *en-Nuhbe* hacmi küçük olmakla birlikte birçok faydaya havi bir eserdir. Buna rağmen, kısa ve özlü olmasından dolayı anlaşılmasında güçlükler yaşanmaya başlayınca İbn Hacer onu şerh etmiş ve *en-Nüzhe*'yi yazmıştır.

en-Nüzhe'yi yazarken birçok alimin çekindiği mezc metodunu, diğer ifadesiyle demc metodunu kullanmaya karar vermiştir. Bu metot metin ile şerhi tek bir eser haline soktuğu için telifi zor ve meşakkatli bir yol kabul edilmiştir.

İbn Hacer bu yaptığından iftihar ile söz ederken, başta en-*Nüzhe*'ye şerh yazan talebeleri olmak üzere Aliyyü'l-Kârî, el-Lekkânî, İbnu'l-Hanbelî el-Hanefî gibi muhakkik ve müdekkik âlimler İbn Hacer'i bu konuda eleştirmekten geri durmamışlardır. Bu metotta, metin okunurken verilen irab, şerhin okunmasında başka bir iraba dönüşmemelidir. Çünkü bu, telif ilminde kusur sayılan bir durum olarak kabul edilmektedir.

İbn Hacer *en-Nüzhe*'de sebir ve taksim metodu denilen, o zamana kadar Hadis Usulü eserlerinde hiç rastlanmayan, kimsenin uygulamadığı bir metot kullanmıştır. Kullandığı bu metot ile konular arası geçişler, kavramların taksimleri daha tertipli bir hal almıştır.

Eserinin tertip ve akıcılığına katkı yapan şeylerden bir tanesi de İbn Hacer'in konular ve tarifler arasında bağlar kurmasıdır. Anlattığı konuları birbiriyle bağlantılı bir şekilde

anlatan İbn Hacer'in bu tekniğini İbnu's-Salâh'ın *Mukaddime*'sinde görmek mümkün değildir.

İbn Hacer'in münker, şaz gibi kavramlara yeni anlamlar yüklemesi, hadis usulüne sağladığı katkı olarak kabul edilmektedir. Bir yandan ıstılahlara yeni anlamlar yüklerken, diğer taraftan İbnu's-Salâh, İmam Nevevî, el-ʿIrâkî gibi âlimlerin tariflerine gerekli kayıtları da koymuştur. Bazen kavramlara getirdiği kayıtlar eleştirilmiş, ciddi tenkide maruz kalmıştır. Muallak kavramına getirdiği "musannıf tasarrufu" kaydı eleştiriye uğrayan kayıtlardan bir tanesidir. İbn Hacer'e göre muallak hadisin, muʿdal hadisten ayrıldığı noktalardan bir tanesi, hadisin senedindeki ravileri musannıfın düşürmüş olmasıdır. Onun bu tarife getirdiği kayıt yenidir ve eleştirilmiştir.

İbn Hacer dönemine kadar ayrım yapılmadan, birbirlerinin yerine kullanılan muharref ve musahhaf kavramları İbn Hacer'le birlikte iki ayrı kavrama dönüşmüştür.

İbn Hacer'in eleştirildiği noktalardan bir tanesi de hadis usulüne mantık, fıkıh gibi ilimleri sokmuş olmasıdır. Taksimleri, taksimi akli ile yapmış olması, fıkıh usulünün konusu olan mütevatire değinmesi eleştirilerin temelini oluşturmaktadır.

Bu araştırmada tespit ettiğimiz noktalardan bir tanesi de İbn Hacer'in talebelerinin *en-Nüzhe*'ye katkılarıdır. İbn Hacer'in üç talebesi Kâsım b. Kutluboğa, İbn Ebî Şerîf ve el-Bikaʿî *en-Nüzhe*'ye şerh yazmışlardır. Bunlar gerek eleştirileri ile gerekse *en-Nüzhe*'nin anlaşılmayan yerlerini açıklamaları ile hadis usulüne çok önemli katkılarda bulunmuşlardır. İbn Hacer'in ders esnasında anlattıklarını aktarmış olmaları en önemli faydalarıdır. İbn Hacer'in bazen eserde yazdıkları ile ders esnasında söyledikleri farklı olabilmektedir. Bu noktada talebelerinin nakil ve değerlendirmeleri önem arz etmektedir.

Özellikle talebelerinden Kâsım İbn Kutluboğa'nın katkılarına özel olarak değinmek yerinde olacaktır. Kutluboğa'nın haşiyesi, hocasının eserine yaptığı itirazlar ile doludur. Abartmadan söylemek gerekirse, neredeyse reddiyeye dönüşen bir haşiye yazmıştır. Kutluboğa'nın bu tutumu İbn Hacer'i birçok görüşünde haklı bulan ʿAliyyü'l-Kârî tarafından kabul görmemiş olsa gerek ki Kutluboğa'nın itirazlarına verdiği cevapları *en-Nüzhe*'ye yazdığı *şerh* üzerinden adeta bir hesaplaşmaya dönüştürmüştür. Bunun en net göstergesi yazdığı şerhte Kutluboğa'nın ismi yerine "tilmiz" ifadesini kullanmasıdır. Bütün şârih ve muhaşşilere isimleriyle veya "şârih, muhaşşi" demek suretiyle atıf yapan el-Kârî, Kutluboğa için onun talebeliğine vurgu yapan bu ifadeyi tercih etmiştir. Şerhinin başından sonuna kadar

onunla büyük bir tartışmaya giren el-Kârî çoğunlukla İbn Hacer'i haklı çıkartmaya çalışmıştır. Kutluboğa'ya katıldığı yerlerde yorum yapmadan onun görüşünü nakletmiş olması el-Kârî'nin ilme saygısını da ifade etmesi açısından önemlidir.

Bu çalışma esnasında *en-Nüzhe*'nin nüshalar arasındaki ciddi kelime farklılıkları olduğu tespit edilmiştir. Bu ihtilaflar anlamı da derinden etkilemektedir. Nüshalardaki farklar birbirine taban tabana zıt anlamlar, çözümü zor problemler doğurmaktadır. Bu noktada İbn Hacer'in talebelerinin, hocalarından yaptıkları nakiller veya nüshalar üzerindeki ürettikleri çözümler önem arz etmektedir.

İbn Hacer'in bu eserleri üzerine her mezhepten âlim çalışma yapmıştır. Hanefi âlimlerinden İbnu'l-hanbelî diye meşhur olan İbrahim el-Halebî, İbn Hacer'in hocası Malikî âlimi eş-Şumunnî ve birçok başka mezhebe mensup âlimin *en-Nuhbe* ve şerhi üzerine yaptığı çalışmalar, İbn Hacer'in ilim dünyasındaki saygınlığını ve bu iki eserin değerini göstermektedir.

Bu çalışmanın diğer bir bulgusu, geçmişten günümüze hem hadis tarihi sahasında hem de İbn Hacer ve eseri *en-Nüzhe* bağlamında bazı bilgilerin yanlış olarak aktarılmış olmasıdır. Hataların, kaynaklara müracaatta yeterince titiz davranılmamasından neşet ettiğini tespit ettik. Kaynaklara inmek sureti ile tespit edebildiğimiz hataları düzeltmeye çalıştık.

Diyebiliriz ki İbn Hacer'in, hadis usul Tarihine damgasını vuran bir şahsiyet olduğu tartışma götürmez bir gerçektir. Bütün eleştirilere rağmen hem *en-Nuhbe* hem de *en-Nüzhe,* günümüze kadar değerini korumuş, ilim ehlinin birinci müracaat kaynağı olmayı başarmıştır. Bu iki eser üzerine yapılan şerh, haşiye ve diğer çalışmalar bu iki eserin daha iyi anlaşılmasına hizmet etmiştir. Özellikle talebelerinin yazmış olduğu üç haşiye hiçbir kitabın veremeyeceği bilgileri direkt İbn Hacer'den alarak günümüze taşımıştır. Bu yönüyle *en-Nüzhe* ve üzerine yazılan çalışmalar bir bütün olarak kabul edilmeli ve çalışmalar bu çerçevede düzenlenmelidir.

KAYNAKÇA

ʿAbdu'l-munʿim, Şâkir Mahmûd, *İbn Hacer el-'Askalânî,* Müessesetü'r-rısâle, Beyrut 1997.

Abdu'l-Vahhâb Hallâf, *ʿİlmu usûli'l-fıkıh*, Müessesetü'r-risâleti'n-nâşirûn, Beyrut 2012.

el-Âlûsî, Mahmûd Şükrî, *'Ikdu'd-dürer fî şerhi muhtasari nuhbeti'l-fiker*, Dâru ibn hazm, Beyrut 2008.

Bekkâr, Muhammed Mahmûd Ahmed, *Bulûğu'l-âmâl min mustalahı'l-hadîs ve'r-ricâl*, Dâru's-selâm, Kâhire 2012.

el-Cezâirî, Tâhir, *Tevcîhu'n-nazar ilâ usûli'l-eser*, Mektebetü'l-matbûʿâtü'l-islâmiyye, Halep 1995.

Çakan, İsmail Lütfi, *Hadis Edebiyatı,* Marmara Ünivarsitesi İFAV Yayınları, İstanbul 2014.

Ebû Ğudde, Abdu'l-fettâh, *Lemahâtu târîhi's-sünne ve ulûmi'l-hadîs,* Dâru'l-beşâiri'l-islâmiyye, Beyrut 2008.

el-Elbânî, Muhammed Nâsıru'd-dîn, *en-Nüket alâ nüzheti'n-nazar fî tevdîhı nuhbeti'l-fiker*, Dâru ibni'l-cevzî, Suudi Arabistan 2011.

Engin, Sezai, *Hadis ve Siyer Araştırmaları*, 1.sayı 2015.

el-Ğavrî , Seyyid Abdu'l-mâcid, *Mevsûatu ulûmi'l-hadîs ve funûnihî*, Dâru ibn kesîr, Beyrut 2012.

el-Gujarâtî, Vecîhu'd-dîn el-ʿAlevî, *Şerhu nüzheti'n-nazr fî tevdîhi nuhbeti'l-fiker*, Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, Lübnan 2011.

el-Ğursî, Muhammed Salih İbn Ahmed, *en-Nüketü'l-ğurar 'alâ nüzheti'n-nazar fî tevdîhi nuhbeti'l-fiker fî mustalahi ehli'l-eser,* Dâru'l-kâdirî, Şam 2008.

el-Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekir Ahmed b. ʿAli b. Sâbit, *el-Kifâye fî ma'rifeti usûli 'ilmi'r-rivâye,* Dâru ibni'l-cevzî, Suudî Arabistan 2014.

ʿItr, Nûru'd-dîn, *Menhecu'n-nakd fî 'ulûmi'l-hadîs*, Dâru'l-fikr, Şam 2013.

İbnu Ebî Şerîf, Kemâlu'd-dîn el-Makdisî Ebu'l-Meʿâlî, *Hâşiyetü'l-kemâl ibnu ebî şerîf 'alâ şerhi nuhbeti'l-niker*, Riyâd 1999.

İbn Hacer el-Askalânî, *Nüzhetü'n-nazar fî tavdîhi nuhbeti'l-fiker fî mustalahi ehli'l-eser*, Daru'l-basâir,(nşr. Nûru'd-dîn ʿItr) Kahire 2011.

_____, *ed-Düreru'l-kâmine fî a'yâni'l-mieti's-sâmine*, Dâru'l-cîl, Beyrut 1993

_____, *el-Mecma'u'l-müessis li mu'cemu'l-müfehris*, Dâru'l-ma'rife, Beyrut 1992.

_____, *Hadis Istılahları Hakkında Nuhbeti'l-Fiker Şerhi,*(trc. Talat Koçyiğit), Ankara 1971.

_____, *Nüzhetü'n-nazar fî tevdîhı nuhbeti'l-fiker fî mustalahi ehli'l-eser*, Dâru ibn kesîr, Beyrut 2015.

İbnu'l-Hanbelî, Radiyyu'd-dîn Muhammed b. İbrahim el-Halebî el-Hanefî, *Kafvu'l-eser fi safvi 'ulûmi'l-eser*, Dâru'l-beşâiri'l-islâmiyye, Beyrut 2009.

_____, *el-Fer'u'l-esîs fî usuli'l-hadîs*, Mektebetü ibn ʿabbâs, Mısır 2008.

Kandemir, Mehmet Yaşar, *DİA*, "İbn Hacer el-ʿAskalânî" md. c. 19.

el-Kannâs, Muhammed b. ʿAbdullah, *İthâfu ehli'l-eser bi şerhi nüzheti'n-nazar*, Dâru's-samyaʿî, Riyad 2012.

el-Kârî, Ali ibnu Sultân Muhammed el-Heravî, *Şerhu şerhi nuhbeti'l-fiker fî mustalahâti ehli'l-eser*, Daru'l-erkam, Beyrut 1994.

_____, *Şerhu'l-fikhı'l-ekber*, Dâru'n-nefâis, Beyrut 1997

Kâsım b. Kutluboğa, Zeynü'd-dîn Ebu'l-Meʿâlî el-Hanefî, *Nüzhetü'n-nazar ve meahû el-kavlü'l-mübteker 'alâ şerhi nuhbeti'l-fiker*, Dâru'l-fârâbî, Şam 2008.

el-Kemâl İbnu Ebî Şerîf, *Haşiye alâ şerhi nuhbeti'l-fiker*, Daru'l-Vatan, Riyad 1999.

el-Kettânî, Muhammed b. Caʿfer, *er-Risâle el-mustatrafe li beyâni kütübi's-sünne el-müşerrafe*, Dâru'l-beşâiri'l-islâmiyye, Beyrut 1993

_____, *Hadis Literatürü*,(trc. Yusuf Özbek) İz Yayıncılık, İstanbul 1994

Koçyiğit, Talat, *Hadis Tarihi*, TDV. Yayınları, Ankara 1997.

el-Lakkânî, Burhanu'd-Dîn İbrahim b. İbrahim, *Kadâu'l-vatar fî nüzheti'n-nazar fî tavdîhi nuhbeti'l-fiker fî mustalahi ehli'l-eser*, ed-Daru'l-eseriyye, Amman 2010.

el-Leknevî, Muhammed ʿAbdu'l-Hayy, *Zaferu'l-emânî fî muhtasarı'l-cürcânî*, Merkezü cumʿati'l-mesacid li's-sekâfeti ve't-turâs, Dubai 1993.

_____, *el-Fevâidü'l-behiyye fî terâcimi'l-hanefiyye*, Dâru'l-erkam, Beyrut 1998

el-Münâvî, Muhammed Abdu'r-Raûf, *El-Yevâkît ve'd-dürer şerhu şerhi nuhbeti'l-fiker*, Mektebetü'r-rüşd, Riyad, ts.

Özel, Ahmet, *Hanefi Fıkıh Âlimleri*, TDV. Yayınları, Ankara 1990.

Sâlih, Muhammed Edîb, *Lemahât fî usûli'l-hadîs,* el-Mektebu'l-İslâmî, Beyrut 1997.

es-Sanʿânî, Muhammed b. İsmâʿîl El-Emîr, *İsbâlü'l-matar 'alâ kasabı's-sükker nazmı Nuhbeti'l-fiker fî mustalahı ehli'l-eser*, Dâru İbn Hazm, Beyrut 2006.

es-Sehâvî, Şemsü'd-dîn Muhammed ibnu Abdi'r-rahmân, *Şerhu't-takrîb ve't-teysîr li ma'rifeti süneni'l-beşîr en-nezîr,* Müessetü beynune li'n-neşri ve't-tevziʿ, Birleşik Arap Emirlikleri 2008.

_____, *el-Cevâhir ve'd-dürer fi tercemeti şeyhi'l-islâm ibn hacer,* Dâru ibn hazm, 1. Baskı, Beyrut 1999.

_____, *Ez-Zeyl 'alâ raf'i'l-ısr*, ed-Dâru'l-Mısrıyye 1966.

_____, *Ed-Davu'l-lâmi' li ehli'l-karni't-tâsi'*, Dâru'l-cîl, 1.Baskı, Beyrut 1992.

es-Selûm, Ahmed b. Fâris, *Ma'rifetü 'ulûmi'l-hadîs ve kemmiyyetü ecnâsihî*, Mektebetü'l-meʿârif, Riyad 2010

es-Semîn, Abdullah b. Huseyn Hâtır, *Haşiyetü laktı'd-dürer bi şerhi metni nuhbeti'l-fiker*, Mektebetü mustafa elbânî el-halebî ve evlâdihî, Mısır 1938.

es-Sıbâʿî, Mustafa, *es-Sünnetü ve mekânetühâ fi't-teşrî'i'l-islâmî*, Dâru's-selâm, Kahire 2012.

es-Sindî, Ebu'l-Hasen b. Muhammed b. es-Sâdık, *Behcetü'n-nazar alâ şerhi nuhbeti'l-fiker*, Mektebetü nizâr mustafa el-bâz, 1.Baskı, Mekke 2013

es-Sindî, Muhammed Ekrem, *İm'ânu'n-nazar şerhu şerhi nuhbeti'l-fiker*, Haydarâbâd, ts.

es-Suyûtî, Celâlu'd-dîn, *Tedrîbu'r-râvî fî şerhi takrîbi'n-nevâvî,* Dâru'l-yüsr ve Dâru'l-minhâc, Cidde/ Medine 2016.

Şebbîr, ʿAhmed el-ʿUsmânî el-Hindî, *Mebâdî 'ilmi'l-hadîs ve usûluhû*, Dâru'l-beşâiri'l-islâmiyye, Beyrut 2011.

eş-Şumunnî, Kemâlu'd-dîn Muhammed b. Hasen b. Yahyâ, *Netîcetü'n-nazar fî nuhbeti'l-fiker*, Dâru'l-kelimi't-tayyib, Şam 2009.

et-Taftazânî, Saʿdu'd-dîn, *Şerhu'l-akâidi'n-nesefiyye*, Mektebetü'l-büşrâ, Karaçi 2009.

et-Tahhân, Mahmûd, *Teysiru mustalahi'l-hadîs*, Riyad 2011.

et-Türkmânî, Abdulmecîd, *Dırâsât fî usûli'l-hadîs 'alâ menheci'l-hanefiyye*, Beyrut 2015.

Uğur, Mücteba, *Hadis İlimleri Edebiyatı*, TDV. Yayınları, Ankara1996.

_____, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara1992.

Yücel, Ahmet, *Hadis Usulü*, Marmara Üniversitesi İFAV. Yayınları, İstanbul 2012.

_____, *Hadis Tarihi*, Marmara Üniversitesi İFAV. Yayınları, İstanbul 2012.